

॥ ॐ ॥

श्रीमद्भगवद्गीतापादाचार्यशङ्कराचार्यप्रणीतम् ।
श्रीगोविन्दाष्टक स्तोत्रम् ॥
विस्तृतान्वयार्थसहितं गुर्जरदेशीकालमलङ्कृतम् ॥

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૪૫૧૯ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ ગોવિન્દાષ્ટક સ્તોત્રમ્

વિષય ૫૨: ૪૪૭

શ્રીમદ્ભગવત્પૂજ્યપાદાચાર્યશરૂરાચાર્યપ્રણીતમ્ ।

શ્રીગોવિન્દાષ્ટકસ્તોત્રમ્ ॥

તત્ત્વ—

વિસ્તૃતાન્વયાર્થસહિતંગુર્જરટીકાસમલકૃતમ્ ॥

સંયોજક:—

શ્રીમત્પરમહંસપરિબ્રાજકાચાર્ય—

શ્રી ૧૦૮ સ્વામી ચિદાનન્દજી મહારાજ.

પ્રકાશક:—

પુરૂષોત્તમદાસ મકેનદાસ ઠક્કર.

મુ. રાસ. તા. બે. બે. રસદ. (જી. સે. બે.)

શાન્તિવિજય પ્રીતીંગ પ્રેસમાં ઈશ્વરલાલ કેશવલાલ અને
માંગુકલાલ માધવજીએ છાપ્યું. ટીકવા ચોક્કી—અમદાવાદ.

સંવત ૧૯૮૪

પ્રત ૧૦૦૦.

કિંમત રૂ. ૦—૪—૦

(આ ગ્રંથના સર્વ અધિકાર-સર્વહક-ગુર્જર ન્યાય્યા સંયોજકે
પોતાને રવાખીન રાખ્યા છે.)

श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य-
श्री १०८ स्वामी चिदानन्दजी महाराज.

॥ ॐ ॥

हरये परमात्मने ।

कृष्णाय वासुदेवाय

प्रणतस्त्रेयानाञ्चाय

गोविन्दाय नमो नमः ॥

स्वर्गस्थ ठक्कर भक्तनदास नरसिंहदासना
स्मरणार्थ, श्रद्धाभक्ति पूर्वक नित्य पाठ
भजन करतार हरिजनोने लेख:-

रा. रा.

ली. सदाशुलेच्छक,
ठक्कर पुत्रपोत्तमदास भक्तनदास
ना जय श्री कृष्ण.

ૐ

અભ્યર્થના.

જલાદ્રક્ષેત્થલાદ્રક્ષેદ્રક્ષેચ્છાથલબન્ધનાત્ ।

મૂર્સહસ્તે ન દાતવ્યમિતિ વદતિ પુસ્તકમ્ ॥૧॥

હે પાઠક ગણો ! પુસ્તક કહે છે કે:-મહાઈ જળથી રક્ષણ કરજો; સ્થલથી રક્ષણ કરજો; અને શીથલ બન્ધણથી રક્ષણ કરજો; અર્થાત્ મદને જળથી ભીંજવશો નહીં. પૃથ્વી ઉપર જ્યાં ત્યાં ફેંકશો-મૂકશો-નહીં. તથા સારા વસ્ત્રથી મજબુત બાંધી ઉધેય આંતરી વગેરે જંતુઓ મહારો નાશ ન કરે તેમ સાયવીને રાખજો; વળી વધારામાં એટલુંજ કહું છું કે:-મૂર્ખ-શઠ-પાપી-નાસ્તિક-સ્ત્રીલપટાદિ દુર્જનોના હાથમાં હું આપવાને યોગ્ય નથી.

ગોવિન્દ ગોવિન્દ રથાર્જીપાણે ગોવિન્દ ગોવિન્દ હરે મુરારે,
ગોવિન્દ ગોવિન્દ મુકુન્દકૃષ્ણ ગોવિન્દ ગોવિન્દ નમોનમસ્તે. ૧
ગોવિન્દ ગોવિન્દ પ્રપન્નપાલ ગોવિન્દ ગોવિન્દ કૃતાન્તકાલ,
ગોવિન્દ ગોવિન્દ મજેશખાલ ગોવિન્દ ગોવિન્દ નમોનમસ્તે. ૨

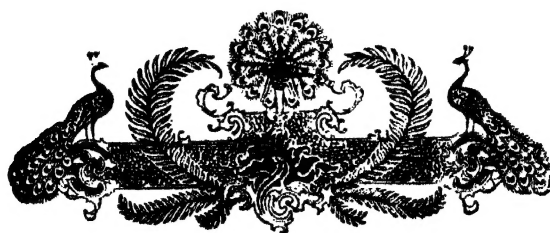
ૐ શાન્તિ: શાન્તિ: શાન્તિ: ॥

શુદ્ધિપત્ર.

પ્ર.પ્ર.	પાંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૩	૨	૭ ક્તજનો	ભક્તજનો
૭	૧૩	અભિપાય	અભિપ્રાય
૮	૭	અરિ દ્રૂપ	અચિદ્રૂપ
૮	૮	જ્ઞાનપદ	જ્ઞાનપદ
૯	૩	એવું	એવું
૧૬	૭	અભમ	અભમાં
૧૭	૧૮	કાર	કારં
૧૯	૧૨	૧૫માં	૧૫માં
૨૫	૯	નિદ્ધ	સિદ્ધ
૨૮	૧	અભ	અભ.
૩૩	૬	સંબંધથી	સંબંધથી
૩૫	૩	નિરતર	નિરંતર
૪૭	૧૩	અભેદાન્વય	અભેદાન્વય
૪૮	૭	ત્યાદિ	ઇત્યાદિ
૫૨	૫	ભગવાદ્વાક્યથી	ભગવદ્વાક્યથી
૫૭	૭	અદર	અંદર
૫૭	૧૬	કાંસીએ	કાંસીએ

પૃષ્ઠ.	પંક્તિ.	અશુદ્ધ.	શુદ્ધ.
૬૬	૨૭	પત્રથી	પૃત્રથી
૬૭	૧૯	દાઢયં	દાઢયં
૬૮	૧૪	આશકાની	આશંકાની
૮૨	૧૯	ભોગ	ભોગ
૮૫	૧૪	અર્થવાદની	અર્થવાદની
૮૫	૧૬	બંનેમાં	બંનેમાં
૮૭	૩	જગ્યે	જગ્યે
૯૧	૮	શિવવિષયુ	શિવવિષયુ
૯૧	૯	ક વાવાળા	કરવાવાળા
૯૫	૭	પર્યંતના	પર્યંતનાં

हरिः ॐ तत्सत् ॥

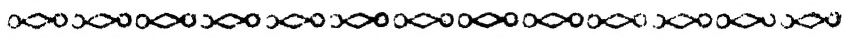
श्रीगोविन्दाष्टकस्तोत्रम् ॥

(विस्तृत अन्वयार्थं सहितं गुजराती टीका समेतं.)

मङ्गलाचरणम् ।

वाणी यस्य प्रकटति परं ब्रह्मतत्त्वं सुगूढं ।
मुक्तीच्छूनां गमयति पदं पूर्णमानन्दरूपम् ॥
विभ्रान्तानां शमयति मतिं व्याकुलां भ्रान्तिमूलां ।
ब्रह्मात्मैक्यं विदिशति परं श्रीगुरुं तं नमामि ॥१॥
सूत्रं वस्त्रे यथा सूच्या तथा शास्त्रे मतिर्मम ।
विशति कृपया नित्यं येषां गुरुन्नमामि तान् ॥२॥
यो लोकं सकलं पुनाति निगमा यं प्रादुरेकान्ततो ।
व्याप्तं येन जगज्जगन्ति सततं यस्मै नमस्कुर्वते ॥

यस्मादाविरभूदशेषममरा यस्य प्रसादार्थिनो ।
 यस्मिन्पर्यवसास्यति स्फुरदिदं तस्मैनमो विष्णवे ॥३॥
 यो मायागुणदोषलेशरहितः स्वाभाविकैः सद्गुणैः ।
 स्वातंत्र्याग्निलविज्ञताद्यगणितैर्युक्तोऽब्जजादिस्तुतः॥
 भक्ताभीष्ट प्रदो रमैकरमणो वेदैकगम्यो हि यः ।
 न वन्दे मनसा गिरा च शिरसा गोपीप्रियं श्रीहरिम् ४
 गोविन्दाष्टकस्तोत्रस्य गोविन्दार्पितचेतसा ।

यथामति मया व्याख्या क्रियते तु मनोरमा ॥५॥

आकाशादि पञ्चभूत तत्कार्यं दृढेन्द्रियादि ७८ वर्गभां
 आसक्तिरूपी जगवाणा, पुत्रमित्रकलत्रादिक विषे ७९ भद्राभेद
 ते रूपी सेंकडो आवर्त्तावडे युक्त, कामक्रोध दोषभेदो अहं-
 कार भवकारादि चित्त विकाररूप भद्रा आह (भूत-भवर) नी
 वृद्धि प्रयुक्त, नाना प्रकारनी भद्रा व्याप्तिरूप तिमितिभिगल
 (शत योजन-आरसो गाढ-ज्ञांया पदोणा भृत्य) ना समु-
 दाययुक्त, क्षुधा पिपासादिरूप भद्रा कल्पोल (तरंग) वाणा,
 अध्यात्मादि तापत्रयरूप भद्रा वडवानल जवाणा भासाप्रयुक्त,
 पौताना प्रियजनना भृत्य प्रयुक्त इदनना प्रज्ञापरूप भद्रा
 ध्वनिगी गर्जित, नित्यनिरंतर दुर्वासनारूप शैवालथी युक्त,
 तथा विषयरूपविषयी परिपूर्ण, जेवा प्रत्येक दुःखभय आ

સંસાર સમુદ્રમાં નિમગ્ન થઈ મહા ક્લેશને પામેલા અનેક ભક્તજનોના સમુદ્ધરણાર્થે અવતાર ધારણ કરનાર, બ્રહ્માદિ દેવોએ સંપ્રાર્થિત, તથા ભૂભાર ઉતારવા યદુકુલવિષે અવતીર્ણ, અને નંદ ગૃહમાં વિહાર કરનાર, તેમજ ધર્મ અર્થ કામ ને મોક્ષરૂપ પુરૂષાર્થપ્રદ એવા ભગવાન વિષ્ણુને, કલિકલ્મષવંદ કલુષી થયેલા ચિત્તવાળા મનુષ્યોને તત્કાલ શ્રેયઃ પ્રાપ્ત થવાને વાસ્તે પરમકાર્ણિક જગદ્ગુરુ ભગવાન શ્રીશંકરાચાર્ય મહારાજ ચૌબોલાવૃત્તના* આઠ શ્લોકવડે વર્ણન કરતા છતા, સચ્ચિદાનંદ પરમાત્માનું સ્તવન કરે છે:—

સત્યં જ્ઞાનમનન્તં નિત્યમનાકાશં પરમાકાશં ।

ગોષ્ઠપ્રાઙ્ગણરિઙ્ગણલોલમનાયાસં પરમાયાસમ્ ॥

માયાકલ્પિતનાનાકારમનાકારં ભુવનાકારં ।

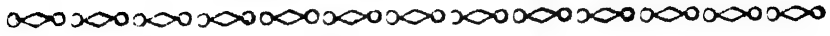
દ્વિમામાનાથમનાથં પ્રણમત ગોવિન્દં પરમાનન્દમ્ ॥૧॥

શ્લોકાર્થ:—સત્યસ્વરૂપ—ભૂતભવિષત્ ને વર્તમાન એ ત્રણે કાલમાં આધરહિત; જ્ઞાનસ્વરૂપ—સ્વયંપ્રકાશ-ચૈતન્યસ્વરૂપ: દેશકાલ વસ્તુ પરિચ્છેદરહિત—અંતરહિત; ઉત્પત્તિનાશરહિત—અવિનાશી; આકાશથી ભિન્ન; પરમ પ્રકાશસ્વરૂપ: ત્રજગ્ની

* ત્રિંશત્કલાપાદા ચૌબોલાવૃત્તં જ્ઞેયમ્ ॥

મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:-ગોવિન્દં નામ:-

ગોભિસ્તત્ત્વમસ્યાદિમહાવાક્યૈર્વિચરતે ઉપલભ્યતે
ઇતિ ગોવિન્દઃ સચ્ચિદાનન્દઃ પરમાત્મા ॥ વેદનાં તત્ત્વ-
મસ્યાદિ મહાવાક્યો વડે જે પ્રાપ્ત કરાય છે, તે ગોવિન્દ-
સચ્ચિદાનન્દ સ્વરૂપ પરમાત્મા.

गां भुवं वराहरूपेणाविन्ददिति गोविन्दः ॥
ભૂમિને પાતાળમાંથી વરાહ અવતાર ધારણ કરીને લાવનાર
તે ગોવિન્દ.

गां वेदरूपां मधुकैटभासुरहृतां हयग्रीवरूपेणा-
विन्ददिति गोविन्दः ॥ વેદરૂપ વાણીને મધુકૈટભાદિ દેવો
હરણ કરી ગયા હતા, તેને હયગ્રીવ અવતાર ધારણ કરીને
લાવનાર તે ગોવિન્દ.

गवां गोलोकस्थानामिन्द्रो गोविन्दः ॥ ગોલોકાધિ-
પતિ, વા ઈન્દ્રિયોના અધિષ્ઠાન દેવતા, તે ગોવિન્દ.

गां पृथिवीं विन्दति प्राप्नोति जनानुकम्पया
पार्थिवशरीरं गृह्णातीति गोविन्दः रामकृष्णादि भग-
वदवताररूपः ॥ ભક્ત જનોના ઉપર દયા કરીને તેમના
હિતને અર્થે પાર્થિવ શરીર ગ્રહણ કરનાર, રામકૃષ્ણાદિ ભગ-
વદવતારરૂપ, તે ગોવિન્દ.

ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા શુદ્ધચિન્માત્ર ‘બ્રહ્મસ્વરૂપ’ **‘ગોવિન્દ’** ગોવિન્દ ભગવાનને હે લોકો ! ત્વમે **‘પ્રણમત’** નામ વિશેષ કરીને શ્રદ્ધા ભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરો.

વિશેષણ વિના કથન કરેલા ગોવિન્દ શબ્દની લક્ષણ સિવાય કવી રીતે સિદ્ધિ થાય? આ પ્રશ્નનું સમાધાન કરવાને અર્થે કૃષ્ણયજુર્વેદીય તૈત્તિરીય શાખીય **“સત્યં જ્ઞાનમનન્તં બ્રહ્મ ।”** ઇત્યાદિ મંત્રોક્ત ‘સત્ય’ ઇત્યાદિ પદો ગોવિન્દ ભગવાનનું સ્વરૂપ લક્ષણ પ્રદર્શનાર્થે વિશેષણત્વરૂપે યોજ્યાં છે.

તે ગોવિન્દ ભગવાન કેવા છે કે:-**‘સત્યં’** અર્હી **સત્યં** નામ:-જેમ રજ્જુત્વરૂપે નિશ્ચિત થયેલી રજ્જુવાત્મક વસ્તુ કદાપિપણ રજ્જુત્વભાવને ત્યજી અન્યથારૂપે થતી નથી, તેમ જે રૂપવડે જે વસ્તુ નિશ્ચિત છે, તે રૂપ કદાપિપણ વ્યભિચારને પામતું નથી તેનું નામ સત્ય.

રજ્જુમાં જેમ સર્પ મિથ્યા છે, તેમ જે રૂપવડે જે વસ્તુ નિશ્ચિત છે તે રૂપ કદાપિપણ કાલમાં જે વ્યભિચારને પામે તો તેનું નામ અનૃત-મિથ્યા છે; તે **“વાચારંભણં વિકારો નામધેયં મૃત્તિકેત્યેવસત્યમિતિ ॥”** (વાણીવડે જેમનો આરંભ થયો છે એવા પદાર્થો નામ માત્રજ છે, અર્થાત્ વાણીના વિષયભૂત ઘટશરાવાદિ પદાર્થો કહેવા માત્રજ છે; વાસ્તવિક

વસ્તુતાથી છેજ નહિ, કેમકે કાર્યનો કારણથી અભેદ હોવાથી સર્વ ઘટાદિ કાર્યો કારણ રૂપજ છે; જ્યથી મૃત્તિકાજ સત્ય છે.) કન્યાદિ છાંદોગ્યશ્રુતિ વાક્યથી સિદ્ધ છે. આમ વિકાર માત્રનું મિથ્યાત્વ હોવાથી ગોવિન્દશબ્દેદતં બ્રહ્મજ સત્ય-ત્રિકાલાબાધ્ય નામ ભૂતભવિષ્યતને વર્તમાન એ ત્રણેકાલમાં નાશરહિત-આધરહિત છે.

ગોવિન્દ સત્યસ્વરૂપ છે તેમાં પ્રમાણ છે યા નહિ ? યદિ પ્રમાણ છે એમ કહેશે તો સત્યસ્વરૂપ ગોવિન્દ પ્રમાણનો વિષય થવાથી તેમાં ઘટાદિકની પેઠે જરૂરતાપણિ પ્રાપ્ત થશે; અને જો પ્રમાણ નથી એમ સ્વીકારશે તો પ્રમાણવિના સત્ય-ત્વની અસિદ્ધિ થશે; આવી આશંકા કરીને, ગોવિન્દનું સ્વયં પ્રકાશત્વ હોવાથી તેમના સત્યત્વમાં પ્રમાણની અપેક્ષા નથી, એવા અભિપ્રાયથી ‘જ્ઞાનં’ વિશેષણ યોગ્ય સ્તુતિ કરે છે:-

જ્ઞાનં નામ:-જે સ્વયં પ્રકાશ હોય તે જ્ઞાનં; જ્યથી ગોવિન્દના સત્યત્વમાં “ **પ્રમાતા ચ પ્રમાણં ચ પ્રમેયો નિશ્ચિતિસ્તથા યત્સાન્નિધ્યાત્પ્રસિદ્ધયન્તિ તત્ત્સિદ્ધૌ કિમપેક્ષ્યતે ॥** ” (જે પરમાત્માની સાનિધ્યતાવડે પ્રમાતા પ્રમાણ અને પ્રમેયની સિદ્ધિ સિદ્ધ થાય છે, તે પરમાત્માની સિદ્ધિમાં ડાંની અપેક્ષા છે ? અર્થાત્ પ્રમાણાદિકની કિંચિન્માત્ર

અપેક્ષા નથી.) ઇત્યાદિ વચનથી પ્રમાણની અપેક્ષા સંભવતીજ નથી. “જ્ઞપ્તિર્જ્ઞાનમિતિ” ભાવવ્યુત્પત્તિક જ્ઞાનશબ્દ માન્યો તો જ્ઞપ્તિ ક્રિયાવાચી છે, તે ક્રિયા જડરૂપા વૃત્તિજ છે; તેથી ‘મક્ષિતેઽપિ લશુને ન વ્યાધિશાન્તિઃ ।’ (ધર્મશાસ્ત્રે નિષિદ્ધ કરેલા લશુનને આધેછતે પણ જ્યારે રોગ નિવૃત્ત થયો નહિ, તો પછી લશુન ભક્ષણ કરવાનું શું પ્રયોજન ?) આ ન્યાયાનુસાર ગોવિન્દમાં અચિદ્રૂપત્વ પ્રાપ્ત થશે એમ યદિ કહો, પરંતુ ‘જ્ઞાનપદ’ ચૈતન્યલક્ષક—ચૈતન્યધોતક—હોવાથી તેની સંભાવનાનો અવકાશજ નથી.

‘યત્ર યત્ર જ્ઞાનત્વં તત્ર તત્રાનિત્યત્વમ્ ।’ એમ સામાન્યતાર્થી દૃષ્ટાનુમાનવડે ગોવિન્દનું પણ જ્ઞાનરૂપતાવડે અંતવત્વ પ્રાપ્ત થશે; એવી શંકા થાય તેના નિવારણને અર્થે ‘અનન્તમ્’ પદ યોજ્યું છે:—

અનન્તમ્ નામઃ—જનો દેશકૃત કાલકૃત વા વસ્તુકૃત ભેદ-ઈયત્તા-પરિચ્છેદ-યતો નથી તે અનંત છે. કથું છે કે:—
 “ન વ્યાપિત્વાદેશતોઽન્તો નિત્યત્વાન્નાપિ કાલતઃ ।
 ન વસ્તુતોઽપિ સાર્વાત્મ્યાદાનન્ત્યં બ્રહ્માણિ ત્રિધા ॥”
 બ્રહ્મ વ્યાપક હોવાથી દેશથી અંત નથી, નિત્ય હોવાથી કાલ-કૃત અંતવાન્ નથી, અને સાર્વાત્મ્યપણું હોવાથી વસ્તુથી

પણ અંત નથી; એમ બ્રહ્મ વિષે ત્રિવિધ અનંતપણું છે.

અહીંઆં (આ સ્થળે) વર્તમાન ઘટ અન્યત્ર (અન્ય સ્થળે) નથી, તે દેશકૃત અંતવાનું છે; એવું અન્તત્વ ગોવિન્દ પરમાત્મામાં ઘટતું નથી; કેમકે:—“ **યત્કિञ્ચિજ્જગત્યસ્મિન્દદ્યતે શ્રૂયતેऽપિવા । અન્નર્બહિશ્ચ તત્સર્વં વ્યાપ્ય નારાયણઃ સ્થિતઃ ॥** આ જગત્માં જે કંઈ દૃષ્ટિગોચર થાય છે, શ્રવણ કરાય છે, તે સર્વ વસ્તુમાત્રપ્રતિ અંતર બહાર વ્યાપીને નારાયણ ભગવાન સ્થિત છે.” છત્યાદિ આગમ વાક્ય વડે ગોવિન્દનું સર્વવ્યાપકત્વ નિશ્ચિત હોવાથી તેમનો અત્યંત-ભાવ પ્રતિયોગિત્વલક્ષણ: દેશકૃત પરિચ્છેદ નથી. ‘**ન જાયંતે મ્રિયંતે વા કદાચિત્**’ ॥ (આત્મા ઘેઘ કાળમાં પણ જન્મમૈ ભરતો નથી.) છત્યાદિ ભગવદ્વાક્યવડે ગોવિન્દ પરમાત્માના જન્મમરણનો પ્રતિષેધ શ્રવણ કરાય છે; તેથી તેમનો પ્રાગ્ભાવ દ્વંસપ્રતિયોગિત્વ લક્ષણ: કાલકૃત અંત નથી. તેમ ચેતન અનિરક્ત વિકારમાત્રના મિથ્યાત્વવડે વસ્તુત્વનો અભાવ થવાથી અન્યોન્યાભાવ પ્રતિયોગિત્વ લક્ષણ: વસ્તુકૃત પરિચ્છેદનો અભાવ હોવાથી વસ્તુકૃત અંત પણ નથી. આમ અનંતપદવડે દેશકાલવસ્તુપરિચ્છેદશૂન્ય ગોવિન્દને કથન કર્યાં.

હવે “ **આકાશવત્સર્વગતઅનિત્યમિતિ ।** ” (આ

ત્મા આકાશની પેઠે સર્વત્ર વ્યાપક અને નિત્ય છે.) આ શ્રુતિને પ્રમાણભૂત કરવાને અર્થે ‘નિત્ય’ વિશેષણ યોજા છે:-

નિત્યં નામ:-ઉત્પત્તિ નાશથી રહિત-અવિનાશી.

“ આકાશં નિત્યં નિરવયવદ્રવ્યત્વાદાત્મવત્ । ”

આ અનુમાનથી આદીઆં ‘નિત્ય’ પદવડે કેમ આકાશ કથન કરે છે ? આવો પ્રશ્ન થયે ‘અનાકાશં’ વિશેષણ યોજા છે:-

અનાકાશં નામ:-આકાશથી ભિન્ન. “અતમોઽવાયવ-નાકાશમિતિ । વૃ. ૩-૮-૮ ॥ ” આ શ્રુતિ આત્માને આકાશ થકી વાયુથી અને અન્વેષકારથી ભિન્ન કહે છે. તેથી ગોવિન્દનું અનાકાશત્વ સિદ્ધ છે.

આકાશથી ભિન્ન ઘટાદિ પદાર્થો છે, તો તે ઘટાદિકનીપેઠે ગોવિન્દને જડત્વાપત્તિ પ્રાપ્ત થશે; એ આશંકાની નિવૃત્તિને અર્થે ‘પરમાકાશં’ વિશેષણ કથન કર્યું છે:-

પરમાકાશં નામ:-સર્વ તરફથી પરમ પ્રકાશરૂપ. ‘યેન સૂર્યસ્તપતિ તેજસેદ્ધઃ ॥ ’ (જે પરમાત્માના પ્રકાશવડે પ્રકાશિત થયેલો સૂર્ય પ્રકાશે છે.) ‘તમેવ માન્તમનુમાતિ સર્વં તસ્ય માસા સર્વમિદં વિમાતિ । મું૦ ૨-૨-૧૦૥’ તે પરબ્રહ્મના પ્રકાશમાન્ થયા પછી સૂર્યાદિક સર્વ પ્રકાશમાન્ થાય છે; તેજ પરમાત્માના પ્રકાશવડે આ સૂર્યાદિક સહિત સર્વ

જગત્ પ્રકાશના આશ્રયવાળું થાય છે-પ્રકાશેછે; અર્થાત્ સૂર્યાદિ સર્વ જગત્ સ્વતંત્ર પ્રકાશવાન નથી; કેવળ પરમ પ્રકાશ સ્વરૂપ પરમાત્માના પ્રકાશથીજ પ્રકાશે છે.) ‘જ્યોતિષામપિ તદ્જ્યોતિઃ । । મં ૦ ગી ૦ ૧૩-૧૭ ॥’ (તે આત્મા સૂર્ય ચન્દ્રાદિક જ્યોતિષોના પણ જ્યોતિઃ અર્થાત્ પ્રકાશક છે.) દેહ્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિથી આત્માનું પરમ પ્રકાશ સ્વરૂપ સિદ્ધ છે.

એવી રીતે ‘સત્યં જ્ઞાનમનન્તં’ ઇત્યાદિ પદોવડે કથન કરેલા જ સર્વ શ્રુતિ સ્મૃતિના તાત્પર્યવિષયભૂત અદ્વિતીય પરબ્રહ્મ છે, તેજ લીલાવિગ્રહવડે વિદ્યારત્ને કરવા લાગ્યા; એમ કથન કરતા છતાં શ્રીભગવાન આચાર્ય ‘ગોષ્ઠ ૦’ ઇત્યાદિ પદવડે તેઓનું સ્તવન કરે છે:-

ગોષ્ઠપ્રાંગણરિઙ્ગણલોલમ્ નામ:-ગોસ્થાનકના-ગૌશાળાના-પરમપવિત્રોત્તમ આંગણાવિષે-ચોકવિષે-વિદ્યારકરવામાં અતિચપળ એવા.

અથવા:-‘તત્ત્વમસિ । સામ ૦ છાં ૦ ૥’ (તે પરમાત્મા તું છે.) ‘અહં બ્રહ્માસ્મિ । યજુ ૦ વૃ ૦ ૥’ (હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું.) ‘અયમાત્મા બ્રહ્મ । અથ ૦ માં ૦ ૥’ (આ આત્મા બ્રહ્મ સ્વરૂપ છે.) ઇત્યાદિ વેદવાક્યોવડે કયેલું પૂર્વોક્ત બ્રહ્મ જ આત્મા છે; એમ કથન કરતા છતાં તેઓનું સ્તવન કરે છે:-

ગોષ્ઠપ્રાજ્ઞણરિઙ્ગણલોલં નામઃ—શ્રેત્રાદિક ઇન્દ્રિયોરૂપ
 ગાયો જેમાં સ્થિત છે, એવા ત્રિંગણરીરાધિષ્ઠિત આદંકાગરૂપ
 આંગણાવિષે વિહારકરવાપણાવડે એટલે:—“ય આત્મનિ
 તિષ્ઠન્નાત્માનમન્તરો યમયતિ । ” (જે પરમાત્મા
 અન્તઃકરણમાં રહીને અંતરઆત્માને પ્રેરણા કરે છે)
 “આમયન્સર્વભૂતાનિ યંત્રારૂઢાનિ માયયા । મ૦ ગી૦
 ૧૮-૬૧૥” (ઈશ્વર—સૂત્રધારી—કાષ્ઠમયપ્રતિમાની પેઠે માયા-
 વડે દેહાત્મબુદ્ધિવાળા સર્વ પ્રાણિઓને પોતપોતાના કર્મોવિષે
 પ્રવર્ત કરતા હતા.) ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ વાક્યથી કાર્યકારણ
 સંવાતના પ્રેરકપણાથી અતિ ચપળ એવા.

વ્યવહારમાં જે પ્રેરક હોય છે તેમને પ્રેરણાપ્રયુક્ત પ્રયાસ—
 પરિશ્રમ—થતો પણ દેખાય છે; તેમ પરમાત્મા પણ ગોષ્ઠ૦
 ઇત્યાદિ પદથી આયાસ—શ્રમ—યુક્ત થશે; એ આશંકાના પરિ-
 હારને માટે, ‘અયસ્કાન્તવત સન્નિધિમાત્રવડે પ્રેરકપણું હોવાથી
 આયાસ પ્રસક્તિ નથી;’ એવા અભિપ્રાયથી “અનાયાસં”
 વિશેષણ કહે છે:—

અનાયાસં નામઃ—કાર્યકારણ સંવાતના પ્રેરણપ્રયુક્ત
 શ્રમથગ્રી રહિત.

પરમાત્મા પરિશ્રમથી શૂન્ય છે, તો તેમનાથી ભિન્ન કોઈ

આયાસયુક્ત છે વા નથી ? યદિ પરમાત્માથી ભિન્ન કોઈ આ-
યાસપ્રયુક્ત છે તો દ્વૈતાપત્તિ પ્રાપ્ત થશે, અને જો નથી એમ
કહેશે તો પ્રતિયોગિના અભાવથી ‘અનાયાસ’ ઇતિ ઉક્તિ
નિષ્ફલતાને પામશે; એવી આશંકાના નિવારણને વાસ્તે,
‘ઉપાધિના સંબન્ધથી અને ઉપાધિના અસંબન્ધથીજ આયા-
સપ્રયુક્તત્વ અને આયાસરહિતત્વ, આમ ઉભયરૂપત્વની ઉત્પ-
ત્તિ હોવાથી કોઈપણ દોષ નથી;’ એવા અભિપ્રાયથી ‘પરમા-
યાસં’ વિશેષણપદ પ્રયોજ્યું છે.

પરમાયાસં નામઃ—અન્તઃકરણાદિક ઉપાધિના ધર્મા-
ધ્યાસવડે અત્યંત શ્રમયુક્ત; અર્થાત્ અહંકર્તા, અહંભોક્તા,
અહંસુખી, અહંદુઃખી, ઇત્યાદિરૂપ પરમ આયાસ પ્રયુક્ત.
‘સ એવ માયાપરિમોહિતાત્મા શરીરમાસ્થાય કરોતિ
સર્વં । સ્ત્રિયાન્નપાનાદિ વિચિત્ર ભોગૈઃ સ એવ જાગ્ર-
ત્પરિતૃપ્તિમેતિ ॥ કૈ૦ ૧-૧૪ ॥ ’ (અસંગ ઉદાસીન જે
આનંદાત્મા, તેજ અવિદ્યા આવરણ વિક્ષેપકારી શક્તિઆવડે
સર્વભણીથી મોહિત થયેલો, એટલે પોતાનું આનન્દસ્વરૂપ
વિસ્મૃત થયેલો સ્વસ્વરૂપાત્મા, સ્તૂત્તાદિ ત્રિવિધભેદવડે કરીને
ભિન્ન એવા મનુષ્યાદિ કલેવરને, હું દેવ છું, હું મનુષ્ય છું, હું
પશુ છું, ઇત્યાદિ અભિમાનવડે ભલીપ્રકારથી સ્વીકાર કરીને

અર્થાત્ જીવપણું પામીને સમસ્ત અવદારને કરે છે; એટલે નાના પ્રકારના વ્યાપારવાળાં કર્મો કરે છે, અને તેનાં ફળો ભોગવે છે. તથા માયાયકી સ્વસ્વરૂપને વિસ્મરણ થયેલો તે જ મૂઢાત્મા મનોનુકૂળા યુવતીઓ અને મનોહર અન્નપાન વસ્ત્ર આચ્છાદનાદિક વિચિત્ર ભોગોવડે કરીને, ઇન્દ્રિયોવડે શબ્દાદિક આદ્યવિષયોની ઉપસન્ધિરૂપ ક્રિયા કરતો થકા ચૌતરકથકી વિષયસુખજન્ય સુખદુઃખમિશ્રિત તૃપ્તિને પ્રાપ્ત થાય છે.) ઈત્યાદિ શ્રુતિથી આત્માનું પરમાયાસત્વ સિદ્ધ છે.

હવે તે જ પરમાત્મા પોતાની માયાશક્તિવડે નાનારૂપ થયા છે: એમ કથન કરતા છતાં અન્ય વિશેષણથી સ્તવે છે:—

માયાકલ્પિતનાનાકારં નામ:—‘અઘટિત ઘટનાપટ્ટી-યસી’ એવી ત્રિગુણાત્મક માયાના સંબન્ધવડે કલ્પેલાં છે ‘પ્રત્યાદિ સ્થાવરપર્યન્તનાં અનેકવિધ શરીરો જમનાં એવા. ‘**ઇન્દ્રો માયામિ: પુરુરૂપ ઈયતે । ઋગ્વેદ૦ ૬-૪૭-૧૮ । વૃ૦ ૨-૬-૧૦. ॥**’ પરમાત્મા નામરૂપને વિષય કરનાર મિથ્યાભિમાનરૂપે પરિણામ પામેલી વિવિધમાયાવડે બહુરૂપે પ્રતીત થાય છે.) ‘**નિત્ય: સર્વગતો હ્યાત્મા કૂટસ્થો દોષ-વર્જિત: । એક: સ મિચ્યતે શક્ત્યા માયયા ન સ્વ-ભાવત: ॥ પરાશર૦ ॥**’ (અવિનાશી, સર્વવ્યાપક, કૂટસ્થ,

નિર્દોષ અને એક અદ્વિતીય એવો પ્રસિદ્ધ આત્મા માયાશક્તિ-
વડે નાના પ્રકારના ભેદને પ્રાપ્ત થાય છે; વાસ્તવિકતાથી તો
ભેદને પ્રાપ્ત થયોજ નથી.) ‘અજોઽપિ સન્નવ્યયાત્મા ભૂ-
તાનામીશ્વરોઽપિ સન્ । પ્રકૃતિં સ્વામધિષ્ઠાય સંભવા-
મ્યાત્મમાયયા ॥ મં ૦ ગી ૦ ૪-૬ ॥ ’ (હું અજન્મા, ના-
શક્તિયાના અવિષયસ્વભાવવાળો, અને બ્રહ્માદિ સર્વ ભૂતપ્રાણિ-
આનો નિયંતા છતાં પણ, સ્વકીયા ત્રિગુણાત્મિકા દૈવીમાયાનો
આશ્રય કરીને પોતાની માયાવડે ઉદ્ભવું છું.) ઈત્યાદિ શ્રુતિ
સ્મૃતિઓ ગોવિન્દ ભગવાનનું માયાકલ્પિત નાનાકારત્વ
સિદ્ધ કરે છે.

આવી રીતે શરીરાદિકનું માયાનિબન્ધનત્વવડે કલ્પિત-
પાણું હોવાથી માયા સંબન્ધથી થયેલા આયાસનું પણ કલ્પિ-
તપણુંજ છે, તેથી ગોવિન્દ ભગવાનને વાસ્તવતાથી આયાર
સંભવતોજ નથી.

અથવા:-માયાકલ્પિતનાનાકારં નામ:-ત્રિગુણાત્મક
માયાવડે કલ્પેલો છે નાના પ્રકારનો પ્રપંચ જમણે એવા.

અહીં ‘માયિનં તુ મહેશ્વરં । શ્વે ૦ ૩૦ ૪-૧૦ ॥ ’
(માયાના સ્વામીને મહેશ્વરજ જાણો.) ઈત્યાદિ શ્રુતિથી મા-
યાના અધિષ્ઠાનપણાથી ગોવિન્દનું માયાકલ્પિત નાનાકારત્વ

સિદ્ધ છે. એવી રીતે માયાધિષ્ઠાનત્વવડે જગતનું કારણત્વ દેવાથીજ “યતો વા ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે યેન જાતાનિ જીવન્તિ યત્પ્રયન્ત્યભિસંવિશન્તિ ॥ તૈં ૦ ૩૦ મૃં ૦ ૧ ॥) ” (જે ઉપાદાનથી પ્રસિદ્ધ આ સ્થાવર જંગમાત્મક ભૂતો ઉત્પન્ન થાય છે; જે કારણવડે ઉદ્ભવેલાં પ્રાણિઓ જીવે છે, અર્થાત્ પ્રાણોને ધારણ કરીને વૃદ્ધિને પામે છે; અને વિનાશકાલમાં જેના પ્રતિ જાય છે, તથા જે કારણ શ્રલ્ભ અભેદરૂપે પ્રવેશ કરે છે; તે જન્માદિના કારણભૂત સચ્ચિદાનન્દરૂપ શ્રલ્ભ વસ્તુ છે.) ઇત્યાદિ શ્રુત્યુક્ત આત્માનું તટસ્થ સ્વરૂપ કથન કર્યું છે, એવો ભાવ છે.

ગોવિન્દ પરમાત્મામાં માયાકલ્પિત નાનાકારરૂપો કેમ પારમાર્થિક સ્વરૂપો છે ? એવી આશંકાના નિવારણાર્થે ‘અનાકારં’ પદ યોજે છે:—

અનાકારં નામ:—શરીરરહિત—નિરાકારસ્વરૂપ.

“સ યો હ વૈ તદચ્છાયમશરીરમલોહિતં શુભ્ર-મશ્વરં વેદયતે । પ્ર૦ ૩૦ ૪-૧૦ ॥” જે દોષ વિરલો પુરૂષ સર્વ વાસનાઓથી રહિત થયો છતો, પ્રસિદ્ધ અવિદ્યાતમેવર્જિત, નામરૂપ સર્વશરીરોથી રહિત, લોહિતાદિ સર્વગુણશૂન્ય, અને જેથી શુદ્ધ અવિનાશી શ્રલ્ભને આચાર્યના ઉપદેશવડે

અણે છે.) ‘ અશરીરં વાવ સન્તં । છાં૦ ૩૦ ૮-૧૨-૧ ॥ ’ (અશરીરસ્વરૂપના વિજ્ઞાનવડે વિવેકદ્વારા દેહાભિમાન અત્યંત દૂર કરી અશરીર થયેલા વિદ્યાવાંતને અર્થાત્ સશરીરનો ભ્રમ નિવૃત્ત થયેલો છે જમને એવા આત્મનિષ્ઠને, નિશ્ચય મુખ્ય દુઃખ સ્પર્શ કરતાં નથી.) “દિવ્યો હ્યમૃત્તઃ પુરુષઃ । મું૦ ૩૦ ૨-૧-૨ ॥ ” પ્રકાશ સ્વરૂપ, આકારરહિત, સર્વત્ર પૂર્ણ.) “નિષ્કલં નિષ્ક્રિયં । શ્વે૦ ૩૦ ૬-૧૦ ॥ ” (તે પરમાત્મતત્ત્વ નિરવયવ, અક્રિય છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી ગોવિન્દ પરમાત્માનું શરીરાદિ સંઘાતરહિતપણું સિદ્ધ છે.

હવે ‘બ્રહ્મૈવેદમમૃતં પુરસ્તાદ્બ્રહ્મ પશ્ચાદ્બ્રહ્મ દક્ષિણતઃ શ્રોતરેણ । અધશ્ચોર્ધ્વં ચ પ્રમૃતં બ્રહ્મૈવેદં વિશ્વમિદં વરિષ્ઠમ્ ॥ મું૦ ૩૦ ૨-૨-૧૧ ॥ ’ (અજ્ઞદૃષ્ટિવાળાને જે આ સન્નમુખ પ્રતીત થતી વસ્તુ છે તે વસ્તુતાએ અમૃતરૂપ બ્રહ્મ જ છે, પાછળ રહેલી વસ્તુ પણ બ્રહ્મ જ છે; તેમજ દક્ષિણ ભણી, ઉત્તર ભણી, ઉંચે, નીચે, સર્વત્ર પ્રસરેલું બ્રહ્મ જ છે; કિંબહુના ! આ દૃશમાનું સર્વ જગત્ શ્રેષ્ઠતમ બ્રહ્મ સ્વરૂપ જ છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિનો આશ્રય કરીને ગોવિન્દ ભગવાનનું સર્વ વ્યાપકત્વ પ્રદર્શિત કરવા છતાં ‘મુવનાકાર’ વિશેષણ યોગ્ય રતુતિ કરે છે:—

ભુવનાકારં નામઃ-સર્વ વ્યાપક હોવાથી બ્રહ્મલોકથી આરંભી પાતાળ પર્યન્તના માયામય ચૈદ્વલોકના આકારે પરિણામ પામેલા.

‘સહસ્ર શીર્ષા પુરુષઃ સહસ્રાક્ષઃ સહસ્રપાત્ ।
મ ભમિં વિશ્વતોવૃત્વાસ્ત્યતિષ્ઠદ્દશાઙ્ગુલમ્ ॥ શ્વે૦ ૩૦
૩-૧૪ ॥’ (પરમાત્મા અનંત મસ્તકવાળા, સહસ્ર નેત્રવાળા,
અને અનંત પગવાળા છે; તે આત્મપુરુષ ભુવનને સર્વ લાણીથી
અંતરબાહ્ય વ્યાપીને દશાંગુલ-અનંત-અધિક રહે છે.)
‘યસ્મિન્ધ્યૌઃ પૃથિવી ચાન્તરિક્ષમોતં । મું૦ ૩૦ ૨-૨-
૬ ॥’ (જે અક્ષરબ્રહ્મમાં દેવલોક, પૃથ્વી અને અંતરિક્ષ
પ્રવેશ પામેલાં છે.) ઈત્યાદિ શ્રુતિઓ, તથા ‘સર્વત્રાસ્તે
સર્વશરીરી’ (સર્વશરીરી આત્મા સર્વ ઠેકાણે વ્યાપ્ત છે.)
ઈત્યાદિ ભગવત્પાદોક્ત વચન, અને ‘યો માં પદ્યતિ
સર્વત્ર । મંગી૦ ૬-૩૦ ॥’ (જે મહને સર્વત્ર દેખે છે.)
‘સર્વભૂતસ્થિતં યો માં ભજતિ... । મંગી૦ ૬-૩૧ ॥’
(સર્વ પ્રાણિઓમાં અવસ્થિત એવા મહને જે ભજે છે.)
ઈત્યાદિ ભગવદ્વાક્યો, શ્રીગોવિન્દ પરમાત્માનું સર્વ ભુવનોમાં
વ્યાપકત્વ પ્રત્યોદયન કરે છે.

પૂર્વોક્ત પ્રકારે ગોવિન્દ ભગવાનનું સર્વવ્યાપકત્વ કથન

કરીને હવે ‘ મહીં દેવીં વિષ્ણુપત્નીમિતિ । ’ (વિષ્ણુ પત્નીરૂપ પૃથ્વી દેવીને....) શ્રુતિનો આશ્રય કરીને તેમના ભૂમિપતિત્વને, તથા સમુદ્ર મંથનવટે આવિર્ભૂતા લક્ષ્મી સમસ્ત દેવોનાં અને અસુરોને લગ્નને વિષ્ણુ ભગવાનનેજ વર્યા, એ પુરાણ પ્રસિદ્ધિને અદાણ કરીને લક્ષ્મીપતિત્વને દર્શાવતા છતાં ‘ ક્ષમામાનાથ ’ વિશેષણવટે સ્તવન કરે છે:-

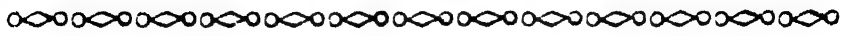
ક્ષમામાનાથ નામ:-ક્ષમા એટલે પૃથ્વી, ને મા એટલે લક્ષ્મી એ બન્નેના નાથ એટલે સ્વામી-નિયંતા.

“ एतस्य वा अक्षरस्य प्रशासने गार्गि द्वावा-
पृथिव्यौ विधृते तिष्ठत इति । वृ० उ० ૩-૮-૦. ॥ ”
(હે ગાર્ગિ ! પ્રસિદ્ધ આ અવિનાશી ભગવાનની આજ્ઞામાં સ્વર્ગ અને પૃથ્વી । તથા રાખેલા પાષાણની પેઠે ધારણ કરેલાં સ્થિત છે.) દલાદિ શ્રુતિ આત્માનું સર્વ નિયંતૃત્વ સિદ્ધ કરે છે.

ગોવિન્દ આત્મા સર્વનો નિયંતા છે; પરંતુ તેમનો અન્ય કોઈ નિયંતા નહિ હોવાથી તેમનું સ્વાતંત્ર્યત્વ જણાવવા ‘ અનાથ ’ વિશેષણ કહે છે:-

અનાથ નામ:-જેમનો કોઈ નાથ-સ્વામી-નિયંતા-નથી એવા; અર્થાત્ સ્વતંત્ર.

‘ न तस्य कश्चित्पतिरस्ति लोके न चेशिता ।

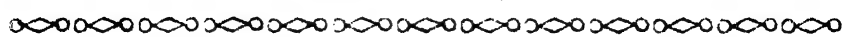

શ્વે० ૩૦ ૬-૯.' (તે પરમાત્માનો આ જગત્માં કોઈ સ્વામી નથી; તથા કોઈ નિયંતા પણ નથી.) “ પુરુષાન્ન પરં કિ-
શ્ચિત્સા કાષ્ટા સા પરાગતિરિતિ । ક૦૩૦૧-૩-૧૧ ॥”
(સર્વવ્યાપક આત્મપુરુષથી ઉત્કૃષ્ટ કોઈપણ વસ્તુ નથી; કેમકે સ્વરૂપભૂત આત્મા સર્વ પરત્વેની વિશ્રાંતિભૂમિ નામ અવધિ છે; તેથી તે ગંતવ્ય ક્ષણ સ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ગતિ છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ આત્માની સ્વાતંત્ર્યતા કથન કરે છે.

‘આનન્દો બ્રહ્મેતિ વ્યજાનાત્ । તૈ૦૩૦મૃ૦ ૬ ॥’
(આનંદરૂપ બ્રહ્મ છે એમ જણતો હોવો.) ‘આનન્દં બ્રહ્મણો વિદ્વાન્નવિમેતિ કુતશ્ચન । તૈ૦ ૩૦ બ્ર૦ ૯ ॥’ (બ્રહ્મના આનંદને જણનાર કોઈથી પણ ભય પામતો નથી.) ‘કો હ્યેવાન્યાત્કઃ પ્રાણ્યાચ્ચદેષ આકાશ આનન્દો ન સ્યાત્ । એષ હ્યેવાનન્દયાતિ ॥ તૈ૦ ૩૦બ્ર૦ ૭ ॥’ (જો હાર્દકાશસ્થ યુદ્ધિગુહામાં આનન્દરૂપ આત્મા ન હોય, તો અપાન વ્યાપારરૂપ નિઃશ્વાસક્રિયા કોણ કરે ? અને પ્રાણ વ્યાપારરૂપ ઉચ્છ્વાસક્રિયા કોણ કરે ? કોઈ ન કરે; જથી આ પ્રસિદ્ધ આનંદરૂપ આત્માજ લોકોને સ્વધર્મ પુણ્યાનુસાર સુખ-આનંદ-કરાવે છે.) ‘યો વૈ ભૂમા તત્સુખં નાલ્પે સુખમસ્તિ ભૂમૈવ સુખમ્ । છાં૦ ૩૦ ૭-૨૩-૧ ॥’

સ્વેચ્છાવટે ગ્રહણ કરેલા શરીરના લીલાવિહારને વર્ણન કરવાને વાસ્તે પ્રથમ તેઓની માતૃશ્રીએ કરેલી શીક્ષાને વર્ણવતા છતાં દ્વિતીય શ્લોકનો આરંભ કરી સ્તવન કરે છે:—

મૃત્સ્નામત્સીહેતિ યશોદાતાડનશૈશવસંત્રાસં ।

વ્યાદિતવક્ત્રાલોકિતલોકાલોક ચતુર્દશલોકાલિમ્ ॥

લોકત્રયપુરમૂલસ્તંભં લોકાલોકમનાલોકં ।

લોકેશં પરમેશં પ્રણમત ગોવિન્દં પરમાનન્દમ્ ॥૨॥

શ્લોકાર્થ:—હે કૃષ્ણ ! દુધ દહીં માખણાદિ સમસ્ત ખાદ્ય પદાર્થોવટે યુક્ત એવા આ ધરમાં તું મૃતિકાને ખાય છે ? શા માટે દુગ્ધાદિ નાનાવિધ ભોજ્ય પદાર્થોને લેજીને મૃતિકા ખાવામાં ત્હારી પ્રવૃત્તિ થાય છે ? કેમ ! અઘાપિ પર્યન્ત તું ત્હારા ખાળ સ્વભાવને ત્યજતો નથી ? આ પ્રમાણે હાથમાં હાથ પકડીને ઉપાલંભ વચનોવટે યશોદા માતાએ કરેલી તાર-નાથી—ધમકીથી—પ્રાકૃત ખાળકની પેઠે ખાળક સંબંધી ત્રાસ-યુક્ત એવા; અને તેથી ‘ મેં મૃતિકા ખાધી નથી, યદિ ન માનો તો મ્હારા મુખમાં જીએ;’ એમ કહીને વિકસિત—ખુલ્લા કરેલા મુખ વિષે, સૂર્યાદિવટે પ્રકાશ થાય છે એવા ખૂઃ આદિ સાત ઉપરના, અને સૂર્યાદિવટે પ્રકાશ નહિ પામતા એવા

અતળ આદિ સાત નીચેના લોક, એવાં ચતુર્દશ ભુવનોની પંક્તિ જમણે પોતાની માતા યશોદાને દેખાડી છે એવા; ત્રણ લોકરૂપી પુરના—ગૃહના—આધારરૂપ; તથા અભલોક પર્યન્તના સમસ્ત લોકના પ્રકાશક; અને પોતે અન્ય કોઈના પ્રકાશથી પ્રકાશિત નહિ એવા—સ્વયંપ્રકાશ સ્વરૂપ; સમગ્ર લોકને પ્રેરણા કરવાવાળા જગદીશ્વર; સર્વાત્કૃષ્ટ અભરવરૂપ, અથવા:—ઇન્દ્રાદિક દેવથી ઉત્કૃષ્ટ એવા અભાદિ દેવતાઓના પણ નિયંતા; એવા નિરતિશય આનંદસ્વરૂપ શ્રી ગોવિન્દ ભગવાનને હે લોકો ! હમો વિશેષ કરીને શ્રદ્ધા ભક્તિપુરઃસર પ્રણામ કરો. ૨

મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:—હે કૃષ્ણ ! ‘હ્રહ’ દુધ દહીં માખણાદિ સમસ્ત ખાદ્ય પદાર્થોવડે યુક્ત એવા આ ગૃહમાં તું ‘મૃત્સ્નાં’ મૃતિકાને ‘અત્સિ’ ભક્ષણ કરે છે ? દુગ્ધાદિ નાનાવિંધ ભોગ્ય પદાર્થોને લેજીને મૃતિકા ખાવામાં ત્હારી શા માટે પ્રવૃત્તિ થાય છે ? કેમ ! હજી સુધી તું ત્હારા ખાણસ્વભાવને ત્યજતો નથી ? ‘હિતિ’ આ પ્રમાણે હાથમાં હાથ પકડી ‘યશોદા તાઢનશૈશવસંત્રાસં’ યશોદા માતાએ કરેલી તાઢનાથી—ધમકીથી—પ્રાકૃતખાણકની પેઠે ખાણકસંબંધી ત્રાસ-યુક્ત એવા. શ્રી ભાગવતના દશમસ્કંધમાં કહ્યું છે કે:—“સા ગૃહીત્વા કરે કૃષ્ણમુપાલંભ્ય હિતૈષિણી । યશોદામ-

યસંભ્રાન્ત પ્રેક્ષણાક્ષમભાષત ॥ કસ્માન્મૃદમદાન્તાત્મ-
ન્ભવાન્મક્ષિતવાન્ રહઃ ॥ અ૦ ૮ શ્લો૦ ૩૩ ॥ ”
હિતેચ્છુ એવાં તે યશોદાજી, જનાં નેત્રો ભયથી ચક્રવક્ર
થયેલાં હતાં એવા શ્રીકૃષ્ણને હાથમાં પકડીને ઉપકો આપતાં
કહેવા લાગ્યા કે:— ‘અરે અટક્યાળા બાળબુદ્ધિવાળા કૃષ્ણ !
તું એકાન્તમાં શામાટે મૃતિકાને ખાય છે ? ઇતિ.

નિત્યતૃપ્ત આમકામ એવા શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનને મૃતિકા
ભક્ષણરૂપ ક્રિયા અનુચિત હોવા છતાં, તેમની મૃતિકા ભક્ષણ
વિષે કયા હેતુથી પ્રવૃત્તિ હશે વાઈ ? આવી આશંકાના નિ-
વારણ વાસ્તે, પોતાનું સર્વશક્તિમત્ત્વ પ્રદર્શિત કરવાને અર્થે
મૃતિકા ભક્ષણ નિમિત્તવડે પોતાને વિષે શ્રી કૃષ્ણ, વિશ્વરૂપ
દેખાડતા હવા; એમ કહેતા છતા આગલા પદથી સ્તવે છે:—

‘વ્યાદિતવક્ત્રાલોકિતલોકાલોક ચતુર્દશલોકા-
લિમ્’ નામ:— ‘હે માતા ! મેં મૃતિકા નથી ખાધી, યદિ ન
માનો તો મહારા મુખપ્રતિ દૃષ્ટિ કરો;’ એમ કહીને વિકસિત-
બુદ્ધિવા—કરેલા મુખ વિષે લોકાલોક (સૂર્યાદિવડે પ્રકાશ થાય
છે એવા ભૂ: ભુવ: સ્વ: મહ: જન: તપ: સત્યં, એ ઉપરના
સાતલોક, અને અલોક એટલે સૂર્યાદિવડે પ્રકાશ નહિ પામતા
એવા અતળ, વિતળ, સુતળ; તળાતળ, રસાતલ, મહાતલ; ને

પાતાળ, એ નીચેના સાતલોક) એવાં ચતુર્દશ ભુવનોની પંક્તિ જમણે પોતાની માતા યશોદાને દેખાડી છે એવા.

આધેયવસ્તુની અપેક્ષાથી આધારવસ્તુનું નિયમથી વિસ્તૃત્ત્વ હોય છે; તેથી મુખના સ્વદ્વપદ્વારમાં ચતુર્દશલોક ભગવાને કેવી રીતે દેખાડ્યાં હશે ? એવી આશંકા કરીને, “ પરાસ્ય શક્તિર્વિવિધૈવ શ્રૂયતે સ્વાભાવિકી જ્ઞાન-બલક્રિયા ચ । શ્વે૦ ૩૦ ૬-૮ ॥ ” (આ પરમાત્માની હૃદયશક્તિ શાસ્ત્રમાં વિવિધજ સંભળાય છે, અને તે અનાદિ સિદ્ધ જ્ઞાનક્રિયા—સર્વ વિષયના જ્ઞાનમાં પ્રવૃત્તિ, અને બળક્રિયા—પોતાની સન્નિધિમાત્રવડે સર્વને વશ કરીને નિયમમાં પ્રવર્ત્તિ—વવારૂપ કર્મ—છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી તેમનું અનંત શક્તિપાણું હોવાથી સર્વલોકની સ્થિતિના હેતુભૂત ભગવાનને કાર્યપણુ વસ્તુ અનુપપન્ન નથી; એવા અભિપ્રાયથી આગલા વિશેષણથી સ્તુતિ કરે છે:—

લોકત્રયપુરમૂલસ્તંભં નામઃ—ત્રણલોકરૂપી પુરના—ગેહના-આધારરૂપ. ‘ યસ્મિંલ્લોકા અધિશ્રિતા इति । શ્વે૦ ૩૦ ૪-૧૩ ॥ ’ (જે પરમાત્મામાં આ ભૂરાદિલોકો અધ્યસ્ત છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિ આત્માને સર્વલોકની સ્થિતિના હેતુભૂત પ્રબોધે છે.

સ્વકાર્યપ્રતિ અજ્ઞાનનું પણ સ્થિતિહેતુત્વ લોકમાં ને શાસ્ત્રમાં પ્રસિદ્ધ છે; તો અહીં ‘લોકત્રયપુરં’ ઇત્યાદિ પદ્ધતે કેમ અજ્ઞાન વર્ણવે છે ? એવી શંકા થાય, તેના સમાધાનને અર્થે ‘લોકાલોકં’ વિશેષણ યોજ્યું છે:—

લોકાલોકં નામ:—બ્રહ્મલોક પર્યન્તના સમસ્તલોકોને જગણે પ્રકાશિત કર્યા છે એવા. અહીં ‘યદાદિત્યગતં તેજો-જગદ્ભાસયતેઽશ્વિલમ્ ।’ મં ૦ ગી ૦ ૧૬-૧૨ ॥ (સૂર્યની બહાર ને અંતર સર્વ તરફ વ્યાપીને વર્તતું જ તેજ છે તે નિખિલ જગતને પ્રકાશ કરી રહ્યું છે.) ઇત્યાદિ ભગવદ્રચનથી તે જ પરમાત્મા સૂર્યાદિરૂપે સર્વને પ્રકાશ કરનાર છે; એવો ભાવ છે.

‘**ન તત્ર સૂર્યો ભાતિ ન ચન્દ્રતારકં ।**’ મું ૦ ૩૦ ૨-૨-૧૦ ॥ (તે પરમાત્માને જડપદાર્થોનો પ્રકાશક સૂર્ય પ્રકાશી શકતો નથી, તેમ ચંદ્ર અને તારાઓ પણ પ્રકાશ કરી શકતા નથી.) ઇત્યાદિ શ્રુતિનો આશ્રય કરીને તે અદ્વિ-તીય પરમાત્માને પ્રકાશાન્તરની અપેક્ષા નથી. એમ નિરૂપણ કરતા છતાં આચાર્ય ભગવાન્ ‘**અનાલોકં**’ વિશેષણ યોજી સ્તવન કરે છે:—

અનાલોકં નામ:—અન્ય કોઈના પ્રકાશથી પ્રકાશિત નહિ એવા સ્વયંપ્રકાશ સ્વરૂપ.

‘ **મીષાઽસ્માદ્વાતઃ પવતે મીષોદેતિ સૂર્યઃ ।**
મીષાઽસ્માદગ્નિશ્ચેન્દ્રશ્ચ મૃત્યુર્ધાવતિ પશ્ચમઃ । ”
 તૈ૦ ૩૦ બ્ર૦ ૨-૮ ॥ (આ બ્રહ્મના ભયવડે વાયુ નિયમિત
 વાય છે, ને ભયવડે સૂર્ય નિયમિત ઉદય થાય છે; તથા આ
 બ્રહ્મની ભીતિવડે અગ્નિ દહુનાદિ કર્મ કરે છે, ને ઇન્દ્ર
 વર્ષાદિ સ્વકાર્ય કરીને ત્રિલોકનું રક્ષણ કરે છે, ને તે ચારની
 અપેક્ષાએ પાંચમો મૃત્યુ, જનું આયુષ ક્ષીણ થયું છે એવા
 પ્રાણિપ્રતિ શીઘ્ર જાય છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ વાયુ આદિક દેવો
 પણ પરમાત્માને આધીન છે, એમ પ્રતિપાદન કરે છે; તેને
 જણાવતા છતાં ‘ **લોકેશં** ’ વિશેષણ યોજી સ્તવન કરે છે:—

લોકેશં નામઃ—સમગ્ર લોકને પ્રેરણા કરવાવાળા
 જગત્પૂના ઇશ્વર—સર્વ લોકના સ્વામી—સર્વના નિયન્તા.

જ્યારે સૂર્ય અગ્નિ વાયુ આદિ પૂજ્યતમાદિક દેવોને
 પણ ભીતિનું કારણ પરંબ્રહ્મ છે, ત્યારે અન્ય લોકોને ભયનું
 હેતુ હોય તેમાં તો કહેવુંજ શું ! ! ! આવા આશયથી ઉપ-
 રોક્ત શ્રુતિમાં વાતાદિ દેવોનું કથન કરેલું છે.

વાયુ આદિક દેવતાઓના ભય હેતુત્વમાં લિંગ દેખાડ-
 વાને અર્થે ‘ **પરમેશં** ’ વિશેષણ યોજે છે:—

પરમેશં નામઃ—સર્વોત્કૃષ્ટ અલ્પ રાજથી ભૂત્યો—અનુચરો—જેમ ભય પામે છે; તેમ તે પરમેશ્વરથી વાયુ આદિ દેવગણો પણ ભીતિ પામે છે; એવો અહીં ભાવ છે.

“ તમીશ્વરાણાં પરમં મહેશ્વરં તં દેવતાનાં પરમં ચ દૈવતં । પતિં પતીનાં પરમં પરસ્તાદ્વિદામ દેવં ભુવને-શમીજ્યમ્ ॥ ” શ્લે० ૬-૭ ॥

(હિરણ્યગર્ભાદિ નિયંતાઓના ઉત્કૃષ્ટ ને મહાન્ નિયન્તા, અને અગ્નિ ઇન્દ્રાદિ દેવોના પરમ દૈવતરૂપ, તથા પ્રજાપતિ રૂપ પતિઓના પતિ, માયાથી ઉત્કૃષ્ટ, સ્વયંપ્રકાશ, ભુવનોના નિયંતા, ને સ્તુત્ય, એવા તે પરમાત્માને અમે જાણતા હવા.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી પરમેશ્વરનું સર્વેશ્વરત્વ સિદ્ધ છે.

અથવાઃ—‘ હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્તતાગ્રે ભૂતસ્ય જાતઃ પતિરેક આસીત્ ॥ ’ (હિરણ્યગર્ભ સર્વના આદિમાં ઉત્પન્ન થયા, ને સર્વ ભૂતના અદ્વિતીય પતિરૂપે રહ્યા.) ઇત્યાદિ મંત્રવડે હિરણ્યગર્ભનું સર્વેશ્વરત્વ શ્રવણુ ગોચર થાય છે, તેથી તેમનાથી અન્ય કોઈ ઇશ્વર નથી; એમ આશંકા થાય તેની નિવૃત્તિને વાસ્તે ‘ પરમેશં ’ વિશેષણુ યોજ્યું છેઃ—

પરમેશં નામઃ—ઇન્દ્રાદિકથી ઉત્કૃષ્ટ એવા પ્રજાદિ દેવતાઓના પણ નિયંતા. “ યો બ્રહ્માણં વિદધાતિ પૂર્વ

યો વૈ વેદાંશ્ચ પ્રહિણોતિ તસ્મૈ । " શ્લે૦ ૩૦ ૬-૧૮ ॥
 (જ પરમાત્મા સૃષ્ટિની આદિમાં બ્રહ્માને ઉત્પન્ન કરે છે, અને
 જ તેમને પ્રસિદ્ધ વેદો આપે છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી બ્રહ્માના
 ઉપદેશક શ્રવણ કરાયાથી, અને “ યઃ સર્વજ્ઞઃ સર્વવિત્ ।
 મુ૦ ૩૦ ૧-૯ ॥ (જ પરમાત્મા માયાનામની ઉપાધિવડે
 સર્વને જાણે છે તેથી સર્વજ્ઞ, અને અવિદ્યાનામની ઉપાધિવડે
 અનંત જીવભાવને પામીને પોતાની ઉપાધિવડે રચેલા સર્વને
 જાણે છે તેથી સર્વવિત્ છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી આત્માનું
 સર્વજ્ઞત્વ શ્રવણ કરાય છે તેથી, તે પરમાત્મા સર્વેશ્વર-પરમેશ
 છે, એવો અહીં ભાવ છે.

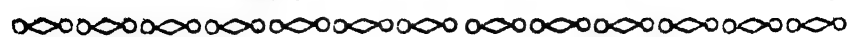
ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા ‘પરમાનન્દં’ નિરતિશયાનંદસ્વરૂપ
 એવા, ‘ગોવિન્દં’ શ્રીગોવિન્દ ભગવાનને ‘પ્રણમત્’ શ્રદ્ધા ભક્તિ-
 પૂર્વક હે લોકો ! ત્હમો વિશેષ કરીને નમસ્કાર કરો. ૨.

સર્વ અનર્થોની નિવર્તકતાવડે પણ શ્રીગોવિન્દ ભગવાનનું
 સર્વેશ્વરત્વ પ્રતિપાદન કરતા છતા તૃતીય શ્લોકનો આરંભ
 કરી ભગવાન આચાર્ય સ્તવન કરે છે:—

ત્રૈવિષ્ટપરિપુવીરઘ્નં ક્ષિતિભારઘ્નં ભવરોગઘ્નં ।

કૈવલ્યં નવનીતાહારમનાહારં ભુવનાહારમ્ ॥

સ્વરૂપ એવા શ્રી ગોવિન્દ ભગવાનને, હે લોકો ! ત્હમો વિશેષ કરીને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક નમન કરો. ૩.

મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:- ‘ત્રૈવિષ્ટપ રિપુવીરઘ્ન’

નામ:-સ્વર્ગમાં નિવાસ કરનારા ઇન્દ્રાદિક દેવતાઓના શત્રુઓમાં પણ અતિશૂરતમ રાવણાદિક દાનવોનો વિનાશ કરનાર; અને ‘ક્ષિતિમારઘ્ન’ નામ:-પૃથ્વીના ભારરૂપ કંસાદિકનો વિધ્વંસ કરી ભૂમિના ભારને નિવૃત્ત કરનાર; અહીં દુષ્ટજનકૃત અનર્થોના નિવર્તકત્વવડે શ્રીભગવાનનું જગત્પાલકત્વ કથન કર્યું છે.

સંસારરૂપ જન્મમરણાદિક રોગનું વિદ્યમાન પણ હોવાથી કેવળ દુષ્ટજનોના સંહારરૂપી કર્મથી સકલ અનર્થની નિવૃત્તિનો તો અસંભવ છે; એવી આશંકા થયે, ‘મવરોગઘ્ન’ વિશેષણ કથન કરે છે:—

મવરોગઘ્ન નામ:-જન્મમરણાદિરૂપ સંસારનામારોગ અતિ અનર્થકારી હોવાથી મહાવ્યાધિરૂપ છે, તેનો વિનાશ કરનાર; અર્થાત્ સદ્ગુણની પ્રાપ્તિ પુરઃસર તત્ત્વમત્યાદિ મહાવાક્યના શ્રવણજન્ય આત્મસાક્ષાત્કારવડે સંસાર રોગને વિદારણ કરનાર પરમ વૈદ્યરૂપ. અહીં એવો આશય છે કે:- પ્રાકૃતવૈદ્ય વાતપિત્તાદિજન્ય રોગનો વિનાશ કરે છે, પરંતુ

સંસાર રોગનો વિધ્વંસ કરવા સમર્થ થતા નથી; વળી તે વાતાદિજન્ય રોગની નિવૃત્તિ પણ ઔષધાદિદ્વારા તે કરે છે; તે પણ સર્વેના રોગ નિવારણ થતા હોય એમ તો દેખવામાં આવતું નથી, કેમકે કેટલાક રોગી ઔષધ સેવન કરતાછતા પણ મૃત્યુને વશ થાય છે; પરંતુ આ સદ્ગુરુ ગોવિન્દ ભગવાન તો ઔષધિવિના કેવળ સ્વદર્શનમાત્રવડે સંસારરોગને નિવૃત્ત કરે છે, તેથી તેઓનું પરમવૈધત્વ કથન કરેલું છે.

“ તે તુ તં જ્ઞાત્વાઽમૃતા ભવન્તિ । ” (તે આત્મ-વેત્તાઓ પરમાત્મતત્ત્વને જાણીને મરણભાવરહિત થાય છે.)
 ‘બ્રહ્માવિદાપ્રોતિ પરમ્ ।’ તૈ૦ ૩૦ બ્ર૦ ૨-૧ ॥ (બ્રહ્મ-વેત્તા પરંબ્રહ્મને પામે છે.)

‘ભિયતેહૃદયગ્રન્થિશ્છિન્નન્તે સર્વસંશયઃ । ક્ષીયન્તે ચાસ્ય કર્માણિ તસ્મિન્દૃષ્ટે પરાવરે ॥ ’ મુ૦ ૩૦ ૨-૨-૮ ॥ (સર્વદા અન્યની અપેક્ષાવડેજ ઉત્કૃષ્ટ એવું હિરણ્યગર્ભ પદ પણ જ્ઞેનાથી અવર-નિકૃષ્ટ-છે એવા, અથવા:-કારણ કાર્ય-રૂપે વર્તમાન એવા પરમાત્મા હું છું એમ, તે પરંબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થયેસતે, આ વિદ્વાનની અનાદિ અવિધારચિત ચેતન આહંકારના પરસ્પર તાદાત્મ્યાધ્યાસરૂપ હૃદયગ્રંથિ વિનષ્ઠ થાય છે; ને જ્ઞેય વિષયક સંશયો છેદાઈ જાય છે; અર્થાત્

આત્મા સાક્ષી છે વા દૃશ્ય છે ? આત્મા કર્તા ભોક્તા છે વા નહિ ? યદિ સર્વનો સાક્ષી હોય તોપણ તે બ્રહ્મરૂપ છે કે કેમ ? કદાચ તે બ્રહ્મસ્વરૂપ હોય તોપણ બ્રહ્મરૂપે અનુભવવાને યોગ્ય છે વા નહિ ? કદી તે જાણવાને શક્ય હોય તોપણ તેના કેવળ જ્ઞાનથી મુક્તિ સંભવે છે વા નહિ ? યદિ અકર્તા અ-ભોક્તા હોય તથાપિ દેહના સંબંધથી સુખદુઃખનો અનુભવ તેને થાય છે કે નહિ ? ઇત્યાદિરૂપ આત્મવિષયક સર્વ વિકલ્પો નાશ પામે છે; તથા સંચિત આગામિરૂપ સર્વકર્મો પણ ક્ષય પામે છે.) ‘ તમેવ વિદિત્વાતિમૃત્યુમેતિ ॥ જ્ઞાત્વાદેવં મુચ્યતે સર્વપાશૈઃ ॥ ’ શ્લોક ૬-૧૬-૧૩ ॥ (તે પરમાત્માને જ જાણીને પુરૂષ મૃત્યુનું ઉદ્ધિંધન કરે છે. સ્વયંપ્રકાશ આત્માને જાણીને પુરૂષ અવિદ્યા કામ કર્મરૂપ સર્વ પાશોથી મુકાય છે.) ‘ તરતિ શોકમાત્મવિત્ । ’ છાંં ૩૦ ૭-૧-૩ ॥ (આત્મતત્ત્વના જ્ઞાતા મનના પરિતાપરૂપ અકૃતાર્થ-પણાની બુદ્ધિને ઉદ્ધિંધન કરે છે.) ‘ બ્રહ્મવેદબ્રહ્મૈવ ભવતિ । ’ મું ૩-૨-૯ ॥ (‘ હું બ્રહ્મસ્વરૂપ છું, ’ એમ પરંબ્રહ્મને સાક્ષાત્ જ જાણે છે, તે બ્રહ્મસ્વરૂપજ થાય છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ શ્રીગોવિન્દ પરમાત્માનું પરમવૈધત્વ પ્રબોધન કરે છે.

નિવૃત્ત થયેલો છે સંસાર રોગ જનો એવા પુરૂષે

‘કંઠચામીકર’* ન્યાયવડે તેજ પરમાત્મા પ્રાપ્ત કરવાને યોગ્ય છે; એમ કહેતા છતાં ‘કૈવલ્ય’ પદ યોગ્ય સ્તુતિ કરે છે:—

કૈવલ્યં નામ:—નિરૂપાધિક સચ્ચિદાનન્દ બ્રહ્મસ્વરૂપ—
મોક્ષસ્વરૂપ. ‘સા કાષ્ટા સા પરાગતિઃ ।’ ક૦ ૩૦
૧-૩-૧૧ ॥ (તે સ્વરૂપભૂત આત્મા સર્વપરત્વોની વિશ્રાંતિ
ભૂમિ નામ અવધિ છે, તેથી તે ગંતવ્યક્રમ સ્વરૂપ ઉત્કૃષ્ટ ગતિ
છે.) ‘મુક્તાનાં પરમાગતિઃ ।’ (મુક્તાપુરુષોની ઉત્કૃષ્ટ
ગતિ છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી આત્માનું કૈવલ્યત્વ સિદ્ધ છે.

‘ત્વં સ્ત્રી ત્વં પુમાનસિ ત્વં કુમાર ઉત વા
કુમારી ।’ શ્વે૦ ૩૦ ૩-૪ ॥ (હે પરમાત્મા ! ત્હમે સ્ત્રી
છો, ત્હમે પુરુષ છો, ત્હમે કુમાર છો, અને કુમારી પણ ત્હમે
જ છો.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઉક્ત કુમારરૂપવડે ગોપીકાઓના
ચહુમાં નવનીત—માખણ—આદિ ખાદ્ય પદાર્થોને પ્રભુ ભક્ષણ
કરનાર છે; એમ ‘નવનીતાહારં’ પદથી સૂચવતા છતાં
શ્રી આચાર્ય તેમનું સ્તવન કરે છે:—

નવનીતાહારં નામ:—મથન કરેલા દધીમાંથી તત્કાલ

---

* કળ્ઠ ચામીકર ન્યાયઃ । યથા કળ્ઠગતં હેમમૂષણમજ્ઞાનાદ
પ્રાપ્તમિવ કળ્ઠે તં પશ્યેત્યુપદેશાઙ્ગાતં પ્રાપ્તમિત્યુપચર્યતે તથા
પ્રકૃતેડપીત્યર્થઃ ॥

કાઢીને યશોદા માતૃશ્રીએ ખાવાને યોગ્ય આપેલો માખણરૂપ આહાર છે જમનો એવા.

અર્થવા:-**નવનીતાહારં** નામ:-નૂતન શરીરવડે નિરંતર પ્રાપ્ત થયેલા વિષયસમૂહનો જમને આહાર છે એવા; અર્થાત્ **“તયોરન્યઃ પિપ્પલં સ્વાદ્વત્તીતિ ।” મું૦૩૦૩-૧-૧ ॥** (તે પક્ષિરૂપે વર્ણવેલા જીવ ઇશ્વરના મધ્યે ઇશ્વરથી ભિન્ન એવો સૂક્ષ્મશરીરરૂપ ઉપાધિવાળો જીવ સુખ દુઃખાત્મક કર્મ ક્ષણને જમ સ્વાદુ હોય તેમ અવિવેકથી ભોગવે છે.) ઇતિ શ્રુતિ-વચનानુસાર અવિદ્યાદશામાં વિષયમાત્રના ભોક્તરૂપ.

પરંબ્રહ્મનું જીવની સાથે અભેદપણું માને છતે જીવની સમાન બ્રહ્મને પણ સુખદુઃખાદિ કર્મક્ષણનું ભોક્તૃત્વ ધટશે; આવી આશંકાના સમાધાન વાસ્તે **“સૂર્યો યથા સર્વલો-કસ્ય ચક્ષુર્ન લિપ્યતે ચાક્ષુષૈર્બાહ્યદોષૈઃ । એકસ્થા સર્વ ભૂતાન્તરાત્મા ન લિપ્યતે લોક દુઃખેન બાહ્યઃ ॥”** ક૦ ૩૦ ૨-૬-૧૨ ॥ (પ્રકાશવડે ઉપકારી હોવાથી ને દેવતારૂપે ચક્ષુ વિષે સ્થિત રહેવાથી સર્વપ્રાણિમાત્રના ચક્ષુરૂપ સૂર્ય છે; તે સૂર્ય જમ નિષિદ્ધદર્શનદ્વારા ચક્ષુજન્ય પાપાત્મક બાહ્ય દોષોવડે, ને અશ્રુચિ વસ્તુના સંસર્ગજન્ય અશ્રુચિત્વાદિ દોષોવડે દુષિત થતો નથી, અર્થાત્ લેપાયમાન્ થતો નથી;

તેમ સખતીયાદિ ભેદ રહિત એવો સર્વપ્રાણિઓનો અન્તરાત્મા, બુદ્ધિમાં સ્થિત થકો સર્વભૂતોને નાનાવિધ અર્થોના પ્રકાશન-વડે ઉપકાર કરતો છતો પણ દેહના કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વ જન્મ-મરણાદિ વિવિધ દુઃખોવડે લેખાતો નથી; જ્યથી આત્મા વસ્તુતઃ દેહદ્વયના સંબંધથી રહિત છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી તે સર્વભૂતાત્માને સુખદુઃખાદિકના અનુભવના હેતુભૂત મિથ્યાજ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી સુખદુઃખાદિક કર્મફળના ભોક્તૃત્વની પ્રાપ્તિ વાસ્તવતાથી સંભવતી નથી; એવા અભિપ્રાયથી ‘અનાહારં’ વિશેષણ પદ યોજ્યું છે:-

અનાહારં નામઃ—વાસ્તવિકતો આહારથી રહિત—સાક્ષિરૂપ. “ **અનશ્નન્નન્યોઽભિચાકશીતિ ।** ” મું૦ ૩૦ ૩-૧-૧ ॥ (જીવથી વિલક્ષણ, નિત્ય શુદ્ધ સ્વભાવવાનું ઇશ્વર સુખ દુઃખાત્મક કર્મફળને નહિ ભોગવતો છતો માત્ર જીવે છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિએ આત્માનું કર્તૃત્વ ભોક્તૃત્વથી રહિતપણું કથન કરી કેવળ ચિન્માત્રત્વં પ્રયોધેલું છે.

પ્રસિદ્ધ જ્ઞાનનાદિ આહાર વિષે રહેલા વિનાશ્યત્વની સાથે સમાનતા હોવાથી કાર્યમાત્રનું આહારત્વ છે; એવા અભિપ્રાયથી બ્રહ્મનું સર્વસંહારકારણત્વ ઘોષિત કરતા છતાં ‘**મુવનાહારં**’ વિશેષણ યોજ્યું છે:-

મુવનાહારં નામઃ—સકલ ચરાચરાત્મક જગત્ જમનેા
આહાર—લક્ષ્ય છે એવા; અર્થાત્ સર્વના સંહારનું કારણ એવા.

“**અત્તા ચરાચર ગ્રહણાત્ ।**” **બ્ર૦સૂ૦ ૧-૨-૯ ॥**

(સ્થાવર જંગમનું ગ્રહણ હોવાથી લક્ષણ—સંહાર—કરનાર
પરમાત્મા છે.) “**ગ્રસિષ્ણુ પ્રભવિષ્ણુ ચ ।**” (અજ્ઞાન
દશામાં તે જ જ્ઞેય બ્રહ્મ રજ્જુની પેઠે આરોપિત આકારવડે
પ્રતીત થાય છે, અર્થાત્ અજ્ઞદશામાં બ્રાન્ત પુરૂષોને રજ્જુ જેમ
સર્પાદિ આકારે ભાસે છે, તેમ તે બ્રહ્મ પ્રપંચાકાર ભાસે છે.
તથા તેજ બ્રહ્મ પ્રભોવદશામાં—અધિષ્ઠાનના યાથાત્મ્ય સંદર્શન-
કાલ વિષે—આરોપિત સર્વ પદાર્થોનો પોતાના વિષે તિરોભાવ
કરે છે, અર્થાત્ જ્ઞાનદશામાં કલ્પિત સર્વ જગત્નો પોતાને
વિષે સંહાર કરે છે.) ‘**યસ્ય બ્રહ્મ ચ ક્ષત્રં ચોમે ભવત**

ઓદનઃમૃત્યુર્યસ્યોપસેચનમિતિ ।’ **ક૦ડ૦ ૧-૨-૨૪ ॥**

(જે ઇશ્વરનો બ્રાહ્મણ અને ક્ષત્રિય બને, અર્થાત્ બ્રાહ્મણ ક્ષત્રિય
ઉપલક્ષિત ચરાચર જગત્, ઓદન—ભાત (ભોજન) છે; અને
સર્વનો સંહારક મૃત્યુ જેનું શાક દાળ છે.) ઇત્યાદિ સૂત્ર, ભગવ-
દ્રાજ્ય અને ક્ષુતિ, પરમાત્માનું સર્વસંહારકારણત્વ દોતન કરે છે.

પૂર્વોક્ત પ્રકારે નિરૂપણ કરેલા પરંબ્રહ્મની ઉપલબ્ધિ ક્યાં
થાય છે ? એવી આકાંક્ષા થયે સતે ‘**આચાર્યવાન્ પુરુષો**

વેદ । ’ છાંં ૩૦ ૬-૧૪-૨ ॥ (આચાર્યવાળો અર્થાત્ આચાર્યના ઉપદેશયુક્ત થયેલો પુરૂષ સૂક્ષ્મ આત્મતત્વને જાણે છે.) ‘ દૃશ્યતે ત્વદ્ગયા યુદ્ધયા સૂક્ષ્મયા સૂક્ષ્મદર્શિભિઃ । ’ કં ૩૦ ૧-૩-૧૨ ॥ (આ આત્મા, પરમ સૂક્ષ્મવસ્તુને જોવાના સ્વભાવવાળા સૂક્ષ્મદર્શી પંડિતોથી ગુરુ ઉપદિષ્ટ મહાવાક્યજન્ય એવી, અને સૂક્ષ્મપદાર્થ અભિજ્ઞ કરવાના સામર્થ્યવાળી નિશ્ચયાત્મિક બુદ્ધિવડે પ્રત્યક્ષરૂપે સાક્ષાત્કાર કરાય છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી આચાર્યપ્રસાદવડે વિશુદ્ધ થયેલી બુદ્ધિવિષે તે આત્મા અનુભવાય છે, એમ પ્રયોધન કરવાને વાસ્તે ‘ વૈમલ્યસ્ફુટ ચેતોવૃત્તિવિશેષાભાસં ’ પદ કથન કર્યું છે:—

વૈમલ્યસ્ફુટ ચેતોવૃત્તિવિશેષાભાસં નામ:—શ્રી સદ્ગુરુના અનુગ્રહથી કર્મોપાસનાદ્વારા રાગદ્વેષાદિ મલરહિતતાવડે સ્ફુટ નામ તત્ત્વમત્યાદિ મહાવાક્યદ્વારા અભિવ્યક્ત થયેલી એવી અન્તઃકરણની વૃત્તિમાં વિશેષ કરીને અપરોક્ષતાવડે જમનો અનુભવ થાય છે એવા; અર્થાત્ રાગદ્વેષાદિ મલરહિત અત્યન્ત નિર્મલ ચિત્તવૃત્તિમાં જમનું સ્વરૂપ પ્રકટ થાય છે એવા.

બુદ્ધિઆદ્યત્વવડે તે પરમાત્માને પણ ઘટાદિકવત્ જડતા-

પત્તિ પ્રાપ્ત થશે; એવી આશંકાના સમાધાનાર્થે ‘અનાભાસં’ વિશેષણ યોજ છે:—

અનાભાસં નામ:—‘**યસ્યામતં તસ્યમતં ।**’ કનોપ૦ ૨-૩ ॥ (જને બ્રહ્મ અજ્ઞાત છે તેને બ્રહ્મ જ્ઞાત છે; અર્થાત્ બ્રહ્મ અજ્ઞાત-જ્ઞાનનો અવિષય-છે, એમ જ બ્રહ્મવેદાનો નિશ્ચય છે, તે બ્રહ્મવેદાને બ્રહ્મજ્ઞાત છે.) ‘**વિજ્ઞા-તારમરે કેન વિજાનીયાત્ ।**’ ઘૃ૦ ૩૦ ૪-૫-૨૫ ॥ (અરે મૈત્રેયિ ! જ અદ્વય જ્ઞાનસ્વરૂપ વિજ્ઞાતા છે તે વિજ્ઞાતાને કોણ કયા કરણવડે જાણે ? કોઈ કોઈપણ કરણવડે ન જાણે.) ઈત્યાદિ શ્રુતિઓથી આત્માનું અદૃશ્યત્વ નિશ્ચયહોવાથી વિષય-તાવડે જમનું ભાન થતું નથી એવા; અર્થાત્ મનસહિત ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોના અવિષયરૂપ. ‘**ન તત્ર ચક્ષુર્ગચ્છતિ ન વાગ્ગચ્છતિ નો મનઃ ।**’ તલ૦ ૩૦ ૧-૩ ॥ (બ્રહ્મ ચક્ષુનું પણ ચક્ષુ હોવાથી તેમાં ચક્ષુ ઇન્દ્રિય પ્રવૃત્તિ કરી શકતી નથી. વાણી પણ તે બ્રહ્મમાં ગતિ કરી શકતી નથી. તેમ મન પણ તેમાં જતું નથી, અર્થાત્ મન પણ તે બ્રહ્મ સંબંધી સંકલ્પ-વિચાર-મનન-કરવાને સમર્થ થતું નથી.) ઈત્યાદિ શ્રુતિથી ચક્ષુરાદિ ઇન્દ્રિયોનો અવિષય શ્રવણ કરાય છે; તેથી તેમનું સ્વતઃસ્ફુરણ સ્વરૂપ છે; એવો અહીં ભાવ છે.

પરમાત્માનું સ્વરૂપ અજ્ઞાત હોવાથી તેમનું ભજન કૃત્રી રીતે કરવું ? આવી આશંકા ઉદ્ભવે છતે, તેમનું નિર્વિશેષસ્વરૂપ પ્રદર્શન કરવાને અર્થે ‘શૈવં કેવલશાન્તં’ પદો યોજે છે.

શૈવં નામ:—‘શિવં પ્રશાન્તમમૃતં બ્રહ્મ યોનિમ્ ।’
કૈ० **ઉ०** ૧-૬ ॥ (મંગળસ્વરૂપ, અવિદ્યાદિ દોષરહિત-વિ-
 ક્ષેપાદિથી વર્જિત-અતિશાંત, ત્રિકાલાબાધ્ય-મરણ ધર્મશૂન્ય,
 અર્થાત્ નિરતિશયાનંદ સ્વરૂપ; સર્વથી અધિક, વા પરિપૂર્ણ
 એવું, જગત્ના જન્માદિ કારણભૂત, જે પરમાત્મ સ્વરૂપ છે
 તેને....) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી પરમાત્માનું મંગળસ્વરૂપ નિશ્ચિત
 હોવાથી શૈવં એટલે કલ્યાણ સ્વરૂપ એવા.

કેવલશાન્તં નામ:—દેહાદિ કાર્યવર્ગથી શૂન્ય, અને
 અવિદ્યાદિ દોષ રહિત એવા, અર્થાત્ નિરૂપાધિક ચિન્માત્રરૂપ.
 ‘સાક્ષી ચેતા કેવલો નિર્ગુણઃ ।’ શ્લે० **ઉ०** ૬-૧૧ ॥
 (સર્વના દ્રષ્ટા, ચેતન સ્વરૂપ, નિરૂપાધિક, ને સત્વાદિ ગુણોથી
 રહિત પરમાત્મા છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિ આત્માનું દેહાદિકથી
 રહિત ચિન્માત્ર સ્વરૂપ વર્ણવે છે.

ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા ‘પરમાનન્દં’ નિરતિશયાનંદ
 સ્વરૂપ એવા, ‘ગોવિન્દં’ ગોવિન્દ પરમાત્માને ‘પ્રણમત’ હે
 લોકો ! શ્રદ્ધા ભક્તિ પુરઃસર તહમો પ્રણામ કરો. ૩.

ઉપરોક્ત રીતે પૂર્વ શ્લોકમાં દુષ્ટજનોના નાશકત્વવડે અર્થતઃ ભગવાનને પૃથિવીના પાલક કથન કર્યા. હવે પુનઃ કંઠરવથી તેજ વિષયને કહેતા છતાં અતુર્થ શ્લોકનો આરંભ કરી સ્તવન કરે છે:—

ગોપાલં પ્રભુલીલાવિગ્રહગોપાલં કુલગોપાલં ।

ગોપીસેલનગોવર્દ્ધનઘૃતિલીલાલલિતગોપાલમ્ ॥

ગોભિર્નિગદિતગોવિન્દ સ્ફુટનામાનં બહુનામાનં ।

ગોધાગોચરદૂરં પ્રણમત ગોવિન્દં પરમાનન્દમ્ ॥૪॥

શ્લોકાર્થઃ—પૃથિવીના પાલક; સર્વ સામર્થ્યવાન હોવાથી સ્વેચ્છાથી અહણુ કરેલા શરીરવડે પૃથ્વીને, વા ગાયોને, વા વેદને, અથવા વેદમૂલક યજ્ઞાદિકને પાલન કરનાર; ગોકુલ દેશના રાજા, અથવા:—સ્વગોત્રના ગોપોને પુત્રત્વવડે શોભાવનાર, અર્થાત્ કુલ ભૂષણરૂપ, અથવા:—સજ્જાતીય પાલકગણને અને ગાયોને અધાસુર દૈત્યથી રક્ષણ કરનાર; અથવા:—પૃથ્વી વિષે લીન થવાવાળા શરીરનું અને ઇન્દ્રિયોનું પાલન કરનાર; ગોપીઓની સાથે વિહાર કરવાને અર્થે વનમાં ગયે સતે પ્રાપ્ત થયેલી વૃષ્ટિના પરિહાર વાસ્તે ગોવર્ધન પર્વતને ભૂમિ ઉપરથી ઉપાડી આંગળી ઉપર ધારણ કરી લીલાવડે ગોપાલોને—અ-

હીરોને—પાલન કરનાર, અર્થાત્ ગોવાળ લોકોને આનંદીત કરનાર એવા; વેદ વાંચીએ જમનું ગોવિન્દ એવું પ્રસિદ્ધ નામ ઉચ્ચારેલું છે એવા; અસંખ્યાત—અગણિત—નામવાળા, અર્થવા:—અવતાર ભેદથી રામ, કૃષ્ણ; મત્સ્ય, કૂર્મ, વરાહ, નૃસિંહાદિ નામવાળા, અને જનક ભેદથી વાસુદેવ, દાશરથિ આદિ નામવાળા, તથા ક્રિયા ભેદથી કંસારિ, મુરારિ, મધુસૂદન, ગોવર્ધનધર, જનાર્દન, ગદાધર, વિશ્વકર્મા, ઇત્યાદિ અનંત નામવાળા; ચક્ષુરાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના અને વાગાદિ કર્મેન્દ્રિયોના તથા મન બુદ્ધિના અવિષય રૂપ; અને નિરતિશય સુખસ્વરૂપ એવા શ્રીગોવિન્દ પરમાત્માને હે જનો ! તદ્ભો વિશેષે કરીને શ્રદ્ધા ભક્તિ પુરઃસર પ્રણામ કરો. ૪.

મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:—ગોપાલં નામ:—પૃથિવીના પાલક, શરીરવિના પૃથ્વીને કેવી રીતે પાલશે ? એવી આશંકા થયે સતે ‘પ્રભુ લીલાવિગ્રહ ગોપાલં’ વિશેષણુઓ સમાધાન કરે છે:—

પ્રભુ લીલાવિગ્રહ ગોપાલં નામ:—‘કર્તુમર્તુમન્ય-થાકર્તુ સમર્થ: પ્રભુ:’ । આ પ્રમાણે સર્વપ્રકારનું સમર્થપણું હોવાથી લીલાવડે—સ્વેચ્છાથી—ગ્રહણ કરેલા શરીરવડે પૃથિવીને, વા ગાયોને, વા વેદને, વા વેદમૂલક યજ્ઞાદિકને પાલન કરનાર.

પુનઃ પ્રભુનું પાલકપણું ‘ કુલગોપાલં ’ વિશેષણથી સ્પષ્ટ કરે છે:—કુલગોપાલં નામ:—“ કુલં જનપદે ગોત્રે સજાતીયગણેષ્વપીત્યભિધાનાત્ ॥” ગોકુલ દેશના રાજ, અથવા:—કુલ ગોપોને—સ્વગોત્રના ગોપોને—પુત્રત્વવડે શોભાવનાર, અર્થાત્ સ્વકુલભૂષણરૂપ;* અથવા:—સજાતીય બાલક ગણને અને ગાયોને અધાસુરાદિ દૈત્યોથી રક્ષણ કરનાર; અથવા:—‘ કૌ પૃથિવ્યાં લીયતે इति कुलं शरीरं ।’ અર્થાત્ પૃથ્વીને વિષે લીન થવાવાળા શરીરને, અને ઇન્દ્રિયોને પાલન કરનાર.

હવે પુરાણ પ્રસિદ્ધ ગોપ ગોપીઓનું પાલન કહેતા છતાં આચાર્ય ભગવાન્ ‘ ગોપીઝ્વેલનગોવર્ધનઘૃતિલીલાલિતગોપાલં ’ વિશેષણ ઝેડી સ્તવન કરે છે:—

ગોપીઝ્વેલનગોવર્ધનઘૃતિ લીલાલિતગોપાલં
નામ:—ગોપીઓની સાથે વિહાર કરવાને અર્થે વનમાં ગયે સને પ્રાપ્ત થયેલી વૃષ્ટિના પરિહારવાસ્તે ગોવર્ધન પર્વતને ભૂમિ ઉપરથી ઉપાડી આંગળી ઉપર ધારણ કરી લીલાવડે—કીડા વિશેષવડે, ગોપાલોને—અહીરોને—પાલન કરનાર; અર્થાત્ ગોવાળ લોકોને આનંદીત કરનાર એવા.

* અલભૂષણપર્યાપ્તિ વારણેષ્વિતિધાતોરૂપમલયતીતિ ॥

ઇશ્વરવિના બળવાન્ પુરૂષથી પણ ગોવર્ધન પર્વત આંગળી ઉપર ઉઠાવવાને અશક્ય છે; જ્યોત્ષ્ણ અદ્ય બળવાળા પ્રાકૃત કુમારે ગોવર્ધન પર્વત કેવી રીતે ઉઠાવ્યો હશે ? આવી આશંકા થયે સતે તે ગોકુલકુમારનુંજ પરમેશ્વરપણું હોવાથી તેમનાથી અતિરિક્ત કોઇ ઇશ્વર નથીજ. એવા અભિપ્રાયથી તેમનું વેદોક્ત નામ ‘ગોભિર્નિગદિતગોવિન્દસ્ફુટનામાનં’ વિશેષણ જોડી સ્તવન કરે છે:—

ગોભિર્નિગદિતગોવિન્દસ્ફુટનામાનં નામ:—વેદ વચનોવડે જમનું ગોવિન્દ એવું પ્રસિદ્ધ નામ ઉચ્ચારણ કરેલું છે એવા.

‘**સર્વાણ્યેતાનિ નામાનિ પરસ્ય બ્રહ્મણો હરેઃ ।**’ (ભક્તોનાં દુઃખોને હરનારા પરબ્રહ્મ પરમાત્માનાં આ સર્વે નામો છે.) ઇત્યાદિ વચનથી તેમનાં અનેક નામ શ્રવણ કરાય છે; છતાં ‘ગોવિન્દ’ એવું એક નામ કેમ કહ્યું ? એ આશંકાનો પરિહાર કરવા ‘**બહુનામાનં**’ વિશેષણ યોજ્યું છે.

બહુનામાનં નામ:—‘**સ એવ વિષ્ણુઃ સ પ્રાણઃ સ કાલાગ્નિઃ સ ચન્દ્રમાઃ । સ એવ સર્વં યદ્ભૂતં યચ્ચ ભાવ્યં ।**’ કૈ० ઉ० ૧-૮ ॥ (તે પરમાત્માજ વિષ્ણુ, તે પ્રાણ, તે કાલરૂપી વૈશ્વાનર, તે ચન્દ્રમા, તે તેજ અખિલ જે ભૂતકાલીય

પદાર્થ તથા જે ભાવિ પદાર્થ તેમજ વર્તમાન વસ્તુમાત્ર રૂપ છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી તેમનું સર્વરૂપત્વ હોવાથી અસંખ્યાત-અગણિત-નામવાળા; અથવા:-અવતાર ભેદથી રામ, કૃષ્ણ, મત્સ્ય, કૃર્મ, વરાહ, નૃસિંહ, ઇત્યાદિ નામવાળા; અને જનક ભેદથી વાસુદેવ, દાશરથિ ઇત્યાદિ નામવાળા; તથા ક્રિયા ભેદથી કંસારિ, મુરારિ, મધુસૂદન, ગોવર્ધનધર, ગદાધર, વિશ્વકર્મા, જનાર્દન, ઇત્યાદિ નાનાવિધ નામવાળા.

પૂર્વોક્ત પ્રકારે તેમને નામરૂપ સાથે સંબંધત્વ થવાથી ‘ અસદ્ગોહ્યયં પુરુષઃ । ’ (આ આત્મપુરુષ અસંગ છે) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓ સાથે વિરોધાપત્તિ થશે ? આવી આશંકાના નિવારણ વાસ્તે કહે છે કે:-ભક્તોના ઉપર અનુગ્રહ કરવાને અર્થે નાનાવિધ નામરૂપનો સંબંધ છે; વસ્તુતસ્તુ તો નામ રૂપથી રહિતજ છે. એમ પ્રબોધન કરવા ‘ ગોધીગોચરદૂરં ’ વિશેષણ થોજે છે:—

ગોધીગોચરદૂરં નામ:- ‘ યતો વાચો નિવર્તન્તે અપ્રાપ્ય મનસાસહ । ’ તૈં ૦ ૩૦ ॥ (જે અદ્વયાનન્દરૂપ પરંબ્રહ્મથી મન સહિત વચનરૂપ વાણીઓ તેને નહિ પ્રાપ્ત થઈને પાછી ફરે છે.) ‘ ન ચક્ષુષા ગૃહ્યતે । નાપિ વાચા નાન્યૈર્દેવૈઃ । ’ મું ૦ ૩૦ ૩-૧-૮ ॥ (આત્મતત્ત્વ અરૂપ

હોવાથી નેત્ર ઇન્દ્રિયદ્વારા કોઈ પણ પુરુષવડે અહણ થઈ શકતું નથી; અવાચ્ય હોવાથી વાણીવડે કોઈથી અહણ થઈ શકતું નથી; તેમ અન્ય ઇન્દ્રિયોવડે પણ તેમના વિષયરૂપ ન હોવાથી અહણ થતું નથી.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી ચક્ષુરાદિ જ્ઞાનેન્દ્રિયોના, અને વાગાદિ કર્મેન્દ્રિયોના, તથા મનયુક્તિના વિષયથી દૂર નામ અગમ્ય; અર્થાત્ જ્ઞાનેન્દ્રિયોને, કર્મેન્દ્રિયોને, અને મન યુક્તિ આદિકને અગોચર એવા.

ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા 'પરમાનન્દં' પરમ સુખસ્વરૂપ-નિરતિશય આનન્દસ્વરૂપ એવા, 'ગોવિન્દં' ગોવિન્દ ભગવાનને 'પ્રણમત' હે લોકો ! તહમે શ્રદ્ધાભક્તિ પૂર્વક વિશેષ કરીને નમસ્કાર કરો. ૪.

“ જક્ષત્ક્રીડન્રમમાણઃ સ્ત્રીભિર્યાનૈર્વા । ’ છાં૦
 ઉ૦ ૮-૧૨-૩ ॥ (સ્વર્ગમાં ઇન્દ્રાદિરૂપે વિષયોને ભક્ષણ કરતો છતો, હરસીને કદાચ બ્રહ્મલોકમાં માનસિક પુત્રાદિક સાથે ક્રીડા કરતો છતો, તથા સંકલ્પથી ઉદ્ભવેલી સ્ત્રીઓની સાથે વા વાહનોની સાથે રમણ કરતો છતો....) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી ગોવિન્દ ભગવાનની સ્ત્રીઓની સાથે ક્રીડા કથન કરતા છતા, પંચમ શ્લોકનો આરંભ કરી શ્રી આચાર્ય ભગવાન સ્તુતિ કરે છે:—

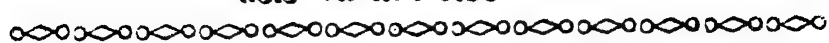
ગોપીમણ્ડલગોષ્ઠીભેદં ભેદાવસ્થમભેદામં ।
 શશ્વદ્ગોસુરનિર્ઘૂતોઘૃતધૂલીધૂસરસૌભાગ્યમ્ ॥
 શ્રદ્ધાભક્તિગૃહીતાનન્દમચિન્ત્યં ચિન્તિતસદ્ભાવં ।
 ચિન્તામણિમણિમાનં પ્રણમત ગોવિન્દં પરમાનન્દમ્ ॥

શ્લોકાર્થઃ—ગોપીઓના સમૂહની સાથે રાસલીલા કરનાર, અથવા—ગોપીમંડલની સાથે આલાપ કરનાર, અર્થાત્ પરસ્પર મુક્તિસંબંધી સંભાષણ કરનાર; નાનારૂપવડે અવસ્થિત એવા, અર્થાત્ ગોપીઓના સમુદાયની ઉપર અનુકંપા કરીને ગોપી ગોપીપ્રતિ એક એક કૃષ્ણરૂપે થયેલા એવા, અથવા—ગોપ ગોપી, ગૌ, વત્સ, ઇત્યાદિ બહુભેદોમાં સ્થિત એવા; એકજ કૃષ્ણ મહારી સાથે રમણ કરે છે—વર્તે છે—એમ અભેદતાવડે—એક સ્વરૂપવડે—જમનું ભાન ગોપીકાઓને થયેલું છે એવા, અથવા—અભેદાન્વયથી એકરસ પ્રકાશસ્વરૂપ એવા; નિરંતર ગાયોની ખરીયોથી પવિત્ર થઇને ઉડેલી એવી ધારણ કરેલી ધૂલવડે ધૂસરારંગરૂપ જમનું શરીરસૌન્દર્ય થયેલું છે એવા; શ્રીગુરૂના અને વેદોના વચનો વિષે આસ્તિક્યપુદ્ધિરૂપા શ્રદ્ધા, અને ગુરૂપરમાત્માના ભજનરૂપ ભક્તિ, આ બન્નેવડે અપરોક્ષ કરાય છે આનન્દસ્વરૂપ જમનું એવા; અથવા—શ્રદ્ધા-

ભક્તિવડે નારદ, અકૂર, ઉદ્ધવ, વિદૂર, અર્જુન, સુદામા, ઇત્યાદિ અનેક ભક્ત જનોએ અપરોક્ષ-સાક્ષાત્કાર-કર્તૃ છે આનન્દસ્વરૂપ જમનું એવા; મન વાણીના અવિષયરૂપ અર્થાત્ વાણીવડે વર્ણવી શકાય નહિ અને ચિત્તવડે ચિંતવન થઇ શકે નહિ એવા; અનેક શ્રુતિઓથી જમનો સદ્ભાવ નામ સત્તા નિશ્ચિત છે એવા; અથવા:-ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ, દ્રૌપદી, ગજેન્દ્ર ત્યાદિ ભક્તોએ કરેલા ચિંતનમાત્રવડે જમનો સદ્ભાવ નામ જમની અભિવ્યક્તિ પ્રકટ થયેલી છે એવા; ભક્તોના મનની અભિલાષાને પરિપૂર્ણ કરવાવાળા ચિન્તામણિરૂપ; સૂક્ષ્મથી પણ અતિસૂક્ષ્મતર એવા; અને નિરતિશય આનન્દસ્વરૂપ એવા શ્રીગોવિન્દ પરમાત્માને હે જનો ! તુમે વિશેષ કરીને શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક નમસ્કાર કરો. ૫.

**મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:-ગોપીમण्डल ગોષ્ઠી-
મેદં નામ:-**ગોપીકાઓના સમૂહની સાથે રાસલીલા કરનાર;
અથવા:-ગોપી મંડલની સાથે આલાપ વિશેષ કરનાર, અર્થાત્ પરસ્પર મુક્તિ સંબંધી સંભાષણ કરનાર એવા.

બહુ ગોપીકાઓની સાથે એક કૃષ્ણ ભગવાને આલાપ કર્યો, એ વાર્તા સંભવી શકતી નથી; કેમકે એ મનુષ્યોનો પરસ્પર ઉક્તિ પ્રત્યુક્તિ લક્ષણ આલાપ સંભવે છે, અને એક

શ્રી ને એક પુરૂષની એમ બે જાણની પરસ્પર રાસક્રીડા સંભવે છે. કદાચ બહુ ગોપીઓની સાથે એક કૃષ્ણ ભગવાનનો સંવાદ થયો, તેમાં પણ કોઈ એક મુખ્ય ગોપીની સાથે વાર્તાલાપ થયો હશે, અને કોઈ એક મુખ્ય ગોપીની સાથે રાસક્રીડા રમ્યા હશે, એમ માનીએ તો એકજ શ્રીની સાથે સંલાપ થયે છતે, અને એકજ શ્રીની સાથે રાસક્રીડા રમ્યા સતે, અન્ય શ્રીઓની સ્પર્ધા થયાં સિવાય રહેશેજ નહિ; કેમકે બહુ શ્રીઓનો સ્વામી એક મુખ્ય શ્રીની સાથેજ રાસક્રીડા રમે, અને પ્રેમ પૂર્વક હાર્ય વિનોદ સાથે આનંદકારક વાર્તાલાપ કરે, તો તે બીજી શ્રીઓ કદાપિ સહન કરી શકશેજ નહિ, એ સ્વાભાવિક છે; કારણ કે શ્રીઓને તે અસહ્ય દુઃખપ્રદ છે. તેથી એક ભગવાને અનેક ગોપીકાઓ સાથે કેવી રીતે આલાપ વા રાસક્રીડા કરી હશે ! આવી આશંકા થયે સતે “ અગ्नિર્યથૈકો ભુવનં પ્રવિષ્ટો રૂપં રૂપં પ્રતિરૂપો બભૂવ । એકસ્તથા સર્વભૂતાન્તરાત્મા રૂપં રૂપં પ્રતિરૂપો બહિશ્ચ ॥ ” કાં ૩૦ ૨-૬-૦. ॥ (જમ એક અગ્નિ કાષ્ટના સમુદાયપ્રતિ પ્રવેશ પામ્યો છતો નાનાવિધ કાષ્ટપ્રતિ સ્વઉપાધિભૂત કાષ્ટ સમાનાકાર થાય છે; તેમ સર્વ ભૂતોનો અન્તરાત્મા એક છતાં પણ અનેકવિધ શરીરપ્રતિ પ્રવેશ પામેલો છતો તે તે શરીર સમાના-

કારણે થાય છે. તથા આકાશવત્ પોતાના નિર્વિકારણે સર્વ દેહોથી બહાર પણ રહે છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિનો આશ્રય કરીને અનેક ગોપીઓના સમાગમમાં તેઓના દૈર્ઘ્યનસ્યની નિવૃત્તિને વાસ્તે અનેક રૂપ ધારણ કરવાના સામર્થ્યવડે, ગોપી ગોપી પ્રતિ એક એક કૃષ્ણ, એમ અનેક વ્યક્તિ ધારણ કરી છે; એવા અભિપ્રાયથી ‘મેદાવસ્થ’ વિશેષણ યોજી રતુતિ કરી છે;

મેદાવસ્થ નામ:—બહુ રૂપવડે અવસ્થિત એવા, અર્થાત્ ગોપીઓના સમુદાયની ઉપર અનુકંપા કરીને ગોપી ગોપી પ્રત્યે એક એક કૃષ્ણરૂપે થયેલા એવા; અથવા:—ગોપ, ગોપી, ગૌ, વત્સ, ઇત્યાદિ બહુ ભેદોમાં સ્થિત એવા.

ઉક્ત પ્રકારે અનેક વ્યક્તિ રૂપ ધારણ કરવા વડે તેમનું બ્રહ્મરત્વ જ્ઞાત થયે સતે પણ તે ગોપીકાઓને નિષ્કામતા વડે ભગવત્પરાયણતા કેમ ઉત્પન્ન ન થઈ ? એમ આશંકા થયે સતે, તે ગોપીકાઓનાં અન્તઃકરણ માયાવડે મોહિત થયેલાં હોવાથી નાનારૂપત્વવડે તે ગોપાંગનાઓને ભાન થયું નહોતું, એવા અભિપ્રાયથી શ્રી ભગવાન્ આચાર્ય ‘અમેદામં’ વિશેષણ યોજી છે:—

અમેદામં નામ:—એકજ કૃષ્ણ મહારી સાથે પ્રેમથી વર્તે છે, એમ અભેદ વડે—એક સ્વરૂપતા વડે—જેમનું ભાન

ગોપીકાઓને થયેલું છે એવા; અથવા:—અમેદાન્વયથી એકરસ પ્રકાશમાન્ એવા.

હવે બ્રહ્માદિ દેવોએ જાઓનાં ચરણકમલોની વંદના કરી છે એવા અનંત શક્તિમાન્ ભગવાન્ ગોપકોષ્ટાની ગાયો ચારનાર થયા છે. આ પ્રકારે તેઓનું ભક્તાધીનત્વ ઘાનન કરવા ને વાસ્તે શ્રીઆચાર્ય ભગવાને ‘શશ્વદ્ગોચુરનિર્ધૂતોઘ્વૃત-ધૂલીધૂસરસૌભાગ્યં’ વિશેષણ યોજ્યું છે:—

શશ્વદ્ગોચુરનિર્ધૂતોઘ્વૃતધૂલીધૂસરસૌભાગ્યં નામ:— નિરંતર ગાયોની ખરીયોથી પવિત્ર થઇ ઉડેલી એવી ધારણ કરેલી ધૂલીવડે ધૂસરા રંગરૂપ શરીરસૌન્દર્ય જમનું થયેલું છે એવા.

ઉક્ત ઇષ્ટપાંદુરંગરૂપ શરીરલાવણ્યતા તો અન્ય ગોપકુમારોની પણ હતી, તો તેઓનાથી શ્રીકૃષ્ણ ભગવાનની શી વિશેષતા છે? કદાચ ‘આનન્દો બ્રહ્મેતિ વ્યજાનાત્ ।’ તૈ ૦ ૩૦ મૃ ૦ ૬ ॥ (યુક્તિના કારણરૂપ આનન્દમય બ્રહ્મ છે એમ તે જાણતો હવો.) આ શ્રુતિથી કૃષ્ણ પરમાત્માનું આનન્દરૂપત્વ હોવાથી ગોપકુમારોથી તેમનો ભેદ છે, એમ કહો તો પુત્રપણાના જ્ઞાનવાળા નન્દાદિકોને આનંદરૂપતાવડે શ્રીકૃષ્ણના જ્ઞાનનો અભાવ હોવાથી તે પણ સંભવતો નથી. આત્રી આશ કા થયે, શ્રીભગવાનની માયાવડે મોહિત થયેલા અંતઃકરણવાળા

નન્દાદિકોને આનન્દરૂપતાવડે ભગવાનના જ્ઞાનનેા અભાવ હતો, તથાપિ ‘ શ્રદ્ધાવાલ્લભતે જ્ઞાનં । ’ શ્રીમં ગી० અ० ૪-૩૯ ॥ (શ્રીગુરુના વચનમાં અને વેદવચનમાં સત્યત્વબુદ્ધિવાળો આત્મજ્ઞાનને સંપાદન કરે છે.) આ ભગદ્વાક્યથી શ્રદ્ધા સંપન્ન શુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા ભક્તજનોને તો શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું આનન્દરૂપતાવડે જ્ઞાન છેજ; એવા અભિપ્રાયથી ‘ શ્રદ્ધાભક્તિગૃહીતાઽનન્દમ્ ’ વિશેષણથી સ્તુતિ કરે છે:—

શ્રદ્ધાભક્તિગૃહીતાઽનન્દં નામ:—શ્રી ગુરુના અને વેદોના વાક્યો વિષે આસ્તિક્ય બુદ્ધિરૂપ શ્રદ્ધા, તથા શ્રી ગુરુ પરમાત્માના ભજનરૂપ ભક્તિ, આ બન્નેવડે અપરોક્ષ કરાય છે આનન્દ સ્વરૂપ જમનું એવા; અથવા:—શ્રદ્ધા ભક્તિવડે અકૂર, નારદ, ઉદ્ધવ, વિદૂર, સુદામા, અર્જુનાદિ અનેક ભક્તોએ અપરોક્ષ-સાક્ષાત્કાર-કર્તૃ છે આનન્દ સ્વરૂપ જમનું એવા.

અશુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા મનુષ્યોને તો મનવડે પણ જનણવાને અશક્ય-અયોગ્ય-છે; એવા અભિપ્રાયથી ‘અચિન્ત્યં’ વિશેષણ થોજે છે:—

અચિન્ત્યં નામ:—‘અચિન્ત્યમવ્યક્તમનન્તરૂપં । ’
કૈ० ૩૦ ॥ (મનવાણીનો અવિષય, દેહાદિરહિત, અને

અનંતરૂપ....) ‘અવ્યક્તોડયમચિન્ત્યોડયમ્ ।’ શ્રિમં
ગી૦ ૨-૨૬ ॥ (સૂક્ષ્મસૂક્ષ્માદિ દેહવર્જિત, અને કારણ
દેહથી રહિત, તેમ મનવાણીને અવિષય આ આત્મા કહેવાય
છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિ સ્મૃતિ વચનથી મનવાણીને અવિષય,
અર્થાત્ વાણીવડે વર્ણન કરી શકાય નહિ, તેમ ચિત્તવડે
ચિન્તન થઈ શકે નહિ એવા.

જ્યારે મનવાણીને અગોચર ભગવાન્ છે, ત્યારે શું
શશશૃંગવત્ વા વંઝાપુત્રવત્ ભગવાન્ અસત્-મિથ્યા-છે ?
એવી શંકાના સમાધાન વાસ્તે આચાર્ય મહારાજ ‘ચિન્તિ-
તસદ્ભાવં’ વિશેષણ યોજ્યું છે:—

ચિન્તિતસદ્ભાવં નામ:—‘एको देवः सर्वभूतेषु
गूढः ।’ શ્લોક ૩૦ ૬-૧૧ ॥ (તે પરમાત્મા અદ્વિતીય,
સ્વયંપ્રકાશ અને સર્વપ્રાણિઓમાં ગુપ્ત છે.) ‘एको वशी
सर्व भूतान्तरात्मा ।’ ક૦ ૩૦ ૨-૬-૧૨ ॥ (તે પર-
માત્મા એક, સર્વ જગતનો નિયંતા, ને સર્વ જૂતોનો અન્ત-
રાત્મા છે.) ‘नित्योनित्यानां चेतनश्चेतनानां ।’ શ્લોક ૩૦
૬-૧૩ ॥ (જ લોક પ્રસિદ્ધ આકાશાદિ નિત્ય પદાર્થોની મધ્યે
નિત્ય છે, ને જ જીવોની મધ્યે ચેતન છે.) ‘यतो वा इमानि
भूतानि जायन्ते ।’ તૈ૦ ૩૦ મૃ૦ ૧ ॥ (જનાથી પ્રસિદ્ધ

આ સર્વ ભૂતો ઉપજે છે.) ‘કો હ્યન્યાત્કઃ પ્રાણ્યાચ્ચદેષ
 આકાશ આનન્દો ન સ્યાત્ । एष ह्येवाऽऽनन्दयाति ।’
 તૈ० ૩૦ બ્ર० ૭ ॥ (યદિ આ સર્વનો સાક્ષિભૂત બ્રહ્મરૂપ
 આનંદ હાર્દાકાશસ્થ યુક્તિ ગુહ્યામાં ન હોય તો અપાનરૂપ
 ચેષ્ટાને-નિઃશ્વાસને-કોણ કરે ? ને પ્રાણ વ્યાપારને-ઉચ્છ્વાસને
 કોણ કરે ? કોઈ પણ કરી શકે નહીં. પ્રસિદ્ધ આ પરમાત્માજ
 લોકોને સ્વધર્માનુસાર-પુણ્યાનુસાર આનન્દ કરાવે છે.) ‘યઃ
 सर्वज्ञः सर्वविद्यस्यैष महिमा भुवि दिव्ये ब्रह्मपुरे
 ह्येष व्योमन्यात्मा प्रतिष्ठितः ।’ મું० ૩૦ ૨-૨-૭ ॥
 (જે પરમાત્મા સામાન્યરૂપે સર્વ વસ્તુ વિષયક જ્ઞાનવાન
 તથા વિશેષરૂપે સર્વનો વેત્તા છે. જે પરમાત્માનો ભૂલોકમાં
 આ પ્રસિદ્ધ મહિમા-જગત્ સૃષ્ટ્યાદિરૂપ વિભૂતિ-છે. આ
 પ્રસિદ્ધ આત્મા દિવ્ય દૃઢ્ય પુંડરીક વિષે આકાશમાં અવસ્થિત
 છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી જન્મનો સદ્ભાવ નામ સત્તા નિશ્ચિત
 છે એવા; અથવા:-ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ, દ્રૌપદી, ગજેન્દ્ર, ઇત્યાદિ
 ભક્તજનોએ કરેલા ચિંતનમાત્રવડે જન્મનો સદ્ભાવ નામ
 જન્મનો અભિવ્યક્તિ થયેલી છે એવા.

હવે ભગવાન્ મનોવાંછિત ફળના પ્રદાતા હોવાથી
 ‘ચિન્તામણિમ્’ વિશેષણથી વર્ણવે છે:—

ચિન્તામણિ નામઃ—‘एको बहूनां यो विदधाति
 कामान् ।’ શ્વે० ૩૦ ૬-૧૩ ॥ (જ એક બહુને—સર્વ
 જીવોને—ભોગો આપે છે.) ‘કાલિન્દી જલકલ્લોલસક્તિ
 મારુતસેવિતં । ચિન્તયંશ્ચેતસા કૃષ્ણં મુક્તોભવતિ
 સંસ્રુતેઃ ॥’ ગોપાલપૂર્વં ૦ ૩૫ ૦ ૩ ॥ (યમુનાજીના જળની
 મોટી લહેરોના સંગવાળા વાયુનું સેવન કરનાર શ્રી કૃષ્ણનું
 ચિત્તવડે ચિન્તન કરવાથી પુરૂષ જન્મમરણરૂપ સંસારથી મુક્ત
 થાય છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી, તથા ‘આયુરારોગ્યમર્થોઽથ
 ભોગોઽથૈવાનુષક્તિકાન્ । દદાતિ ધ્યાયતાં નિત્યં સર્વ
 કામપ્રદો હરિઃ ॥ (સર્વ કામનાઓને પરિપૂર્ણ કરનાર
 ભગવાન્ પરમેશ્વર, નિત્ય તેમનું ધ્યાન કરનાર પુરૂષોને આયુષ્ ,
 આરોગ્યતા, ધનાદિ પ્રદોર્યો તથા તેને અનુસરતા ભોગો આપે
 છે.) ઇત્યાદિ સ્મૃતિ વચનોથી ભક્તોના મનની અભિલાષાને
 પૂર્ણ કરવાવાળા ચિન્તામણિરૂપ એવા.

ભગવાનને ચિન્તામણિવત્ કથન કરવાથી સાવયવતા
 પ્રાપ્ત થશે, અને તેથી ઘટાદિકની પેઠે અનિત્યતાપત્તિનો દોષ
 લાગુ પડશે; આવી આશંકાના પરિહારને વાસ્તે ‘અણિમાનં’
 વિશેષણ યોજ્યું છે:—

અણિમાનં નામઃ—‘अणोरणीयान् ।’ કં ૦ ૩૦

૨-૨૦ ॥ (તાર્કિકોને નિત્યત્વવડે અભિમત એવા મન આદિ સૂક્ષ્મ પદાર્થોથી પણ અતિ સૂક્ષ્મ.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી સૂક્ષ્મ વસ્તુથી પણ અતિ સૂક્ષ્મતર એવા.

ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા ‘**પરમાનન્દ**’ નિરતિશય આનંદ સ્વરૂપ એવા ‘**ગોવિન્દ**’ શ્રી ગોવિન્દ ભગવાનને ‘**પ્રણમંત**’ શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક હે જનો ! તહમે પ્રણામ કરે પ.

હવે શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્મા પૂર્ણકામ, જિતેન્દ્રિય અને બાળ
બ્રહ્મચારી છે; તથાપિ પોતે ગોપ કન્યાઓની ઉપર અનુકંપા
કરીને પોતાના આત્માને સ્ત્રી-સ્ત્રી લ'પટ-ની પેઠે દેખાડે છે;
એમ પ્રતિપાદન કરતા છતા શ્રી આચાર્ય ભગવાન પદ્મા
શ્લોકનો આરંભ કરી સ્તુતિ કરે છે:—

स्नानव्याकुल योषिदस्त्रमुपादायागमुपासृतं ।

व्यादित्संतीरथदिग्वस्त्रा उपादातुमुपकर्षन्तम् ॥

निर्धूतद्वयशोक विमोहं बुद्धं बुद्धेरन्तस्थं ।

सत्तामात्रशरीरं प्रणमत गोविन्दं परमानन्दम् ॥६॥

શ્રોધાર્થ:—યમુનાજીમાં સ્નાન કરતી વખતે જળકી-
ડાના નિમિત્તથી વ્યાકુલ બનેલી સ્ત્રીઓના વસ્ત્રોને ચાકણ

કરીને કદંબના વૃક્ષ ઉપર ચઢી ગયેલા; અને વસ્ત્રાહરણ થયા પછી દિશાશ્પી વસ્ત્રવાળી, અને તેથી વસ્ત્રો પાછાં લેવાને ઇચ્છતી એવી તે સ્ત્રીઓને—ગોપીકાઓને—પોત પોતાનાં વસ્ત્રો અહણ કરવાને વાસ્તે સમીપમાં બોલાવનાર; તથા રાગદ્વેષાદિ દ્રવ્યદુઃખોનો, ને શોક મોહાદિક સર્વનો જમણે અત્યંત તિરસ્કાર કર્યો છે એવા; નિત્ય જ્ઞાનસ્વરૂપ; તથા બુદ્ધિની અદ્વર સાક્ષિભણાવડે સ્થિત એવા; અને ત્રિકાળાબાધ્યપણું જ માત્ર જમનું શરીર છે એવા, અર્થાત્ સદ્રૂપ એવા; નિરતિશય આનંદ સ્વરૂપ શ્રીગોવિન્દ ભગવાનને હે જનો ! ત્હમે વિશેષ કરીને શ્રદ્ધાભક્તિ પૂર્વક પ્રણામ કરો. ૬.

મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:— “સ્નાનઘ્યાકુલયો-
ષિદ્ધસ્રં” યમુનાજીમાં સ્નાન કરતી વખતે જળક્રીડાના નિમિત્તથી વ્યાકુલ બનેલી સ્ત્રીઓના વસ્ત્રને “ઉપાદાય” અહણ કરીને, “અગમ” કદંબના વૃક્ષ ઉપર, “ઉપારૂઢ” ચઢી ગયેલા એવા.

“કન્યાયોર્નિ પશુક્રીડાં નમ્રસ્ત્રીં પ્રકટસ્તનીમ્ ।
ઉન્મત્તં પતિતં કુહં યંત્રસ્થં નાવલોકયેત્ ॥” (કન્યાના ગુહ્યસ્થાનને, પશુઓના મૈથુનને, ખુલ્લા સ્તનવાળી નમ્રસ્ત્રીને, ઉન્મત્તને, પતિતને, ક્રોધીને, અને કાંસીએ ચઢેલાને જોવો

નહિં.) ઇત્યાદિ ધર્મશાસ્ત્રના જ્ઞાનવાળા ભગવાનને નમસ્ક્રી-
ઓનું દર્શન અનુચિત છતાં, કોણ હેતુથી નમસ્ક્રીઓનાં વસ્ત્રો
હરણ કર્યો હશે વાઈ? આમ આશંકા થયે સમાધાન કરે છે કે:-

“ કાત્યાયનિ મહામાયે મહાયોગિન્યધીશ્વરિ ।
નન્દગોપસુતં દેવિ પતિં મે કુરુ તે નમઃ ॥ ” શ્રી ભાગ૦
૧૦ અ૦ ૨૨ શ્લો૦ ૪ ॥ (હે કાત્યાયનિ ! હે મહામાયા !
હે મહાયોગિનિ ! હે અધીશ્વરિ ! હે દેવિ ! શ્રીકૃષ્ણને મહારા
પતિ કરજો, ત્હમને હું નમન કરું છું.) આ મંત્રવડે પ્રહ્લયચર્ય
પૂર્વક કાત્યાયની દેવીના પૂજનમાં તત્પર થયેલી ગોપકુમારી-
ઓના આંતર અભિપ્રાયને જાણવાવાળા, અને ‘ યે યથા માં
પ્રપદ્યન્તે તાં સ્તથૈવ ભજામ્યહમ્ ’ શ્રી ભગ૦ ગી૦ ૪-૧૧ ॥
(જે ભક્તજનો મ્હને-પરમાત્માને-જ્ઞાનયોગવડે વા કર્મયોગ-
વડે, વા અન્યથા પ્રકારે વા જે કોઈ પ્રકારવડે ઉપાસે છે, તે
ઉપાસકોને તે પ્રકારેજ હું ભળું છું; અર્થાત્ તે ઉપાસકો જે
જે તત્ત્વમાં નિષ્ઠાવાળા હોય છે, તે તે રૂપવડેજ હું પ્રત્યક્ષરૂપ
થઈને અનુગ્રહ કરું છું; તાત્પર્ય કે:-જે જે વસ્તુની ઇચ્છાથી
મ્હાઈ ઉપાસન કરે છે તે તે વસ્તુરૂપ ફક્ત હું આપું છું.) આ
સ્વપ્રતિજ્ઞાને સત્ય કરવાને વાસ્તે, તે ગોપીકાઓની કામના-
નુસાર પ્રવર્તમાન થયેલા; તથા “ કર્તુમકર્તુમન્યથાકર્તું

સમર્થ: ' એવા ભગવાનની પ્રાપ્તિમાં પ્રતિબંધદ્રીભૂત લજ્જતની નિવૃત્તિને અર્થે, તે ગોપાંગનાઓની પ્રતિ અનુકરણ કરીને તેમની સમીપમાં ગયેલા એવા ભગવાનને કિંચિન્માત્ર અનુચિતપાણું સંભવતુંજ નથી. આવા આશયથી આગત્તાં વિશ્લેષણોથી ગોવિન્દ ભગવાનનું સ્તવન કરે છે:—

અથ નામઃ—વસ્ત્રાદરણ થયા પછી, દિગ્વસ્ત્રાઃ નામઃ— દિશાઓ રૂપી વસ્ત્રાવાળી—નક્ષ,—અને તેથી વ્યાદિન્સન્તીઃ નામઃ—“ શ્યામસુન્દર તે દાસ્યઃ કરવામ તવોદિતં । દેહિ વાસાંસિ ધર્મજ્ઞ નો ચેદ્રાજે બ્રુવામહે ॥ ” શ્રી ભાગ૦ ૧૦ અ૦ ૨૨-૧૬ ॥ (હે શ્યામસુન્દર ! અમે ત્હમરી દાસીઓ છીએ; અમે ત્હમારું કહેલું કરીશું, અર્થાત્ ત્હમે જમ કહેશે તેમ અમે કરીશું. હે ધર્મનાજ્ઞતા ! અમારાં વસ્ત્રા આપો; જો નહિ આપો તો અમે નંદરાજને કહી દેશું.) ઈત્યાદિ વચનોથી વસ્ત્રા પાછાં લેવાને પ્રયત્નતી એવી તે સ્ત્રીઓને—ગોપીકાઓને—“ ભવત્યો યદિ મે દાસ્યો મયોક્તં વા કરિષ્યથ । અત્રાગત્ય સ્વવાસાંસિ પ્રતીચ્છન્તુ શુચિ-સ્મિતાઃ ॥ ” શ્રીભાગ૦ ૧૦ અ૦ ૨૨-૧૬ ॥ (હે સુન્દર મંદ મંદ દાસ્યવાળી સ્ત્રીઓ ! ત્હમે જો મારી દાસીઓ છો, અને ત્હમારે મ્હારું કહ્યું કરવુંજ હોય, તો અહીં મ્હારી સમી-

પમાં આવીને પોતપોતાનાં વસ્ત્રો લ્યો.) ઇત્યાદિ વચનોથી પોતપોતાનાં વસ્ત્રોને, **ઉપાદાતું** નામ:—અહણ કરવાને અર્થે, **ઉપકર્ષન્તં** નામ:—સમીપમાં બોલાવનાર; અર્થાત્ “**અત્રાગત્યાબલાઃ કામં સ્વંસ્વંવાસઃ પ્રગૃહ્યતામ્ ।**” **શ્રીમાગ૦ ૧૦ અ૦ ૨૨-૧૦ ॥** (હે અબલાઓ ! અહીંઆં મહારી પાસે આવીને ભલે પોતપોતાની ઈચ્છાનુસાર પોત પોતાનાં વસ્ત્રો ઓળખીને અહણ કરી લ્યો.) ઇત્યાદિ વાક્યથી તે સ્ત્રીઓને સ્વરંવવસ્ત્રો લેઇ જવાસાઈ પોતાની સમીપમાં આવવાને પ્રેરણા કરનાર-બોલાવનાર-એવા.

શ્રીકૃષ્ણ સ્ત્રીલંપટતાવડે અપૂર્ણકામ હોવાથી પ્રણામ કરવાને યોગ્ય નથી; આવી શંકાની નિવૃત્તિને અર્થે ‘**નિર્ઘૂ-તદ્વચશોકવિમોહં**’ વિશેષણથી સ્તુતિ કરે છે:—

નિર્ઘૂતદ્વચશોકવિમોહં નામ:—રાગદ્વેષ, શીતઉષ્ણ, ઇત્યાદિ દ્વન્દ્વ દુઃખો, અને વિષયોના અલાભજન્ય એવો દુઃખમય શોક, તથા અહિતમાં હિતયુદ્ધિ અને હિતવિષે અહિતયુદ્ધિરૂપ મોહ, અર્થાત્ શોકાદિકના હેતુભૂત ચિત્તની આસક્તિ, આ સર્વેનો જમણે તિરસ્કૃત કર્યો છે એવા; અહીં એવો ભાવ છે કે:—રાગદ્વેષના સદ્ભાવથી વિષયોમાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. પરંતુ રાગદ્વેષાદિદોષ રહિત નિત્યતૃપ્ત ભગવાનને રાગાદિપૂર્વક પ્રવૃ-

તિનો અભાવ હોવાથી સ્ત્રીલંપટપણું કદાપિ સંભવતુંજ નથી; જ્યથી તે સર્વદા ભજન, સ્મરણ, નમનાદિ કરવાને યોગ્ય છે.

‘**બ્રહ્મ જડં ભવિતુમર્હતિ રાગાદિશૂન્યત્વાત્ ઘ-
ટાદિવત્ ।**’ ઇત્યાદિ અનુમાનથી બ્રહ્મમાં જડત્વાપત્તિ પ્રાપ્ત
થશે; આવી આશંકાના નિવારણને અર્થે નિત્ય વિજ્ઞપ્તિરૂપતાને
કહેનારી ‘**પ્રજ્ઞાનઘનઃ ।**’ શ્રુતિ હોવાથી ‘**બુદ્ધં**’ વિશેષણ-
યોગ્ય સ્તવન કરે છે:—

બુદ્ધં નામઃ—નિત્યજ્ઞાન સ્વરૂપ.

ક્ષણિકવિજ્ઞાનવાદિ બૌદ્ધેએ ક્ષણિકબુદ્ધિનેજ આત્મતાવડે
સ્વીકારી છે, તો તદ્ભે આત્માને નિત્યજ્ઞાનસ્વરૂપ શાકારણથી
કહો છો ? આ પ્રકારની આશંકાના પરિહારને માટે
‘**બુદ્ધેરન્તસ્થં**’ વિશેષણ યોગ્ય છે:—

બુદ્ધેરન્તસ્થં નામઃ—વસ્તુતાએ બુદ્ધિનું જડપણું હોવાથી
તેની પણ અંદર સાક્ષિપણાવડે સ્થિતિ કરનાર; અર્થાત્ બુદ્ધિના
પ્રકાશકરૂપ. ‘**યો બુદ્ધઃ પરતસ્તુ સઃ ।**’ ઇત્યાદિ સ્મૃતિ-
વાક્યથી આત્માનું બુદ્ધેરન્તસ્થત્વ સિદ્ધ છે.

આનન્દમયકોશનું પણ વિજ્ઞાનમયકોશથી પરત્વં કહેલું
છે, તો અહીં ‘**બુદ્ધેરન્તસ્થં**’ પદવડે શું આનન્દમયકોશ
કહો છો ? આવી આશંકા થયે સતે ‘**સત્તામાત્રશરીરં**’

વિશેષણ થોડું પરિહાર કરે છે:—

સત્તામાત્રશરીરં નામ:—ત્રિકાલાખાધ્યપાયુજ્ઞ માત્ર જમનું શરીર છે એવા, અર્થાત્ મિથ્યાત્વવટે આનંદમયંકાશનું અસદ્રૂપપાયું હોવાથી, અને ‘સદેવ સોમ્યેદમગ્ર આસીત્ ।’ છાં૦ ૩૦ ૬-૨-૧ ॥ (હે પ્રિયદર્શન ! આ નામરૂપ ને ક્રિયાવાળું વિકારી જગત્ તેની ઉત્પત્તિનીપૂર્વે સદ્રૂપજ હતું.) કત્યાદિ શ્રુતિથી ભૂત ભવિષ્ય ને વર્તમાનાદિ કાલમાં એક-રસસ્વરૂપવાળા—સદ્રૂપ—એવા.

ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા ‘**પરમાનન્દં**’ નામ:—નિરતિશય સુખ સ્વરૂપ એવા, ‘**ગોવિન્દં**’ નામ:—ગોવિન્દ પરમાત્માને, ‘**પ્રણમત**’ નામ:—શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક હે લોકો ! ત્હમો વિશેષ-હરીને નમસ્કાર કરો. ૬.

સુખની પ્રાપ્તિ વાસ્તે જીવોની પ્રવૃત્તિ સંભવે છે; તે સુખરૂપતાનો અભાવ હોવાથી ભગવાનને શા માટે ભજવા ? આવી આશંકા થયે સતે, ‘**યુવાસ્યાત્સાધુયુવાઽધ્યાપકઃ । આશિષ્ઠો દ્રઢિષ્ઠો બલિષ્ઠઃ । તસ્યેયં પૃથિવી સર્વા વિ-ત્તસ્ય પૂર્ણા સ્યાત્સ એકો માનુષ આનન્દઃ ॥**’ તૈ૦ ૩૦ બ્ર૦ ૮ ॥ (જો પુરૂષ, રૂપ ગુણ લાવણ્યતાદિયુક્ત શ્રેષ્ઠ યુવા-વસ્થાવાળો યુવાન, વેદશાસ્ત્રાદિકનું જાણે અધ્યયન કરેલું છે

ઐવો, શીઘ્ર પ્રવૃત્તિ કરનારો, વા માતાપિતા આચાર્યોવંદે
ક્રમથી ભક્તિપ્રકારે શિક્ષિત ઐવો, અતિશય દૃઢ મનવાળો,
અને અત્યંત બલવાન હોય, તથા તેને આ સર્વ પૃથ્વી ધનવડે
પૂર્ણ હોય; તે પુરૂષના મનનો જ આનંદ છે, તે એક મનુષ્ય
સંબંધી આનંદ છે.) કલ્યાદિ શ્રુતિઓથી શતગુણ ઉત્તરોત્તર
આનન્દોની પરિસમાપ્તિ તે ગોવિન્દ શબ્દિત બ્રહ્મમાં જ દેખાય
છે; તેથી સુખરૂપત્વાભાવ ભગવાનમાં સંભવતો જ નથી. એવા
અભિપ્રાયથી ‘કાન્તં’ પદથી સમમશ્લોકનો આરંભ કરીને
શ્રીભગવાન આચાર્ય સ્તવન કરે છે:—

કાન્તં કારણકારણમાદિમનાદિં કાલઘનાભાસં ।

કાલિદ્રીગતકાલિયશિરસિઃનૃત્યન્તંસુષુનૃત્યન્તમ્ ॥

કાલં કાલકલાતીતં કલિતાશેષં કલિદોષઘ્નમ્ ।

કાલત્રયગતિહેતું પ્રણમત ગોવિન્દં પરમાનન્દમ્ ॥૭॥

શ્લોકાર્થ:—કાલ શતગુણ ઉત્તરોત્તર સુખનું જમના
વિષે પરિવ્યવસાન છે એવા, અર્થાત્ નિરતિશય સુખસ્વરૂપ;
અથવા:—સર્વ પ્રાણીઓના મારક યમનો પણ નાશ કરનાર;

* ‘મુહુર્નૃત્યન્તં સુનૃત્યન્તમ્ ।’ ‘નૃત્યન્તં બહુનૃત્યન્તમ્ ।’
‘નૃત્યન્તં મુહુર્નૃત્યન્તમ્ ।’ પુસ્તકાન્તરેશમાં આવા પાઠો પણ છે.

અથવા:—પ્રિયસ્વરૂપ, વા અત્યન્ત સુન્દરસ્વરૂપ એવા; હિરણ્ય-
 ગર્ભના પણ ઉત્પાદક; અથવા:—પ્રકૃતિ—માયા—ના પણ
 કારણરૂપ—અધિષ્ઠાનભૂત; માયાના અધિષ્ઠાનત્વવડે જગતના
 ઉપાદાનકારણરૂપ; જન્મનું અન્ય કોઇ કારણ નથી એવા; પ્રલય
 કાલના જળસહિત નીલમેઘસમાન કાંતિવાળા, અર્થાત્ મનો-
 હર કૃષ્ણવર્ણરૂપ; યમુનાનદીમાં રહેલા કાલિયનાગના સેંકડો
 મસ્તકોપર નૃત્ય કરનાર; ગંધર્વાદિલોકોએ બળવેલાં વાદ્યાદિવડે
 અને ગાયેલાં ગીતાદિવડે જન્મ અતિ સુશોભિત થાય તેમ
 મનોહર નૃત્ય કરવાવાળા; સર્વના સંહારક—મૃત્યુરૂપ; બૂન
 ભવિષ્યત્ ને વર્તમાનાદિ સમય અને નિમિષ કાષ્ઠાદિ કલા આ
 બંને થકી અતીત, અર્થાત્ કાલવાદિઓએ સ્વીકારેલા કાલથી
 વિલક્ષણ એવા; કાર્યકારણાત્મક સકલ જગત્ જન્મને જ્ઞાત
 છે એવા, અર્થાત્ સકલ વસ્તુ વિષયકજ્ઞાનવાળા—સર્વજ્ઞ;
 કલિયુગના દોષોને—પાપોને—નાશ કરનાર; અથવા:—કલ્પિરૂપ
 દોષના નાશક; અને ભૂત ભવિષ્યત્ ને વર્તમાનરૂપ અથવા
 પ્રાતઃ મધ્યાહ્ન ને સાયં આ ત્રણ સંધ્યાઓરૂપ ત્રણકાલની
 ગતિના કારણરૂપ એવા; અને નિરતિશય અનંદ સ્વરૂપ એવા
 શ્રીગોવિન્દ ભગવાનને હે લોકો ! ત્હમો વિશેષે કરીને શ્રદ્ધાભક્તિ
 પૂર્વક પ્રણામ કરો. ૭.

મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:-કાન્તં નામ:-કોઈ શત-
ગુણોત્તરોત્તર સુખની જમનાવિષે પરિસમાપ્તિ છે એવા, અર્થાત્
“યે શતં પ્રજાપતેરાનન્દાઃ સ એકો બ્રહ્મણ આનન્દઃ।”
તૈ૦ ૩૦ બ્ર૦ ૮ ॥ (જે સેંકડો પ્રજાપતિના આનંદો છે, તે
એક બ્રહ્મનો-હિરણ્યગર્ભનો-આનંદ છે.) ‘એતસ્યૈવાઽઽન-
ન્દસ્યાન્યાનિ ભૂતાનિ માત્રામુપજીવન્તિ ।’ વૃ૦ ૩૦
૪-૩-૩૨ ॥ (વિષય અને ઇન્દ્રિયોના સંબંધ કાલે આ
બ્રહ્માનન્દનાજ લેશનો બ્રહ્માથી સ્તંબ પર્યન્તનાં સમસ્ત અન્ય
ભૂતો ઉપભોગ કરે છે.) ‘એષ હ્યેવાઽઽનન્દયાતિ ।’ તૈ૦
૩૦ બ્ર૦ ૭ ॥ (પ્રસિદ્ધ આ પરમાત્માજ લોકોને સ્વધર્માનુસાર-
પુણ્યાનુસાર-આનન્દ કરાવે છે.) ‘આનન્દં બ્રહ્મણો વિ-
દ્વાન્ન વિમેતિ કુતશ્ચન ।’ તૈ૦ ૩૦ બ્ર૦ ૯ ॥ (બ્રહ્મના
આનન્દને જાણનાર કોઈથી પણ ભય પામતો નથી.) ઇત્યાદિ
શ્રુતિઓથી નિરતિશય આનન્દ સ્વરૂપ એવા.

અર્થવા:-પુરાણોમાં યમકર્તૃક શાસના જે શ્રવણ કરાય
છે, તે ગોવિન્દકર્તૃક શ્રવણગોચર થતી નથી; જેથી યમનું
અતિ પ્રબળપણું હોવાથી તે યમજ ભજનીય કેમ ન થાય ?
આમ આશંકા થયે સમાધાન કહે છે કે:-યમનો પણ તેના
કર્તાથી વિનાશ સંભળાય છે; જેથી યમનું પ્રબલત્વ નથી. એવા

અભિપ્રાયથી ‘કાન્તં’ વિશેષણ થોડ્યું છે:—

કાન્તં નામ:—‘કો બ્રહ્માણિ સમીરાત્મયમદક્ષે-
પ્વિત્યભિધાનાત્ ।’ (કં યમમન્તયતિ નાશયતીતિ
કાન્તસ્તં) સર્વ પ્રાણિઓના મારકરૂપ યમનો પણ વિનાશ
કર્તા. ‘સર્વજ્ઞઃકાલ કાલો ગુણી સર્વવિદ્યઃ ।’ શ્વે૦
૩૦ વે ॥ (જે સર્વને સામાન્યરૂપે જાણનાર, કાલનો કાલ,
સર્વજુલુસપત્ર, ને સર્વને વિશેષરૂપે જાણનાર છે.) ઈત્યાદિ
શ્રુતિ આત્માનું યમાન્તકત્વ પ્રમેયે છે.

અથવા:— પ્રીતિના વિષયભૂત ભોગ, અતે ભોગનાં સાધ-
નભૂત પુષ્પ વનિતા ચન્દનદિક પદાર્થોમાં લોહોની પ્રવૃત્તિ
દેખાય છે; તેથી અપ્રિયતાવડે આત્માનું પ્રીતિવિષયતાશૂન્યત્વ
હોવાથી તે પરમાત્મને પ્રણામાદિ કરવામાં જીવોની પ્રવૃત્તિ
કેમ થશે ? આવી આશંકા થયે સતે સમાધાન કરે છે કે:—
‘તદેતત્પ્રેયઃ પુત્રાત્પ્રેયો વિક્ષાત્પ્રેયોઽન્યસ્માત્સર્વસ્મા-
દન્તરતરં યદયમાત્મા ।’ વૃ૦ ૩૦ ૧-૪-૮ ॥ (જે આ
આત્મા પ્રાણાદિકથી અધિક અંતર-પ્રિય-છે, તે આ આત્મા
પત્રથી પ્રિયતર છે, સુવર્ણાદિક ધનથી પ્રિયતર છે, ને લોહોમાં
પ્રિયપણાવડે પ્રસિદ્ધ અન્ય સર્વ પદાર્થોથી પણ પ્રિયતર છે)
‘ન વા અરે સર્વસ્ય કામાય સર્વં પ્રિયં ભવત્યાત્મનસ્તુ

કામાય સર્વં પ્રિયં ભવતિ ।' વૃ૦ ૩૦ ૨-૪-૬ ॥ (યાજ્ઞવલ્ક્ય મુનિ કહે છે:—અરે મૈત્રેયિ! પ્રસિદ્ધ છે કે:—અન્ય સર્વના પ્રયોજન માટે સર્વ પ્રિય થતું નથી, પણ માત્ર આત્માના પ્રયોજનને વાસ્તે સર્વ પ્રિય થાય છે.) મત્યાદિ શ્રુતિઓએ પ્રત્યગનિત્ર અભતુંજ પ્રિયત્વ પ્રતિપાદન કરેલું હોવાથી પ્રિયત્વાભાવવટે પ્રીતિવિષયતાશૂન્યત્વની કેવી રીતે સિદ્ધિ થશે ? નહિજ થાય; એવા અભિપ્રાયથી 'કાન્તં' વિશેષણ યોજ્યું છે:—

કાન્તં નામ:—'કાન્તો રમ્યે પ્રિયે ।' ઇતિ લેમ-ચન્દ્રની ઉક્તિ હોવાથી કાન્તં નામ પ્રિયસ્વરૂપ, વા રમ્યં અત્યન્ત સુન્દર સ્વરૂપ.

પૂર્વે આઘ શ્લોકમાં 'માયાકલ્પિતનાનાકારં' પદવટે અભતું જગત્કારણત્વ કથન કર્યું છે, તેને નહિ સદન કરનારા, અને "હિરણ્યગર્ભઃ સમવર્ત્તતાગ્રે ભૂતસ્ય જાતઃ પતિરંક આસીત્ ।" મત્યાદિ વેદ પ્રમાણુનો આશ્રય કરીને હિરણ્યગર્ભની ઉપાસના કરનારા, હિરણ્યગર્ભજ જગત્તું કારણ છે એમ વદે છે; તેનું નિરાકરણ કરવાનેવાસ્તે પૂર્વકથન કરેલું અભતું જગત્કારણત્વ સ્થૂળા નિષ્પન્ન* ન્યાયવટે પૂનઃ

* મ્યૂળા યથાઽસકૃત્સ ચ્ચાલ્ય નિસ્તનનં ક્રિયમાણે દૃઢા ભવતિ ॥

તથોત્તરમન્થેન પ્રાગુપપાદિતાર્થદાદયં ભવર્તાત્યર્થઃ ॥

કહેવાને અર્થે ‘કારણકારણ’ વિશેષણ યોગ્ય હિરણ્ય-
ગર્ભના ઉપાસકોના સિદ્ધાંતનો નિષેધ કરે છે:—

કારણકારણં નામ:—હિરણ્યગર્ભના પણ ઉત્પાદક
એવા. “હિરણ્યગર્ભે જનયામાસ પૂર્વે ।” શ્લે० ૩ ॥
(જે જગત્ની ઉત્પત્તિની પૂર્વે હિરણ્યગર્ભને ઉત્પન્ન કરતા હતા.)
‘યો વૈ બ્રહ્માણં વિદધાતિ પૂર્વે ।’ શ્લે० ૩ ॥ ૬ ॥ (જે
પરમાત્મા સૃષ્ટિની અદિમાં બ્રહ્માને ઉત્પન્ન કરે છે.) મત્યાદિ
શ્રુતિઓ ભગવાનનું જગત્કારણત્વ સિદ્ધ કરે છે.

અથવા:—**કારણકારણં** નામ:—પ્રકૃતિ-માયા-નું પણ
કારણ-અધિષ્ઠાન સ્વરૂપ.

પૂર્વોક્ત રીતે ભલે ! બ્રહ્મ જગત્નું નિમિત્તકારણ રહેા;
પરંતુ અન્ય દર્શનવાળા પ્રધાનને પણ ઉપાદાનત્વવડે સ્વીકારે
છે, તો ઉપાદાનકારણ અન્ય પ્રધાનાદિ કેમ ન થાય ? આ
આશંકાની નિવૃત્તિ સારૂ ‘આદિં’ વિશેષણ યોજ્યું છે:—

આદિં નામ:—‘તસ્માદ્વા એતસ્માદાત્મન આકાશઃ
સંભૂતઃ ।’ તૈ० ૩ ॥ ૨-૧ ॥ (તે આ પ્રસિદ્ધ આત્મરૂપ
બ્રહ્મથી શબ્દગુણવાળું આકાશ ઉત્પન્ન થયું.) ‘યતો વા
ઇમાનિ ભૂતાનિ જાયન્તે ।’ તૈ० ૩ ॥ ૩-૧ ॥ (જેમાંથી
પ્રસિદ્ધ આ સર્વે ભૂતો વિવર્તરૂપે ઉપજે છે.) ‘એતસ્માદ્જાયતે

પ્રાણો મનઃ સર્વેન્દ્રિયાણિ ચ ચં વાયુર્જ્યોતિરાપશ્ચ
પૃથિવી વિશ્વસ્ય ધારિણી ॥ 'કૈં ૦ ૩૦ ૧ ॥ મું ૦ ૩૦
૨-૧ ॥ (આ પુરત્રયાદિકના અધિષ્ઠાનભૂત બુદ્ધિના દ્રષ્ટાથી
ક્રિયાશક્તિવાળો પ્રાણ, જ્ઞાનશક્તિવાળું અન્તઃકરણ, સર્વ જ્ઞાને-
ન્દ્રિયો, કર્મેન્દ્રિયો, દેહાદિક, તથા શબ્દગુણવાળું આકાશ,
વાયુ, તેજ, જળ, અને સ્થાવરજંગમાત્મક સમસ્ત વિશ્વને
ધારણ કરનારી પૃથ્વી ઉત્પન્ન થાય છે.) 'જન્માદ્યસ્ય યતઃ ।'
બ્ર ૦ સૂ ૦ ૧-૧-૨ ॥ (જ ઉપાદાનથી આ જગત્તુ જન્માદિ
થાય છે, તે બ્રહ્મ છે.) ઈત્યાદિ શ્રુતિ સૂત્રથી માયાના અધિષ્ઠા-
નત્વવડે જગત્ના ઉપાદાન કારણરૂપ એવા.

જગત્ના કારણભૂત હિરણ્યગર્ભાદિકના કારણરૂપે 'બ્રહ્મને
વર્ણવ્યું; તે બ્રહ્મનું પણ કોઈ કારણ હશે ? એમ પ્રશ્ન ઉઠશે;
અને તેમ માનવાથી અનવસ્થાદોષની આપત્તિ થશે. આ
આશંકાના પરિહારને માટે બ્રહ્મનું અન્ય કોઈ કારણ નથી,
એમ કહેતા છતા ભગવાન્ આચાર્ય 'અનાદિં' વિશેષણ
યોગ્ય સ્તુતિ કરે છે:—

અનાદિં નામઃ—જનું અન્ય કોઈપણ કારણ નથી એવા.
'તમાદિમધ્યાન્તવિહીનમેકં ।' કૈં ૦ ૩૦ ૧ ॥ (તે બ્રહ્માત્મા
ઉત્પત્તિ પરિચ્છેદ વિનાશ વર્જિત, દ્વિતીય વસ્તુમાત્ર રહિત

એવા તેને.....) ‘ આદિમધ્યાન્તશૂન્યં બ્રહ્મ । ’ ત્રિ० મં०
ના० ૩૦ ॥ (આદિ મધ્ય ને અંતરહિત બ્રહ્મ છે.) ઇત્યાદિ
શ્રુતિઓ બ્રહ્મનું અનાદિત્વ ઘોષિત કરે છે.

‘ ય ઇકોઽવર્ણો બહુધા શક્તિયોગાદ્ઘર્ણાનિનેકા-
ન્નિહિતાર્થો દધાતિ । ’ શ્લે० ૩૦ ૪-૫ ॥ (જો એક
પરમાત્મા અતિરહિત છતાં પોતાની બહુપ્રકારની શક્તિના
યોગથી પ્રથમ અનેક અનિઓને સ્વાર્થવિના રચે છે.) ઇત્યાદિ
શ્રુતિઓનો આશ્રય કરીને ઉપાસકોના ધ્યાનાર્થે કૃષ્ણવિગ્રહ
ધારણ કરેલા ભગવાનને કહેતા છતાં ‘ કાલઘનાભાસં ’
વિશેષણથી સ્તુતિ કરે છે:—

કાલઘનાભાસં નામ:—પ્રલયકાલના જળસહિત નીલ-
મેઘસમાન કાંતિવાળા, અર્થાત્ મનોહર કૃષ્ણવર્ણરૂપ એવા.

હવે જનોના ઉપર અનુકંપા કરીને દુષ્ટ-અસૌ-ના દમનને
વાસ્તે, ઉપરોક્ત વ્યાખ્યાનમાં કથન કરેલા શ્યામસુંદર શ્રીકૃષ્ણ
ભગવાનની ચેષ્ટાવિશેષને કહેતા છતાં, આગલા વિશેષણથી
આચાર્ય સ્તવન કરે છે:—

‘ કાલિન્દીગતકાલિયશિરાસિનૃત્યન્તં ’ નામ:—
યમુનાનદીમાં વસનારા કાલિયનાગના સંકટોમસ્તકોપર નૃત્ય
કરનારા એવા.

ગીતવાદ્યાદિસહિત કરેલું નૃત્ય શોભે છે; તો કૃષ્ણભગ-
વાનું નૃત્ય ગીતવાદ્યાદિસહિત હોવાથી શોભાસહિત છે, તેથી
આવા શોભાવિનાના ઉપહાસજનક નર્તનવટે શું પ્રયોજન
સિદ્ધ થવાનું હતું વાઈ ? આવી આશંકાના નિવારણવાસ્તે
' સુષ્ટુનૃત્યન્તં ' વિશેષણ યોજ્યું છે:—

સુષ્ટુનૃત્યન્તં નામ:—ગન્ધર્વાદિકોએ વગાડેલા વાદ્યાદિ-
વટે, અને ગાયેલાં ગીતાદિવટે જમ અતિશય શોભે તેમ મનોહર
નૃત્ય કરવાવાળા.

આહીં 'સુષ્ટુનૃત્યન્તં' વિશેષણથીનર્તન સમયે ગન્ધર્વા-
દિકોક પોતપોતાની વાદ્યાદિ સામગ્રીને લેઈને ત્યાં આવ્યા હતા
એમ મૂચન કર્યું છે. તે "તં નર્તુમુચ્યતમવેક્ષ્યતદા તદીય
ગન્ધર્વસિન્હસુરચારણદેવવધ્વઃ । પ્રીત્યા મૃદઙ્ગપણવા-
નકવાદ્યગીતપુષ્પોપહારનુતિભિઃસહસોપસેદુઃ ॥ "

શ્રીભાગ૦ ૧૦ અ૦ ૧૩-૨૭ ॥ (તે ભગવાનને નાચવા
તૈયાર થયેલા જોઈ, તે સમયે તેમના સંબન્ધમાં રહેનારાં
ગન્ધર્વ, સિન્હ, દેવ, ચારણ, અને દેવવધુઓ—અપ્સરાઓઆદિ
સર્વે પ્રીતિપૂર્વક મૃદંગ, પણવ, મોટાં નગારાં, વાદ્ય, ગીત,
પુષ્પઉપહાર, અને સ્તુતિથી તુરત સેવા કરવા ત્યાં આવ્યાં.)
ઇત્યાદિ વાક્યથી સુપ્રસિદ્ધ છે. આવી રીતે નૃત્યરૂપ નિમિત્તથી

યમુનાતટનિવાસિ જીવોની રક્ષા કરવા સાઝું પોતાના ચરણોના પાતવડે કાલિયનાગના શિરોનું મર્દન કરીને તેને મૃતપ્રાયઃ કર્યો એવો ભાવ છે.

મસ્તકપર પુષ્પોવડે તાડના-પ્રહાર-કરવાથી મૃતપ્રાયઃ થયેલો કાઠ ગજ દીઠો વા સાંભળ્યો નથી, કેમકે તે વાર્તાજ અસંભવિત છે; તેમ આ અતિદુર્બલ કુમારઅવસ્થાવાળા શ્રીકૃષ્ણે અતિખસવાનું પર્વતસમાન નાગને અતિમૃદુપગના પ્રહારવડે કેવી રીતે મૃતપ્રાયઃ કર્યો હશે ? આ આશંકાના નિરાકરણવાસ્તે ‘ કાલં ’ વિશેષણ યોજ્યું છે:—

કાલં નામઃ—સર્વના મારક-મૃત્યુરૂપ. મૃત્યુરૂપ સર્વના નાશક ભગવાનને કાલિયનાગને મારવામાં ડાણ ભારે પરિશ્રમ છે ? અર્થાત્ લેશમાત્રપણ શ્રમ સંભવતોજ નથી; એવો અહીં ભાવ છે. “ કાલોઽસ્મિ લોકક્ષયકૃત્પ્રવૃદ્ધો લોકાન્સમાહર્તુમિહ પ્રવૃત્તઃ । ” શ્રીગી૦ ૩૦ ૧૧-૩૨ ॥ (ભૂમિપર ભારરૂપ થયેલાં પ્રાણિઓનો ક્ષય કરનાર પ્રચંડ કાલ હું છું, અર્થાત્ સર્વપ્રાણિઓના સંહારના હેતુમૃત કાલ ભગવાન હું છું. અહીં યુદ્ધ કરવાને એકઠા થયેલા લોકોનો નાશ કરવાને અર્થે હું પ્રવૃત્ત થયો છું.) ઇત્યાદિ શ્રીભગવદ્રામ્ય શ્રીકૃષ્ણનું કાલત્વ પ્રબોધન કરે છે

વસંતાદિ ઋતુવિષે ઉત્પન્ન થતાં ફલપુષ્પાદિકનો અન્ય-કાલમાં જન્મ દૃષ્ટિગોચર થતો નહિ હોવાથી, કાલજ જગત્ની ઉત્પત્તિ આદિનું કારણ છે; કાલથી અતિરિક્ત કોઈ મંથર નથી. આવી કાલવાદિના મતની આશંકા લેઈને તેના નિગરણને અર્થે કાલપ્રતિયોગિકભેદને દેખાડતા છતાં આચાર્ય ભગવાન 'કાલકલાતીતં' વિશેષણ યોગ્ય સ્તવન કરે છે:—

કાલકલાતીતં નામ:—ભૂત ભવિષ્યત્ વર્તમાનાદિ કાલ-સમય, અને નિમેષ કાષ્ઠાદિ કલા, આ બન્નેથી અતીત એવા; અર્થાત્ કાલવાદિએ સ્વીકારેલા કાલથી વિવક્ષણ એવા.

‘સ ભૂમિં વિશ્વતોવૃત્વાડ્યતિષ્ઠદશાઙ્ગુલં ।’
શ્લોક ૩-૧૪ ॥ (તે પરમાત્મા ભૂમિને સર્વભણીથી અંતર બહાર વ્યાપીને દશાંગુલ-અનંત-અધિક રહે છે.)

‘અતો જ્યાયાંશ્ચ પૂરુષઃ ।’ (જેથી આત્મ પૂરુષ અત્યંત સ્તુતિ કરવાને યોગ્ય છે.) **‘અન્યત્ર મૂતાદ્ભવ્યાચ્ચ યત્તત્પ-શ્યતિ તદ્વદ ।’** ક. ૩-૨-૧૪ ॥ (નચિકેતા કહે છે: હે યમ ! હે ભગવાન ! ભૂતકાલ ભવિષ્યકાલ અને વર્તમાન-કાલથી ભિન્ન; અર્થાત્ ત્રણ કાલથી જનો પરિચ્છેદ થતો નથી એવી સર્વવ્યવહારના વિષયોથી ભિન્ન જે વસ્તુ છે તેને આપ બણો છો, તે મહારાપ્રતિ વદો-કથન કરો.) **‘ઈશાનો મૂત-**

ભવ્યસ્ય । ’ ક૦ ૩૦ ૨-૧-૧૧ ॥ (ભૂત ભવિષ્યતના નિયામક છે, અર્થાત્ ભૂતાદિ કાલત્રયોપલક્ષિત નિષ્પિણ જગતના નિયામક છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી કાલત્રયનો નિયંતા પરમાત્મા કાલાદિકથી ભિન્ન છે; અને તે પરમેશ્વરજ સમયાનુસાર સર્વ સૃજ છે. એવો આહી ભાવ છે.

ઉક્ત પ્રકારે કાલાદિકથી અતીતત્વવટે આત્માનું તેઓ નાથી વૈલક્ષણ્ય કથન કર્યું. હવે કાલાદિ દૃશ્ય પદાર્થોના જ્ઞાત ત્વવટે પણ તેઓનાથી આત્માનું વૈલક્ષણ્ય ‘ કલિતાશેષ ’ વિશેષણથી કથન કરે છે:—

કલિતાશેષં નામ:—’ કલિતં વિદિતાપ્યોરિત્ય-
ભિધાનાત્ ।’ કાર્ય કારણાત્મક નિષ્પિણ જગત જેમને જ્ઞાત છે એવા, અર્થાત્ ‘ एष सर्वेश्वरः । ’ બૃ૦ ૩૦ ૪-૪ ॥ (આસર્વનો ઇશ્વર-નિયંતા છે.) ‘ एष सर्वज्ञः । एषोऽन्त-
र्यामी ।’ સુબા૦ ૩૫૦ ॥ (આ આત્મા સર્વજ્ઞ છે. આ આત્મા સર્વનો અંતર્યામી છે.) ‘ यः सर्वज्ञः सर्ववित् ।’ મું૦ ૩૦ ૨-૨૭ ॥ (જે સામાન્યપણે સર્વને જાણનાર, અંત વિશેષપણે સર્વને જાણનાર છે.) ‘ यस्य ज्ञानमयं तपः ।’ મું૦ ૩૦ ૧૧-૯ ॥ (જે અક્ષરાખ્ય પરમાત્માનું જ્ઞાનમય-સર્વજ્ઞતારૂપ-તપ છે.) ‘ स वेत्ति वेद्यं न च तस्यास्ति

વેત્તા । ય્વેં ૩૦ ૩-૧૧ ॥ (તે મનરહિત છતાં સર્વ
જાણવા યોગ્યને જાણે છે, પણ તેનો જાણનાર દાઈ નથી.)
મત્યાદિ શ્રુતિઓથી સકલવસ્તુવિષયક જ્ઞાનવાળા—સર્વજ્ઞ—એવા.

સર્વજ્ઞ અને સર્વશક્તિમાન ભગવાનનું સર્વદોષ નિવર્તકપણું કહેતા છતાં ‘કલિદોષઘ્ન’ વિશેષણથી શ્રી ભગવાન આચાર્ય તેમની સ્તુતિ કરે છે:—

કલિદોષઘનં નામઃ—કલિયુગમાં રહેલા જે દોષો, અર્થાત્ વિહિતકર્માનુષ્ઠાન નહિ કરવાથી અને પ્રતિષિદ્ધકર્માનું અનુષ્ઠાન કરવાથી ઉદ્ભવેલાં પાપો, વાઙ્માયિક વાચિક તે માનસિક મેદવવાળાં દશવિધ પાપો, કે જેઓ અન્તઃકરણનાં દૂષક છે, તેથી તેઓ સર્વને નવધા ભક્તિમધ્યેથી દ્રાઢપણે એક શ્રવણાદિ ભક્તિના પ્રકારવડે સંતુષ્ઠ થઈ નાશ કરનાર બેવા.

“ શ્રવણ કીર્તનં વિષ્ણોઃ સ્મરણં પાદસેવનં ।
અર્ચનં વન્દનં દાસ્યં સખ્યમાત્મનિવેદનમ્ ॥ ”
(પાઠક્રમાદર્થક્રમો બલીયાન્ । આ ન્યાયાનુસાર વિષ્ણુ
ભગવાનનું પાદસેવન, અર્ચન, વન્દન, દાસભાવ, સખાભાવ,
આત્મનિવેદન, શ્રવણ, કીર્તન, અને સ્મરણ;) આ પ્રમાણે
નવધા ભક્તિ શ્રીમદ્ ભાગવતમાં સપ્તમસ્કન્ધના પાંચમા
અધ્યાયમાં કહેલી છે.

“અદત્તાનામુપાદાનં હિંસા ચૈવાવિધાનતઃ । પર-
 દારોપસેવાચ કાયિકં ત્રિવિધં સ્મૃતમ્ ॥” (નહિં
 આપેલું છતાં લેવું; શાસ્ત્રવિષે નિષેધ કરેલી હિંસા કરવી; અને
 પરસ્ત્રીઓનું સેવન કરવું—અનાચાર કરવો; આ ત્રણ પ્રકારનું
 કાયિક પાપ કથન કરેલું છે.) “ પારુષ્યમનૃત્યં ચૈવ
 પૈશુન્યં ચૈવ સર્વશઃ । અસમ્બહ્વપ્રલાપશ્ચ વાઙ્મયં
 સ્યાચ્ચતુર્વિધમ્ ॥ ” (કડોર વાણી બોલવી, જૂઠું ભાષણ
 કરવું, ચાડીઓ કરવી—પાછળ પારકી નિન્દા કરવી; અને પ્રસંગ
 વિનાની દેશની લોકોની વાર્તા કરવી; આ ચાર પ્રકારનું
 વાણી સંબંધીનું પાપ છે.) તથા “ પરદ્રવ્યેષ્વભિધ્યાનં
 મનસાઽનિષ્ઠ ચિન્તનમ્ । વિતથાભિનિવેશશ્ચ માનસં
 ત્રિવિધં સ્મૃતમ્ ॥” (પરદ્રવ્યલેવા સંબંધી ચિન્તનવન કરવું,
 બીજાઓનું અનિષ્ઠ કરવાને મનવડે ચિન્તન કરવું; તથા
 પરલોક નથી, પુનર્જન્મ નથી, જીવ મશ્વર થતો નથી વગેરે
 નાર્તિકપણાનો મિથ્યા દુરાગ્રહ કરવો; આ ત્રણ પ્રકારનું
 માનસિક પાપ કહેલું છે.) આ પ્રકારે દશવિધ પાપો મનુ-
 આદિ સ્મૃતિમાં કહેલાં છે.

ભગવદ્ભક્તિથી પાપ નિવૃત્ત થાય છે એમ અનેક
 વચનોથી પ્રસિદ્ધ છે. કહ્યું છે કે:—‘ કૃષ્ણાનુસ્મરણાદેવ

પાપસંઘાતપજ્જરઃ । શતશો ભેદમાપ્નોતિ ગિરિર્વજ્રહતો
 યથા ॥ ’ (જેમ ઇન્દ્રના વજ્રથી પર્વતના ચુરેચુરા થઈ જાય
 છે; તેમ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માનું શ્રદ્ધાભક્તિપૂર્વક નિરંતર સ્મરણ
 કરવાથીજ સંસારમાં બંધન કરનાર પાપોના સમૂહરૂપ
 પાંજર, સેંકડો-અનંત-ભેદને પામે છે; અર્થાત્ વિનાશને
 પામે છે.) ‘ હરિર્હરતિ પાપાનિ દુષ્ટચિત્તૈરપિ સ્મૃતઃ ।
 અનિચ્છયાઽપિ સંસ્પૃષ્ઠો દહત્યેવ હિ પાવકઃ ॥ ’ (જેમ
 જાળવાની ઈચ્છા નહિ રાખીને પણ સંસ્પર્શ કરેલો અગ્નિ
 જરૂર જાળે છે જ; તેમ દુષ્ટચિત્ત વૃત્તિઓવડે પણ સ્મરણ
 કરેલું ‘હરિ’ એવું પરમાત્માનું નામ પાપોને હરણ કરે છે.)
 ‘ કલાવત્રાપિ દોષાલ્લે વિષયાસક્તમાનસઃ । કૃત્વા
 તુ સકલં પાપં ગોવિન્દસ્મરણાચ્છુચિઃ ॥ ’ (દોષોના
 ભંડારરૂપ આ કલિયુગમાં વિષયાસક્ત મનવાળો પુરૂષ સંપૂર્ણ
 પાપને કરીને પણ ગોવિન્દ ભગવાન્ના નામનું સ્મરણ કરવાથી
 પવિત્ર થાય છે.) ‘ અતિપાપપ્રસક્તોઽપિ ધ્યાયન્નિમિષમ-
 ચ્યુતં । ભૂયસ્તપસ્વી ભવતિ પઙ્ક્તિપાવનપાવનઃ ॥ ’
 (અતિશય મહાપાપોમાં આસક્ત થયેલો મનુષ્ય, નિમિષમાત્ર
 પણ એકાગ્રચિત્તથી પરમાત્માનું ધ્યાન કરતો છતો મહાન્
 તપસ્વી થાય છે, અને તે સર્વ પાંક્તિઓને અતિશય પાવન

કરનારો થાય છે.) ઇત્યાદિ આમવચનો, તેમજ ' ભગવત્
આદિપુરુષસ્ય નારાયણસ્ય નામોચ્ચારણમાત્રેણ નિર્ધૂ-
તકલિર્ભવતિ । ' કલિ૦ ઉપ૦ ॥ (આદિપુરુષ ભગવાન
નારાયણના નામોચ્ચારણમાત્રવડે પુરુષ પાપરૂપ કલિથી રહિત
થાય છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિ વચન, શ્રદ્ધાભક્તિ અને પ્રેમથી
કરેલી ભગવદ્ભક્તિ, ભક્તોના અન્તઃકરણનાં પાપોને દૂર કરે
છે, એમ સ્પષ્ટ નિરૂપણ કરે છે.

અન્તઃકરણની વિશુદ્ધિ થયાવિના આત્મજ્ઞાન ઉત્પન્ન થતું
નથી, અને જ્ઞાન ઉદ્ભવ્યાવિના મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી; તેથી
ભક્તિવડે પ્રસન્ન થયેલા ભગવાન પ્રથમ જ્ઞાનોત્પત્તિમાં પ્રતિબંધ
કરનાર ચિત્તમાલિન્યતાના હેતુભૂત પાપોને નિવૃત્ત કરી; આચાર્ય
(સદ્ગુરુ) મૂર્તિમાં સ્થિત થયા છતા, તત્ત્વમસ્યાદિ મહાવાક્યોના
ઉપદેશદ્વારા મુમુક્ષુ પુરુષોને સંસાર સાગરથી તારે છે; એમ અર્ધી
'કલિદોષઘનં' વિશેષણથી આચાર્ય ભગવાને સૂચન કર્યું છે.

‘ પરિપક્વમલા યે તાનુત્સાદનહેતુશક્તિવાતેન ।
યોજયન્તિ પરેતત્ત્વે સ દીક્ષયાઽઽચાર્ય્યમૂર્તિસ્થઃ ॥ ’
(જમનાં અન્તઃકરણ નિર્મળ-પવિત્ર-થયાં છે એવા જે ભક્ત
પુરુષો છે, તેઓને ઉચ્ચ ગતિને પ્રાપ્ત કરવાવાળી શક્તિના આ-
પાતવડે, આચાર્ય મૂર્તિસ્થ-શ્રીસદ્ગુરુરૂપે રહેલા-તે પરમાત્મા

શીક્ષાવટે પરં તત્ત્વમાં જોડે છે.) કૃત્યાદિ આગમ વચનથી
સ્પષ્ટ પ્રતીત થાય છે કે:—

શ્રીગુરૂમૂર્તિમાં સ્થિત થયેલા અર્થાત્ શ્રીસદ્ગુરૂરૂપે પ્રકટ થયેલા ભગવાન વિશુદ્ધ અંતઃકરણવાળા ભક્તોને પરમાત્મ તત્ત્વનો અનુભવ કરાવે છે. શ્રીમદ્ભાગવતમાં પણ “ યથાઽગ્નિના હેમમલં જહાતિ ધ્માતં પુનઃ સ્વં ભજતે સ્વરૂપં । આત્મા તુ કર્માનુશયં વિધૂય મદ્ભક્તિયોગેન ભજત્યથો મામ્ ॥ ” (જમ અગ્નિવંદે ધમાયેલું સુવર્ણ મલનો ત્યાગ કરે છે, અને પુનઃ પોતાના શુદ્ધ સ્વરૂપને પામે છે; તેમ મહારા ભક્તિયોગવડે અધિકારી પુરૂષ બહુકાલના કર્મોરૂપ મલોને નાશ કરીને પછી મળેને પ્રાપ્ત થાય છે.) ઇત્યાદિ વાક્યથી અંતઃકરણની વિશુદ્ધિ થયા પછીજ જ્ઞાનદ્વારા પુનરાવૃત્તિરહિત એવી મુક્તિની સંપ્રાપ્તિ કયન કરી છે. જેથી અંતઃકરણની વિશુદ્ધિને અચ્છન્નાર મુમુક્ષુ પુરૂષોએ જ જ્ઞાનની ઉત્પત્તિમાં પ્રતિ બંધ કરનાર ચિત્તમાલિન્યતાના હેતુભૂત એવા પાપાત્મક દોષોની નિવૃત્તિને અર્થે શ્રીભગવદ્ભક્તિ અવશ્યમેવ કરવાને યોગ્ય છે; કેમકે અન્ય ઉપાયો કરતાં ભગવદ્ભક્તિરૂપી ઉપાય અતિ સુગમ છે, માટે તે વિશેષે કરીને સર્વ મુમુક્ષુજનોને પ્રદર્શ કરવાને યોગ્ય છે; એવો આહ્વાન ભાવ છે.

અર્થવા:—કલિદોષઘનં નામ:—“ ધર્મે તિરસ્કરો-
ત્યેવાધર્મેણ વર્ઙિતઃ કલિઃ । ” (અધર્મવડે વૃદ્ધિને પામેલો
કલિ ધર્મનો લોપજ કરે છે.) ઇત્યાદિ વચનવડે, અધર્મથી
અધર્મનુંજ અભિભાવકપણું હોવાથી કલિજ દોષરૂપ છે. તે
કલિરૂપ દોષને નાશ કરનાર એવા.

યમરાજએ કહ્યું છે કે—“ ઘોરે કલિયુગે પ્રાપ્તે સર્વ-
ધર્મવિવર્જિતે । વાસુદેવપરા રાજસ્તે કૃતાર્થા ન
સંશયઃ ॥ ” હે રાજન્ ! સર્વ ધર્મથી રહિત એવો ઘોર
કલિયુગ સંપ્રાપ્ત થયે છતે, તેઓ વાસુદેવ ભગવાનની ભક્તિ
પરાયણ રહેશે, તેઓ કૃતાર્થ થશે, તેમાં સંશય નથી. વળી
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના નવમાધ્યાયમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણચંદ્રજી
શ્રીમુખથી કહે છે કે:—“ માં હિ પાર્થ વ્યપાશ્રિત્ય યેઽપિ
સ્યુઃ પાપયોનયઃ । સ્ત્રિયો વૈદ્યાસ્તથા શૂદ્રાસ્તેપિ
યાન્તિ પરાંગતિમ્ ॥ ” જે સ્ત્રીઓ વૈદ્યો તથા શૂદ્રો છે, તથા
જે પાપયોનિમાં જન્મેલા નીચકર્મ કરવાવાળા મ્લેચ્છ ચાંડાલાદિ
છે; તેઓ પણ હે પાર્થ ! અહારો-પરમાત્માનો-આશ્રય
કરીને ઉત્કૃષ્ટ ગતિને પામે છે. ઉક્ત વચનોથી ભક્તિવડેપ્રસન્ન
થયેલા ભગવાનનું સાલોજ્યાદિ ચતુર્વિધમુક્તિપ્રદત્વ સૂચન
કર્યું. વળી તેમાં દૃષ્ટાન્તરૂપે કહ્યું છે કે:—“ શ્રીકાન્તશ્રવણે

પરીક્ષિતિરભૂઢૈયાસકિઃ કીર્ત્તને । પ્રહ્લાદઃ સ્મરણે
તદ્ઙ્ગિભજને લક્ષ્મીઃ પૃથુઃ પૂજને ॥ અકૂર સ્વભિવ-
ન્દને કપિપતિર્દાસ્યેઽથ સરવ્યેઽર્જુનઃ । સર્વસ્યાઽઽત્મ-
નિવેદને બલિરભૂત કૈવલ્યમેકૈકતઃ ॥ ” લક્ષ્મીપતિ
ભગવાન્ની શ્રવણભક્તિમાં પરીક્ષિત રાજા હતા; તથા શુકદેવજી
કીર્ત્તનભક્તિ વિષે હતા; પ્રહ્લાદજી સ્મરણભક્તિમાં, લક્ષ્મીજી
ભગવાન્ના ચરણકમલની સેવા ભક્તિમાં, પૃથુરાજ પૂજન
ભક્તિમાં, અકૂરજી અભિવન્દન-નમસ્કાર-ભક્તિમાં, હનુમાન
સુગ્રીવાદિ દાસ્યભક્તિમાં, અર્જુન સખાભક્તિમાં, અને બલિ-
રાજ સર્વાત્મનિવેદનભક્તિમાં હતા. આવી રીતે તેઓ એકએક
પ્રકારની ભક્તિ વડે સાલોજ્યાદિ મોક્ષને પામ્યા હતા. આ
ઉક્ત વચન પ્રમાણે શ્રવણાદિ એક એક પ્રકારની ભક્તિ કરનારા
ભક્તોએ સાદ્યોકાદિક મુક્તિજ સંપાદન કરી છે.

‘ જ્ઞાનાદેવ તુ કૈવલ્યમ્ । ’ (આત્માના અપરોક્ષજ્ઞાન-
થીજ પુનરાવૃત્તિરહિત એવી કૈવલ્યમુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.)
‘ ઋતે જ્ઞાનાન્નમુક્તિઃ । ’ (આત્માના સાક્ષાત્ અનુભવવિના
પુનરાવૃત્તિ રહિત એવી મુક્તિ પ્રાપ્ત થતી નથી.) ‘ તમેવ
વિદિત્વાતિ મૃત્યુમેતિ । નાન્યઃ પન્થા વિચ્યતેઽયનાય ॥’
શ્લે૦ ઉપ૦ ૩-૮ ॥ (તે પરમાત્માનેજ અણીને અધિકારી

પુરૂષ મૃત્યુનું ઉલ્લંઘન કરે છે; મોક્ષપદની પ્રાપ્તિને માટે અન્ય કોઈ સાધન વિધમાન નથી.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓની સાથે વિરોધાપત્તિ પ્રાપ્ત થવાથી, અને ‘સ હોવાચ શૃણુષ્વાચ વિષ્ણોર્નામાનિ નારદ । યાનિ પઠન્નરો યાતિ સલોક તાદિકં હરેઃ ।’ (તે બ્રહ્મા બોલ્યા: હે નારદ ! આજ વિષ્ણુ-પરમાત્માનાં નામોને શ્રવણ કર. જે નામોનો પાઠ કરતો છતો મનુષ્ય, ભગવાન્ વિષ્ણુનાં સાલોક્યાદિક ધામને પ્રાપ્ત થાય છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિવિષે નારદપ્રતિ બ્રહ્માજીએ નામસ્મરણાદિક ભક્તિ-થી સલોકતાદિકરૂપ ફલનુંજ કથન કરેલું હોવાથી, ઉપરોક્ત ‘શ્રીકાન્તશ્રવણે’ ઇત્યાદિ ઉદાહરણ વાચ્યમાં કથન કરેલા ‘કૈવલ્યં’ પદવડે સાલોક્યાદિક ચતુર્વિધ મુક્તિનુંજ અહણ કરવું. બ્રહ્માવાપત્તિરૂપ નિર્વાણપદ અહણ કરવાને યોગ્ય નથી. વળી ભગવદ્ ભક્તિનું કેવળ પાપનાશકત્વ શ્રવણ કરાયાથી અને અવશિષ્ટ પુણ્યનો ફલભોગવિના ક્ષય નહિ જણાયાથી, તેના ભોગને વાસ્તે સાલોક્યાદિક પ્રાપ્તિનુંજ ઉચિતપણું છે.

સાલોક્યાદિક ભક્તિના ફલમાં ‘તદ્યથેહ કર્મજિતો લોકઃ ક્ષીયતે । એવમેવામુત્ર પુણ્યચિતો લોકઃ ક્ષીયતે ॥’ છાંં. ૩૦ ૮-૧-૬ ॥ (તેમાં દૃષ્ટાન્તઃ-જેમ આ લોકમાં સેવાદિક કર્મવડે સંપાદન કરેલો ભોગ ક્ષય પામે

છે; તેમજ પરલોકમાં પણ અગ્નિહોત્રાદિકપુણ્યકર્મવડે સંપાદન કરેલો ભોગ નાશ પામે છે.) ‘ નાકસ્ય પૃષ્ઠે તે સુકૃતેઽનુ-
ભૂત્વેમં લોકં હીનતરં વા વિશન્તિ । ’ મું० ૩૦ ૧-૧૦ ॥

(તે અજ્ઞાનિઓ સ્વર્ગના પૃષ્ઠ ભાગ વિષે ભોગના સ્થાનમાં પુણ્યરૂપ કર્મના ફળનો અનુભવ કરીને પુનઃ આ મનુષ્ય લોકમાં અથવા મનુષ્ય લોકથી હીનતર તિર્યક્ નરકાદિ લોકમાં શેષ રહેલાં કર્મ પ્રમાણે પ્રવેશ કરે છે.) ‘ આબ્રહ્મભુવના-
લ્લોકાઃ પુનરાવર્તિનોઽર્જુન । ’ શ્રીમદ્ ૮-૧૬ ॥ (હે

અર્જુન ! બ્રહ્મલોકથી આરંભીને સર્વે લોકો પુનરાવર્તિવાળા છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિસ્મૃતિ વાક્યોથી સ્વર્ગાદિલોકનું અનિત્યત્વ નિશ્ચય કરીને તેથી પણ ઉપરામ થયો છતો મુમુક્ષુ પુરૂષ અન્તઃકરણની વિશુદ્ધિને અર્થે નિષ્કામ બુદ્ધિથી ભગવદ્ભક્તિ કરે. તેમાં પણ ભગવત્ કીર્તનાખ્ય નિષ્કામ ભક્તિ અતિ સુલભ અને તત્કાલ સત્વ (અન્તઃકરણ) શોધક હોવાથી, તથા જ્યાં ત્યાં પ્રાધાન્યતાવડે શ્રવાણ કરાતી હોવાથી, ચિત્તશુદ્ધિની કામનાવાળા મનુષ્યે અવશ્ય કરવાને યોગ્ય છે. કહ્યું છે કે:-

‘ નરઃ સત્ત્વ વિશુદ્ધયર્થી કલૌ નામાનિ કીર્તયેત્ । ’

કલિયુગવિષે અન્તઃકરણની વિશુદ્ધિની ઇચ્છાવાળો મનુષ્ય ભગવાન્ના નામોનું કીર્તન કરે. ઇતિ.

જમ અતિ અલ્પક્ષારવડે તૈલાદિકથી ચીકણાં થયેલાં વસ્ત્રો વિશુદ્ધિને પામતાં નથી, તેમ સર્વ અધર્મના ઉત્પાદક ધોર કલિયુગવિષે સ્ત્રીઓના કામબાણવડે મૃતપ્રાયઃ થયેલા, અને સ્વવર્ણાશ્રમના ધર્મથી વ્યુત થઈ પ્રાયઃ અધઃપાત થયેલા એવા જીવોનાં અન્તઃકરણ ભગવન્નામના સંકીર્તનમાત્રરૂપ સ્વલ્પ-ઉપાયથી કેવી રીતે શુદ્ધ થશે વાઈ ? આવી આશંકાના પરિહારાર્થે કહે છે કે:—જમ સ્વલ્પઅગ્નિ વિષે પણ તૃણસમુદાયને દાહકરવાનું સામર્થ્ય પરિપૂર્ણ સંભવે છે, તેમ ભગવદ્ ભક્તિનું પાપ નાશકત્વ નિઃસંદેહ સંભવે છે. શ્રી ભાગવતમાં કહ્યું છે કે:—‘**યથાઽગ્નિઃસુસમિદ્ધાર્ચિઃ કરોત્યેધાંસિ ભસ્મસાત્ । તથા મદ્વિષયાભક્તિરુદ્ધવૈનાંસિ કૃત્સ્નશઃ ॥**’ હે ઉદ્ધવ ! જમ સારી રીતે પ્રદીપ્ત થયેલો અગ્નિ લાકડાંને બાળીને ભસ્મી ભૂત કરે છે, તેમ મહારી દૃઢ ભક્તિ સર્વપાપોને નાશ કરે છે. વળી સંકીર્તનાખ્ય ભક્તિનું માહાત્મ્યતો કલિસંતરણોપનિષત્માં બ્રહ્માએ અતિવિસ્તારથી નિરૂપણ કરેલું છે; તથાપિ અન્ય-વૃદ્ધિના ભયથી અહીંયાં ઉક્તવિવેચનથીજ વિરામ પમાય છે.

નામાપરાધત્વવડે અધઃપાતરૂપ ફસ પ્રાપ્ત થવાનો સંભવ હોવાથી ભગવન્નામ સંકીર્તનાખ્ય ભક્તિવિષે અર્થવાદની કલ્પના પણ કરવાને યોગ્ય નથી. શ્રી બ્રહ્મસંહિતામાં યોધા-

યનપ્રતિ શ્રી કૃષ્ણે કહ્યું છે કે:- ‘મન્નામ કીર્તનફલં વિવિધં નિશમ્ય, ન શ્રદ્ધધાતિ મનુતે યદુતાર્થવાદમ્ । યો માનુષસ્તમિહ દુઃસ્વચયે ક્ષિપામિ, સંસારઘોર વિવિધાર્તિ નિપીડિતાક્લમ્ ॥’ શ્રી ભગવાન્ કહે છે:-મહારા નામકીર્તનનું નાના પ્રકારનું કૃણ શ્રવણકરીને જે મનુષ્ય શ્રદ્ધા કરતો નથી, પરંતુ ઉલટો અર્થવાદવાક્ય છે એમ માને છે; તેને આ દુઃખના સમૂહરૂપ ઘોર સંસારમાં સંસારની અતિભયંકર એવી વિવિધ પ્રકારની વ્યાધિઓથી પીડિત અવયવવાળા શરીર પ્રત્યે ફેંકું છું; અર્થાત્ આ ઘોર સંસાર વિષે અનેક વ્યાધિઓથી પીડાતો એવો દેહ આપી ભયંકર દુઃખોનો અનુભવ કરાવું છું. વળી કાત્યાયન સંહિતામાં પણ કહ્યું છે કે:- ‘અર્થવાદં હરેર્નામ્નિ સંભાવયતિ યો નરઃ । સ પાપિષ્ઠો મનુષ્યાણાં નરકે પતતિ સ્ફુટમ્ ॥’ જે મનુષ્ય શ્રીભગવાન્ના નામમાહાત્મ્યવિષે અર્થવાદની-સ્તુતિપણની-સંભાવના કરે છે, તે મનુષ્યોના મધ્યે મહાપાપી થયેલો પુરૂષ અંતે ભક્તિપ્રકારે મહાદુઃખમય નરકમાં પડે છે. તેમજ જૈમિની સંહિતા વિષે પણ કહ્યું છે કે:- “શ્રુતિસ્મૃતિપુરાણેષુ નામ-માહાત્મ્યવાચિષુ । યેર્થવાદ इति ब्रूयुर्न तेषां निर-यक्षयः ॥” શ્રુતિ સ્મૃતિ અને પુરાણો વિષે શ્રી ભગવન્નામના

માહાત્મ્યનાં પ્રતિપાદક વચનો છે તેમાં, જે મનુષ્યો આ અર્થ-
વાદ વચન છે એમ ઓલે છે, તેઓના ધોરનરકરૂપ દુઃખોનો
ક્ષય થતો નથી. ઇતિ.

નામાપરાધત્વવડે ઉપરોક્ત અસહ્ય દુઃખોની સંપ્રાપ્તિરૂપ
ફલ શ્રવણ કરાય છે; તેથી ભગવન્નામવિષે અર્થવાદની સંભા-
વના નહિં કરતાં છતાં સ્વરૂપનુસાર શિવવિષ્ણુના નામોનું
સંકીર્તન કરતા છતાં મનુષ્યે તે બન્ને વિષે કિંચિન્માત્ર પણ
ભેદદૃષ્ટિ કરવાને યોગ્ય નથી. કર્મવિપાક અંતમાં કહ્યું છે કે:-

“યો બ્રહ્માવિષ્ણુરુદ્રાણાં ભેદસુત્તમભાવનઃ । સાધયે-
દુદરવ્યાધિયુક્તો ભવતિ માનવઃ ॥” જે ઉત્તમ ભાવના-
વાળો મનુષ્ય, બ્રહ્મા વિષ્ણુ અને મહાદેવના ભેદને સાધે છે,
અર્થાત્ એ ત્રણ દેવોમાં ભેદયુક્તિ કરે છે, તે મનુષ્ય જગોદર-
કઠોદર-શૂળાદિ-પેટના વ્યાધિયુક્ત થાય છે. વળી ‘શિવસ્ય
હૃદયં વિષ્ણુર્વિષ્ણોઃશ્ચ હૃદયં શિવઃ । ર્ષદપ્યન્તરં
કૃત્વા રૌરવં નરકં વ્રજેત્ ॥’ વિષ્ણુ શિવના હૃદયરૂપ છે,
અને શિવ વિષ્ણુનું હૃદય છે; જ્યોત્સના આ બન્નેમાં જે લેશમાત્ર
ભેદયુક્તિ કરે છે, તે ભેદયુક્તિના પાપવડે કરીને રૌરવ નરકને
પામે છે વળી ભવિષ્યત્ પુરાણમાં કહ્યું છે કે:-“વિષ્ણોરન્યં
તુ પશ્યન્તિ યે માં બ્રહ્માણમેવ ચ । કુતર્કમતયો મૂઢાઃ

પચ્યન્તે નરકેષ્વધઃ ॥ યે ચ મૂઢા દુરાત્માનો ભિન્નં
 પશ્યન્તિ માં હરિં । બ્રહ્માણં ચ તથા તેષાં ભૂળહત્યા-
 સમં ત્વઘમ્ ॥” જ્યો વિષ્ણુથી ભિન્ન મહને-શિવને-અને
 બ્રહ્માને દેખે છે, તે કુતર્કભતિવાળા મૂઢજનો નરકવિષે અધો-
 ગતિને પામે છે. તથા જ દુષ્ટયુદ્ધિવાળા અજ્ઞાનિ મનુષ્યો
 મહને-શિવને-વિષ્ણુને તથા બ્રહ્માને ભિન્નભિન્ન દેખે છે, તેઓને
 ભૂણહત્યા (સગર્ભાં બ્રાહ્મણની સ્ત્રીનો વધ કરવો તેના)
 સમાન પાપ લાગે છે. વળી તુલસીકૃત રામાયણના લંકાકાંડમાં
 કહ્યું છે કે:-‘શિવદ્રોહી મમદાસ કહાવે સો નર સપને
 હુ મોહીં ન પાવૈ । શંકર વિમુખ ભક્તિ ચહ મોરી
 સો નર મૂઢ મંદમતિ થોરી ॥ ’ શ્રી ભગવાન્ રામચંદ્રજી
 કહે છે કે:-જે મનુષ્ય શિવનો દ્રોહી હોય, અને મહારો-ભગ-
 વાનનો-દાસ કહેવાતો હોય, તોપણ તે મનુષ્ય મહને સ્વપ્નામાં
 પણ પામતો નથી; તથા જે મનુષ્ય શંકરચંદ્રી વિમુખ રહીને
 મહારી ભક્તિ ઈચ્છે છે, તે મૂઢ-અજ્ઞાની-મનુષ્ય મંદભાગ્યવાળો
 સ્વપ્નયુદ્ધિમાન્ સમજવો. કેમકે શિવનો દ્રોહ કરનારો મહારી
 ભક્તિને સંપાદન કરી શકતોજ નથી; અને સ્વપ્નચર:-મોક્ષતો
 લક્ષકોટિકદપે પણ મેળવવાને તે સમર્થ થતોજ નથી.
 ‘ શિવપ્રિય મમદ્રોહી શિવદ્રોહી મમદાસ । તે નર

કર હિં કલ્પમર ઘોર નરકમેં વાસ ॥ ’ જે શિવને પ્રિયમાનતો હોય, અને મહારો દ્રોહ કરતો હોય; તથા જે શિવનો દ્રોહી હોય, અને મહારો ભક્ત હોય; તે બન્ને મનુષ્ય એક કલ્પપર્યન્ત ઘોર નરકમાં વાસ કરે છે, અને ત્યાં અતિ-કલેશનેજ ભોગવે છે. વળી શ્રીમદ્ ભાગવતના ચતુર્થસ્કન્ધમાં શ્રીવિષ્ણુ ભગવાને પણ “ અમે ત્રિગુણાત્મક ત્રણે દેવ એકજ સ્વરૂપ છીએ, અને ધર્શર એકજ છે. તથા ભેદ અજ્ઞાની જીવો જીએ છે. ” એવો દક્ષને ઉપદેશ કરેલો છે:—“ અહં બ્રહ્મા ચ શર્વશ્ચ જગતઃ કારણં પરં । આત્મેશ્વર ઉપદૃષ્ટા સ્વયં દૃગ્વિશેષણઃ ॥ આત્મમાયાં સમાવિશ્ય સોઽહં ગુણમયીં દ્વિજ । સૃજન્રક્ષન્હરન્વિશ્વં દધ્રે સંજ્ઞાં ક્રિયોચિતામ્ ॥ તસ્મિન્બ્રહ્મણ્યદ્વિતીયે કેવલે પરમાત્મનિ । બ્રહ્મરુદ્રૌ ચ ભૂતાનિ ભેદેનાજ્ઞોઽનુપદ્યયતિ ॥ ” શ્રીભગવાન્ કહે છે:—હે દક્ષ ! આત્મા, ધર્શર, ઉપદૃષ્ટા, સ્વયંપ્રકાશ, ને ઉપાધિરહિત એવા, હું, બ્રહ્મા અને સદાશિવ, ત્રણે જગત્ના પરમકારણરૂપ છીએ. હે દ્વિજ ! તે હું પોતેજ મહારી ત્રિગુણાત્મિકા માયાને આંગિકાર કરીને વિશ્વને સૃજતો છતો, રક્ષણ કરતો છતો ને સંહાર કરતો છતો તે તે ક્રિયા કરવાને ઉચિત એવી સંજ્ઞાને એટલે બ્રહ્મા વિષ્ણુ રૂદ્રનામને ધારણ કરું છું. તે

અદ્વિતીય પરંબ્રહ્મ સ્વરૂપ કેવળ પરમાત્માને વિષેજ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, ને રૂદ્રને, તથા સર્વપ્રાણિઓને અજ્ઞાની લોકો ભેદ દૃષ્ટિએ ભિન્ન ભિન્ન દેખે છે. આવી રીતે અજ્ઞાનો ભગવન્નામાપરાધથી દુઃસહ દુઃખોરૂપ ફલ સંપાદન કરે છે; માટે સ્વહિતેચ્છુ પુરુષોએ તો ભગવન્નામાપરાધોનો સર્વથા પરિત્યાગજ કરવાને યોગ્ય છે.

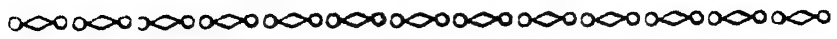
પદ્મપુરાણના તૃતીય બ્રહ્મખંડના પચીશમા અધ્યાયમાં નારદપ્રતિ શ્રી સનતકુમારે કહ્યું છે કે:—“ સતાં નિન્દા નામ્નઃ પરમમપરાધં વિતનુતે । યતઃ ક્લ્યાતિ યાતં કથમુસહતે નદ્વિગરહામ્ ॥ શિવસ્ય શ્રીવિષ્ણોર્યં હહ ગુણનામાદિ સકલં ધિયાભિન્નં પદ્યેત્સ સ્વલુ હરિનામાહિતકરઃ ॥” સત્પુરુષોની નિન્દા ભગવન્નામના મુખ્ય અપરાધને વિસ્તારે છે, અર્થાત્ સત્પુરુષોની નિન્દા કરવાથી ભગવન્નામનોજ અપરાધ થાય છે એમ નિર્ણય થયેલો છે; કેમકે જે સત્પુરુષોદ્વારા ભગવન્નામ ખ્યાતિને—પ્રસિદ્ધિને—પ્રાપ્ત થયેલું છે, તે નામ સત્પુરુષોની નિન્દાને કેમ સહન કરી શકે ? નહિજ સહન કરે. જે મનુષ્ય શિવના અને વિષ્ણુના ગુણને, નામને, સામર્થ્યને, ઇશ્વરત્વને, અને સાલોક્ષ્યાદિ મુક્તિદાતાત્વાદિ સકલ મહત્ત્વને અદ્વય-દ્વિથી ભિન્ન જુએ છે, અર્થાત્ શિવ વિષ્ણુમાં ન્યૂનાધિકપણાની દૃષ્ટિ કરે છે. તે મનુષ્ય નિશ્ચય પ્રજુના નામનું અહિત કરનારોજ

છે; અર્થાત્ તે ભગવાનના નામના મહિમાને ઘટાડીને દુઃખી થયો છતો હરિનામસ્મરણ કીર્તનના પ્રણને પામતો નથી.

“ ગુરાવવજ્ઞા શ્રુતિશાસ્ત્રનિન્દનં । તથાઽર્થવાદો હરિ-
નામ્નિ કલ્પનમ્ ॥ નામ્નોબલાદ્યસ્ય હિ પાપબુદ્ધિર્નવિચિતે
તસ્ય યમૈર્હિ શુદ્ધિઃ ॥ ” શ્રીગુરુમાં-શ્રીગુરુની સેવાભક્તિમાં-
અનાદર બુદ્ધિ, શ્રુતિ ને શાસ્ત્રની નિન્દા કરવામાં તત્પરતા,
ભગવાનના નામમાહાત્મ્યમાં અર્થવાદપણાની કલ્પના, તથા
પ્રભુના નામનું બલ નથી એવી પાપબુદ્ધિ, ઇત્યાદિ અધમતા
જને છે, તેની યમરાજ દ્વારા અનેક પ્રકારની અસહ્ય તાડનાઓ
ભોગવ્યાવડે પણ શુદ્ધિ થતી નથી. “ શ્રુતેઽપિ નામમાહા-
ત્મ્યે યઃ પ્રીતિરહિતો નરઃ । અહંમમાદિ પરમો નામ્નિ
સોઽપ્યપરાધકૃત્ ॥ ” જે મનુષ્ય ભગવાનના નામનું
માહાત્મ્ય શ્રવણ કરતો છતો પણ ભગવાનની ભક્તિમાં પ્રીતિ-
રહિત છે, તથા અહંતા મમતા પૂર્વક દેહેન્દ્રિય અને તેનાં
સંબંધી સ્ત્રી પુત્ર ધનાદિમાં આસક્તિવાળો છે, તે મનુષ્યપણ
ભગવાનના નામમાહાત્મ્યનો અપરાધ કરનારો થાય છે; જેથી
અંતે દુઃસહ દુઃખો ભોગવે છે.

ઉપરોક્ત રીતે વર્ણવેલા અપરાધો મર્યેથી ડોકાઇપણ અપ-
રાધને નહિ કરતાં છતાં શ્રીભગવાનની સંકીર્તનાદિ ભક્તિ

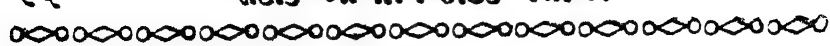

કરવી. તેમાં પણ ‘શિવે ચ ભક્તિર્બહુલા યદિ સ્યાત્તદા શિવત્વેન ભજેદ્ધરિં હિ । હરૌ ચ ભક્તિર્બહુલા યદિ સ્યાત્તદાહરિત્વેન ભજેચ્છિવં હિ ॥’ (યદિ શિવમાં ત્હમરી ભક્તિ અધિક હોય તો શિવપણાની યુદ્ધિવડે વિષ્ણુને ભજે-દર્શન-પૂજન-સેવન કરે; અને કદાચ હરિવિષેજ ભે ત્હમરી ભક્તિ વિશેષ હોય તો વિષ્ણુયુદ્ધિવડે પ્રસિદ્ધ શિવને ભજે; અર્થાત્ શિવનું વિષ્ણુપણાની યુદ્ધિથી દર્શન પૂજન સેવન નમસ્કારાદિ કરે.) ઇત્યાદિ વચનાનુસાર શિવવેષ્ણુમાં અભેદપણાની યુદ્ધિરાખી સંકીર્તનાદિ ભક્તિ કરવાવાળા મનુષ્યનેજ સર્વ પાપોની નિવૃત્તિ થાય છે; અન્યભેદ દૃષ્ટિ-વાળાને કે અન્યથા દોષદૃષ્ટિવાળાને થતી નથી. એમ અહીં ‘કલિદોષઘ્ન’ વિશેષણથી સૂચન કર્યું છે.

પૂર્વે ‘કાલકલાતીતં’ પદવડે તિરસ્કાર કરેલા કાલ-વાદનો સિંહાવલોકન* ન્યાયવડે પુનઃ તિરસ્કાર-પરાભવ-કરવાને અર્થે ‘કાલત્રયગતિહેતું’ વિશેષણથી શ્રીભગવાનનું

સિંહાવલોકનન્યાયઃ । સિંહો યથા કશ્ચિન્મૃગં હત્વાડમે ગચ્છન્નન્યોઽપિ ચેત્સ્યાત્તમપિ હન્યામિતિ ધિયા પશ્ચાત્પશ્યતિ હન્તિ ચ દૃષ્ટિપથમાગતં તથા બુદ્ધિપથમાગતસ્વપક્ષપરિપન્થિપરપરિકલ્પિતયુક્તયા ભાસાન્તર નિરાસાયાપ્યુત્તરગ્રન્થપ્રવૃત્તિરિત્યર્થઃ ॥

કાલહેતુત્વ કથન કરી શ્રીઆચાર્ય ભગવાન્ સ્તવન કરે છે:—

કાલત્રયગતિહેતું નામ:—ભૂત ભવિષ્યત્ ને વર્તમાનરૂપ અથવા:—પ્રાતઃ મધ્યાહ્ન ને સાયં એ ત્રણ સંધ્યાઓરૂપ ત્રણ કાલની ગતિના કારણભૂત—નિમિત્તકારણરૂપ—એવા, ‘**ઈશાનો ભૂતભવ્યસ્ય** ।’ ક૦ ૩૦ ૨-૧-૧૨ ॥ (ભૂત ભવિષ્યત્ ને વર્તમાનનો નિયામક—ઈશ્વર છે.) ઈત્યાદિ શ્રુતિ કાલની ગતિનું ઈશ્વરાધીનત્વ કહે છે.

ઉપરૈક્ત લક્ષણવાળા અને ‘**પરમાનન્દં**’ નામ:—નિરતિશય આનંદ સ્વરૂપ એવા, ‘**ગોવિન્દં**’ નામ:—ગોવિન્દ પરમાત્માને ‘**પ્રણમત**’ નામ:—હે જનો ! તહોમે વિશેષે કરીને શ્રદ્ધાભક્તિ પુરઃસર નમસ્કાર કરો. ૭

ઉપરૈક્ત રીતે નિરતિશય સુખસ્વરૂપ, ઉત્પત્તિ પ્રલયના કારણરૂપ, અને કાલાદિકથી પણ અતીત એવા શુદ્ધ ચિન્માત્ર પરંબ્રહ્મના લીલાવિગ્રહવડે યમુનાનદીમાં કરૈલા ચૈષ્ટા વિશેષરૂપ નૃત્યનું નિરૂપણ કરીને, હવે વૃન્દાવન ભૂમિમાં કરૈલી તેમની ચૈષ્ટા વિશેષને નિખિલદેવગણના પૂજ્યત્વવડે કહેતા છતાં, અષ્ટમ શ્લોકથી ભગવાન્ આચાર્ય મહારાજ શ્રીગોવિન્દ ભગવાનનું સ્તવન કરે છે:—

વૃન્દાવનભુવિ વૃન્દારકગણવૃન્દારાધિતવન્દ્યેહમ્ ।

કુન્દાભામલમન્દસ્મેર સુધાનન્દં સુહૃદાનન્દમ્ ॥

વન્દ્યાશેષમહામુનિમાનસ વન્દ્યાનન્દ પદ દ્વન્દ્વમ્ ।

વન્દ્યાશેષગુણાબ્ધિ પ્રણમત ગોવિન્દં પરમાનન્દમ્ ॥

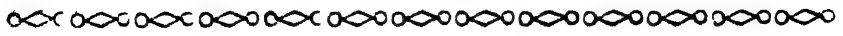
શ્લોકાર્થ:-વૃન્દાવનની ભૂમિકાવિષે થયેલી રાસક્રીડાના સમયમાં દેવગણોના સમુદાયવડે પૂજિત અને શ્લાઘનીય ચૈષ્ઠા-ક્રીડા-છે જન્મની એવા, અર્થાત્ દેવતાઓએ પણ પ્રશંસા કરવાને યોગ્ય એવી અતિ મનોરમ્ય રાસક્રીડાને કરવાવાળા; કુન્દવદ્લીના પુષ્પસમાન કાન્તિરૂપ જે રાગાદિમલરહિત મંદહાસ્ય, તે રૂપી અમૃતવડે ઉદ્ભવેલો છે આનન્દ જન્મનો એવા; વિશુદ્ધ હૃદયવાળા ભક્તજનોના આનન્દ સ્વરૂપ; અથવા:-વિવિધ ક્રીડાવડે કરીને સુહૃદ નન્દાદિ ગોપોને સુખ આપનાર; અથવા:-રાસક્રીડાવડે સુહૃદ ગોપીકાઓને આનન્દ આપનાર; વિશ્વવન્દનીય નારદાદિ સમસ્ત મહામુનિઓના ચિત્તવડે જન્મનાં આનન્દમય યુગલચરણકમલો વન્દના કરવા યોગ્ય-દયેય-છે એવા; અને જગદ્રન્દનીય-પ્રશંસનીય-વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, શાંતિ, દયા, ઉદારતા, અભયર્યાદિ સમસ્ત સદ્ગુણોના સમુદ્રરૂપ એવા; નિરતિશય સુખસ્વરૂપ શ્રીગોવિન્દ

પરમાત્માને હે લોકો ! તહો વિશેષ કરીને શ્રદ્ધાભક્તિ પૂર્વક નમસ્કાર કરો. ૮

મૂલ શ્લોકનો અન્વયાર્થ:—‘વૃન્દાવનમુવિ વૃન્દારકગણવૃન્દારાધિતવન્મેહં’ નામ:—વૃન્દાવનની ભૂમિવિષે થયેલી રાસક્રીડાના સમયમાં દેવગણોના સમુદાયવડે પૂજિત અને શ્લાઘનીય ચેષ્ટા-ક્રીડા-છે જમની એવા; અર્થાત્ દેવોએ પણ પ્રશંસનીય એવી અતિમનોહર રાસક્રીડાને કરવાવાળા. કથું છે કે:—“**દેવગણાસ્તદાલોક્ય ચેષ્ટાં તસ્ય મનોરમાં।** **ઘ્રુવાણાઃ સાધુ સાધ્વિતિ મુમુચુઃ પુષ્પવૃષ્ટયઃ ॥**” (રાસક્રીડા સમયે દેવલોકો તેમની મનને આનન્દ આપનારી ચેષ્ટા૩પ લીલાને જોઈને ‘અતિસુંદર, અનિરમણીક,’ એમ યોગ્યતા છતા પુષ્પવૃષ્ટિ કરવા લાગ્યા.) ઇતિ

પૂર્ણાનન્દ સ્વ૩પ છતા પણ ભગવાનના માનુષનાટ્યાનુસાર ક્રીડા કરવાવડે પ્રાદુર્ભૂત થયેલા આનન્દને કહેતા છતા શ્રીઆચાર્ય ભગવાન્ ‘**કુન્દાભામલમન્દસેર સુધાનન્દં**’ વિશેષણથી સ્તુતિ કરે છે:—

કુન્દાભામલમન્દસેર સુધાનન્દં નામ:—કુન્દવદલીના પુષ્પસમાન કાંતિ૩પ જે રાગાદિ મલરહિત મંદહાસ્ય, તે ૩પી અમૃતવડે આવિર્ભૂત છે આનન્દ જમનો એવા.

ઉપરોક્ત આનન્દ સ્વસ્વરૂપથી વ્યતિરિક્ત નથી, એમ સૂચવતા છતાં ‘સુહૃદાનન્દ’ વિશેષણથી સ્તુતિ કરે છે:—

સુહૃદાનન્દ નામ:—વિશુદ્ધ અન્તઃકરણવાળા ભક્ત જનોના આનન્દ સ્વરૂપ; અર્થાત્ ‘**एतस्यैवानन्दस्यान्यानि भूतानि मात्रामुपजीवन्ति ।**’ વૃ૦ ૩૦ ૪-૩-૩૨ ॥ (વિષય અને ઇન્દ્રિયોના સંબન્ધકાલે આ બ્રહ્માનન્દનાજ લેશનો બ્રહ્માથી રતંબ પર્યંતનાં સમસ્ત અન્ય ભૂતો ઉપભોગ કરે છે.) ‘**आनन्दो ब्रह्मेति व्यजानात् ।**’ તૈ૦ ૩૦ મૃ૦ ૬ ॥ (બુદ્ધિના કારણરૂપ આનન્દમય બ્રહ્મ છે, એમ તે જાણતો હોયો.) ‘**यो वै भूमा तत्सुखम् ।**’ છાં૦ ૩૦ ૭-૨૩-૧ ॥ (જ નિરતિશય છે તેજ સુખ છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિઓથી વિદ્વાનોને અનુભવ થયેલા આનન્દ સ્વરૂપ; અથવા રાસકીડાવટે ગોપિકાઓને આનન્દ આપનાર; અથવા:—વિવિધ કીડાઓ કરીને સુહૃદાનન્દાદિગોપોને આનન્દ આપનાર, અર્થાત્ ‘**एष ह्येवानन्दयाति ।**’ તૈ૦ ૩૦ બ્ર૦ ૭ ॥ (પ્રસિદ્ધ આ પરમાત્માજ લોકોને સ્વર્ધર્માનુસાર-પુણ્યાનુસાર-આનન્દ કરાવે છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી સર્વને સુખ આપનાર એવા.

ઉક્ત ભગવાનજ સર્વ મહર્ષિગણને ધ્યેય છે, એમ વર્ણવતા છતાં શ્રીઆચાર્ય આગલા વિશેષણથી સ્તુતિ કરે છે:—

‘વન્દ્યાશેષમહામુનિમાનસવન્દ્યાનન્દપદદ્વન્દ્મ્ ।’

નામઃ—વિશ્વવન્દનીય નારદાદિ સમસ્ત મહામુનિઓના ચિત્તવડે જન્મતાં આનન્દમય યુગલ ચરણકમલો વન્દના કરવા યોગ્ય—દ્યેય—છે એવા.

હવે શાન્ત્યાદિ ગુણાશ્રયત્વવડે તે ભગવાનું સ્તવન ‘વન્દ્યાશેષગુણાબ્ધિ’ વિશેષણથી કરે છે:—

વન્દ્યાશેષગુણાબ્ધિ નામઃ—જગદ્રન્દનીય—પ્રશંસનીય—વિવેક, વૈરાગ્ય, શમ, દમ, શાંતિ, દયા, ઉદારતા, અભયર્યાદિ સમસ્ત સદ્ગુણોના સમુદ્રરૂપ એવા.

ઉપરોક્ત લક્ષણવાળા અને ‘પરમાનન્દં’ નામઃ—નિરતિશય આનન્દ સ્વરૂપ એવા, ‘ગોવિન્દં’ નામઃ—ગોવિન્દ ભગવાનને ‘પ્રણમત’ નામઃ—હે જનો ! શ્રદ્ધાભક્તિ પુરઃસર ત્હમો વિશેષે કરીને પ્રણામ—નમન કરો. ૮

હવે આ ગોવિન્દાષ્ટક સ્તોત્રના પાઠકગણોને ઉદ્ભવતા ફલનું વર્ણન કરતા છતા શ્રીભગવાન આઘ શંકરાચાર્ય મહારાજ નવમા શ્લોકથી સ્તોત્રનો ઉપસંહાર કરે છે:—

ગોવિન્દાષ્ટકમેતદધીતે ગોવિન્દાર્પિતચેતા યો—
ગોવિન્દાચ્યુત માધવ વિષ્ણો ગોકુલનાયક કૃષ્ણેતિ ॥

ગોવિન્દાદ્વિસરોજધ્યાનસુધાજલધૌતસમસ્તાધો-
ગોવિન્દં પરમાનન્દામૃતમન્તસ્થં સ સમમ્બ્યેતિ ॥૧॥

इति श्रीमत्परमहंसपरिव्राजकाचार्य श्रीमच्छङ्करा-
चार्य विरचितं श्री गोविन्दाष्टकस्तोत्रं सम्पूर्णम् ॥ॐ॥

શ્લોકાર્થઃ—ગોવિન્દ ભગવાનનાં સમર્પણ કર્યું છે ચિત્ત
જણે એવો જ મનુષ્ય, હે ગોવિન્દ ! હે અચ્યુત ! (હે નાશ
રહિત), હે માધવ ! (હે લક્ષ્મીપતે ! હે શ્રદ્ધાવિદ્યાના સ્વામી-
નિયન્તા !), હે વિષ્ણો ! (હે સર્વવ્યાપક !), હે ગોકુળ-
દેશના સ્વામીનું ! અથવા:—હે ઇન્દ્રિયોના સમુદાયના પ્રેરક !
વા:—હે પશુસમૂહના પાલક ! હે શ્રી કૃષ્ણ ! (હે પરમાત્મનું !);
ઈત્યાદિ પ્રકારે ભગવન્નામોનું સંકીર્તન કરતો છતો, આ ગોવિ-
ન્દાષ્ટક સ્તોત્રનું પ્રતિદિન પ્રેમ પૂર્વકં શ્રદ્ધાભક્તિથી અધ્યયન-
પઠન—કરે છે; તે પુરૂષ શ્રીકૃષ્ણ પરમાત્માના ચરણ કમલોના
ધ્યાનરૂપી અમૃત જળવડે પ્રક્ષાલન કર્યા છે સમસ્ત પાપો જણે
એવો થયો છતો, અર્થાત્ શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજીના ચરણ કમલોના
ધ્યાનરૂપી અમૃત જળવડે જેનાં સમસ્ત પાપો વિનાશને પામ્યાં
છે એવો થયો છતો, અતિ સમીપમાં અવસ્થિત એવા અથવા
સર્વના હૃદયમાં સ્થિત એવાં, પરમાનન્દ સ્વરૂપ, અને મરણ

ભાવથી રહિત—ભોક્ષસ્વરૂપ—એવા શ્રી ગોવિન્દ ભગવાનને સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે. ૯.

મૂલશ્લોકનો અન્વયાર્થ:—‘ગોવિન્દાર્પિત ચેતા:’ નામ:—ગોવિન્દ ભગવાન વિષે સમર્પણ કર્યું છે ચિત્ત જણે એવો, ‘ય:’ નામ: જે મનુષ્ય, ‘ગોવિન્દ’ નામ:—હે ગોવિન્દ ! ‘અચ્યુત’ નામ:—હે અચ્યુત ! (હે નાશ રહિત !) ‘માધવ’ નામ:—હે માધવ !—હે લક્ષ્મી પતે ! અથવા:—‘મા વિદ્યા ચ હરે: પ્રોક્તા તસ્યા ईशो યતો ભવાન્ ।’ આ પ્રકારની ઉક્તિ હોવાથી ‘માધવ’ નામ:—બ્રહ્મવિદ્યાના સ્વામી—નિયન્તા. ‘વિષ્ણો’ નામ:—હે વિષ્ણો ! (વ્યાપક શીલ !), ‘ગોકુલનાયક’ નામ:—હે ગોકુલાખ્ય દેશના સ્વામિન્ ! અથવા:—હે ઇન્દ્રિયસમુદાયના પ્રેરક ! અથવા:—હે પશુસમૂહના પાલક ! ‘કૃષ્ણ’ નામ:—હે શ્રીકૃષ્ણ !—(‘કૃષિર્મૂવાચક: શબ્દો નશ્ચ નિર્વૃત્તિ વાચક: । તયોરૈકયં પરંબ્રહ્મ કૃષ્ણ इत्य-મિધીયતે ॥ ’ ‘કૃષ્’ ધાતુ ભૂવાચક—સત્તાવાચક—છે, અને ‘ણ:’ નિર્વૃત્તિ (આનન્દ) વાચક છે; તે બંનેનું જે ઐક્ય—ભેગાપણું—તેજ પરંબ્રહ્મરૂપ કૃષ્ણ એમ કહેવાય છે અથવા:— ‘કૃષિર્મૂવાચક: શબ્દો નશ્ચ નિર્વૃત્તિ વાચક: । વિષ્ણુ-સ્તદ્ભાવયોગાच्च કૃષ્ણો ભવતિ શાશ્વત: ॥ ’ વ્યાસ૦॥

‘કૃષિઃ’ શબ્દ ભૂવાયક છે, અને ‘નઃ’ શબ્દ નિર્વૃત્તિ-
આનન્દ-વાયક છે; ઉક્ત સચ્ચિદાનન્દ ભાવનો યોગ હોવાથી
વ્યાપકશીલ સનાતન વિષ્ણુ કૃષ્ણ થાય છે. અથવા:—‘કૃષામિ
પૃથિવીં પાર્થ ભૂત્વા કાર્ણાયસો હલઃ । કૃષ્ણો વર્ણશ્ચ
મે યસ્માત્તસ્માત્કૃષ્ણોઽહમર્જુન ॥’ કૃષ્ણ૦ ॥ હે પાર્થ !
કાળાલોઢાનું હલ થયો છો તું પૃથ્વીને ખેડું છું, અને જથી
મહારે વર્ણ શ્યામ છે, તેથી હે અર્જુન ! તું કૃષ્ણ કહેવાઈ છું.
ઈત્યાદિ વચનોથી) હે સચ્ચિદાનન્દસ્વરૂપ પરંબ્રહ્મ પરમાત્મનું !
‘इति’ નામઃ—આ પ્રકારે, ભગવન્નામોનું સંકીર્તન કરતો
છતો, ‘एतत्’ નામઃ—આ ‘ગોવિન્દાષ્ટક’ નામઃ—ગોવિન્દા-
ષ્ટક સ્તોત્રનું ‘अधीते’ નામઃ—પ્રતિદિન પ્રેમપૂર્વક શ્રદ્ધાભ-
ક્તિથી અધ્યયન કરે છે—પઠન કરે છે; ‘सः’ નામઃ—તે પુરૂષ
‘गोविन्दांगिसरोजध्यानसुधाजलधौतसमस्ताम्रः ।’
નામઃ—શ્રી કૃષ્ણચન્દ્રજીના ચરણ કમલોના ધ્યાનરૂપી અમૃત
જળવડે પ્રક્ષાલિત કર્યો છે સમસ્ત પાપો જણે એવો થયો છતો,
અર્થાત્ શ્રી કૃષ્ણપરમાત્માનાં ચરણકમલોના ધ્યાનરૂપી અમૃત
જળવડે જનાં સમસ્ત પાપો વિનાશને પામ્યાં છે એવો થયો
છતો, ‘अन्तस्थ’ નામઃ—અતિ સમીપમાં અવસ્થિત એવા;
‘तद्विन्तिके तदन्तरस्य सर्वस्येति ।’ ई० ૩૦ ૫ ॥ (તે

ઈશ્વરરૂપ આત્મતત્ત્વજ્ઞ પ્રત્યક્ષરૂપે જ્ઞાત હોવાથી વિદ્વાનોને
 અત્યન્ત સમીપમાં છે. તે આત્મતત્ત્વ આ ચરાચરરૂપ સર્વ દૃશ્ય
 પ્રપંચની અન્તર છે.) ઇત્યાદિ શ્રુતિથી અને ‘સર્વસ્ય ચાઽહં
 હૃદિ સન્નિવિષ્ટઃ ।’ શ્રીમદ્ગ૦ ગી૦ ૧૫-૧૬ ॥ (હું સર્વ
 પ્રાણિ જતના હૃદયમાં સમ્યક્ અન્તર્યામિરૂપે પ્રાપ્ત થઈને
 સ્થિત છું) ‘ઈશ્વરઃ સર્વ ભૂતાનાં હૃદેશેઽર્જુન તિષ્ઠતિ ।’
 શ્રીમદ્ગ૦ ગી૦ ૧૮-૬૧ ॥ (હે અર્જુન ! ઇશ્વર પોતાની
 માયાવડે દેહાભિમાની પ્રાણિઓને પોતપોતાના કર્મોમાં નિયુક્ત
 કરતા છતા સંપૂર્ણ જીવોના હૃદયમાં નિવાસ કરે છે.) ઇત્યાદિ
 ભગવદ્વચનથી સર્વના હૃદયમાં સ્થિત એવા; અને ‘પરમાન-
 ન્દામૃતમ્ ’ નામઃ—પરમ આનંદ સ્વરૂપ, ને મરણભાવ રહિત—
 મોક્ષ સ્વરૂપ—એવા; ગોવિન્દં । નામઃ—ગોવિન્દ ભગવાનને
 ‘સમમ્યેતિ’ નામઃ—સમ્યક્ પ્રાપ્ત થાય છે. ‘દેવાન્દેવયજો
 યાન્તિ મદ્ભક્તા યાન્તિ મામપિ ।’ શ્રીમદ્ગ૦ ગી૦ ૭-
 ૨૩ ॥ (દેવતાઓનું યજ્ઞન—આરાધન—કરવાવાળાઓ દેવતા-
 ઓને—દેવલોકને—પામે છે; અને મહારા ભક્તો તો મહુને પામે
 છે.) ઇત્યાદિ ભગવદ્વાક્યો, ભગવદ્ ભક્તો ભગવાનનેજ પામે
 છે, એમ નિઃસંદેહ પ્રત્યોધન કરે છે; માટે ભગવત્કીર્તનાખ્ય
 ભક્તિરૂપ આ ગોવિન્દાષ્ટક સ્તોત્રના પઠનનું ભગવત્પ્રાપ્તિરૂપ

ॐ

વાંચો વાંચો !!

મોટો લાભ !!

પુસ્તકો મળવાનું ઠેકાણું.

શ્રી કૃષ્ણ ભક્તિ પંચક સટીક	....	....૦-૨-૦
શ્રી ગોવિન્દાષ્ટક સ્તોત્ર સટીક	....	....૦-૪-૦
શ્રી ભર્તૃહરિ રાજનો વૈરાગ્ય.	....	....૦-૧-૦

ઉપરનાં પુસ્તકો નીચેના ઠેકાણેથી મળશે; પોષ્ટ
ખરચ અલગ પડશે.

પુરુષોત્તમદાસ મકનદાસ ઠક્કર.

મુ. રાસ. તાબે ગોરસદ-જીલ્લે ખેડા.

મંગળદાસ કાકુભાઈ પરીખ.

ચુંપડીની ખડકી-સાંકડી શેરી,

અમદાવાદ.

દામોદરદાસ ગોપાલદાસ ઠક્કર.

દાણાપીઠ-ખજર, ધોળકા.

